

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی مطالعات منطقه‌ای

بررسی تطبیقی الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل (۲۰۰۰-۲۰۱۸)

نگارش:

میخائیل مدیرروستا

استاد راهنما:

دکتر مهدی فاخری

استاد مشاور:

دکتر سهراب شهابی

مردادماه ۱۴۰۰

۷	فصل اول: کلیات پژوهش و چارچوب نظری.....
۷	۱-۱- کلیات پژوهش.....
۷	۱-۱-۱- عنوان.....
۷	۱-۱-۲- بیان مسئله.....
۸	۱-۱-۳- هدف از نگارش پژوهش.....
۸	۱-۱-۴- دلایل گزینش موضوع.....
۸	۱-۱-۵- پیشینه و ادبیات پژوهش.....
۱۴	۱-۱-۶- نوآوری پژوهش.....
۱۴	۱-۱-۷- پرسش اصلی.....
۱۴	۱-۱-۸- پرسش‌های فرعی.....
۱۴	۱-۱-۹- فرضیه.....
۱۴	۱-۱-۱۰- مفروض.....
۱۵	۱-۱-۱۱- تعریف مفاهیم.....
۱۶	۱-۱-۱۲- روش پژوهش.....
۱۷	۱-۱-۱۳- سازماندهی پژوهش.....
۱۷	۱-۱-۱۴- قلمرو پژوهش.....
۱۷	۱-۲- چارچوب نظری.....
۱۸	۱-۲-۱- روستو و لیبرالیسم اقتصادی.....
۲۲	۱-۲-۲- سوسیالیسم اقتصادی جدید و توسعه اقتصادی روسیه.....
۲۵	۱-۲-۳- نظریات وابستگی و توسعه اقتصادی برزیل.....
۲۷	فصل دوم: الگوی توسعه اقتصادی روسیه.....
۲۷	۲-۱- مقدمه.....
۳۰	۲-۲- تجزیه و تحلیل رشد اقتصادی روسیه.....

۳۶	۲-۳-تولید و تجارت در روسیه.....
۳۷	۲-۳-۱-تجارت کشاورزی در روسیه.....
۳۸	۲-۳-۱-۱-وضعیت زمین و ظرفیت جغرافیایی روسیه برای کشاورزی.....
۳۹	۲-۳-۱-۲-امنیت غذایی در روسیه.....
۴۱	۲-۳-۱-۳-تجارت خارجی محصولات کشاورزی روسیه.....
۴۵	۲-۳-۲-تجارت صنعتی در روسیه.....
۴۶	۲-۳-۲-۱-صنایع حرکتی و ماشین سازی در روسیه.....
۵۰	۲-۳-۲-۲-هوش مصنوعی در روسیه.....
۵۱	۲-۳-۳-تجارت خدمات در روسیه.....
۵۲	۲-۳-۳-۱-حمل و نقل در روسیه.....
۵۴	۲-۳-۳-۲-گردشگری در روسیه.....
۵۶	۲-۳-۳-۳-خدمات آموزشی و درمانی.....
۵۷	۲-۳-۴-انرژی در روسیه.....
۶۲	۲-۳-۶-جمع‌بندی.....
۶۲	۲-۵-توسعه اجتماعی روسیه.....
۶۶	فصل سوم: بررسی الگوی توسعه اقتصادی برزیل.....
۶۶	۳-۱-مقدمه.....
۶۶	۳-۲-بررسی رشد اقتصادی برزیل.....
۶۹	۳-۳-تولید و تجارت در برزیل.....
۷۰	۳-۳-۱-کشاورزی در برزیل.....
۷۲	۳-۳-۱-۱-بررسی زمین‌های کشاورزی در برزیل.....
۷۳	۳-۳-۱-۲-مسئله امنیت غذایی.....
۷۴	۳-۳-۱-۳-محصولات کشاورزی برزیل و تجارت خارجی.....
۷۵	۳-۳-۲-صنعت در برزیل.....

۷۶	۱-۲-۳-۳-صنایع حرکتی و ماشین‌سازی در برزیل
۷۷	۲-۲-۳-۳-هوش مصنوعی در برزیل
۷۹	۳-۳-۳-خدمات در برزیل
۸۲	۴-۳-۳-انرژی در برزیل
۸۵	۵-۳-۳-جمع‌بندی
۸۵	۵-۳-توسعه اجتماعی در برزیل
۸۸	فصل چهارم: بررسی تطبیقی الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل
۸۷	۱-۴-مقدمه
۸۹	۲-۴-تولید و تجارت خارجی در روسیه و برزیل
۹۱	۱-۲-۴-کشاورزی
۹۴	۲-۲-۴-صنعت
۹۷	۳-۲-۴-خدمات
۹۹	۴-۲-۴-انرژی
۱۰۱	۵-۲-۴-توسعه اجتماعی
۱۰۴	نتیجه‌گیری
۱۰۷	منابع فارسی
۱۰۷	منابع انگلیسی
۱۱۸	منابع روسی
۱۲۴	منابع اسپانیایی و پرتغالی
۱۲۵	چکیده فارسی
۱۲۶	چکیده انگلیسی
	جدول‌ها
۱۲	۱-۱-دسته‌بندی توصیفی پژوهش
۳۶	۱-۲-داده‌های اصلی رشد اقتصادی روسیه

۳۷	۲-۲- تجارت کالاها و خدمات در روسیه.....
۵۸	۲-۳- میزان ذخایر و درآمد روسیه از منابع انرژی.....
۵۸	۲-۴- واردات و سرانه مصرف انرژی در روسیه.....
۶۰	۲-۵- تولید و صادرات انرژی الکتریسیته در روسیه.....
۶۲	۲-۶- تولید انرژی‌های پاک و سرانه انتشار دی‌اکسید کربن در روسیه.....
۶۴	۲-۷- میزان اشتغال، بیکاری و فقر در روسیه.....
۶۵	۲-۸- شاخص‌های بهداشتی و آموزشی در روسیه.....
۶۹	۳-۱- داده‌های اصلی رشد اقتصادی برزیل.....
۷۰	۳-۲- میزان صادرات و واردات برزیل.....
۸۴	۳-۳- ذخایر و درآمد برزیل از منابع انرژی.....
۸۴	۳-۴- واردات و سرانه مصرف انرژی در برزیل.....
۸۴	۳-۵- تولید و صادرات انرژی الکتریسیته در برزیل.....
۸۶	۳-۶- میزان اشتغال و بیکاری در برزیل.....
۸۷	۳-۷- شاخص توسعه انسانی، بهداشتی و آموزشی در برزیل.....

نمودارها

۳۸	۲-۱- سهم کشاورزی از تولید ناخالص داخلی روسیه.....
۴۲	۲-۲- کشورهای برتر در صادرات گندم.....
۴۲	۲-۳- میزان صادرات دانه‌های روغنی روسیه.....
۵۲	۲-۴- سهم تجارت خدمات از تولید ناخالص داخلی فدراسیون روسیه.....
۴۱	۳-۱- میزان زمین‌های کشاورزی برزیل.....

فصل اول: کلیات پژوهش و چارچوب نظری

۱-۱ کلیات پژوهش

۱-۱-۱-۱ عنوان:

بررسی تطبیقی الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل (۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸)

۱-۱-۲-۱ بیان مسئله:

بعد از جنگ جهانی دوم، حفظ صلح در گرو همکاری بیش تر کشورها و حل مسالمت آمیز اختلافات بود. این بستر زمانی فراهم می شد که کشورها در یک وابستگی متقابل بتوانند بر دیدگاه های مشترک تأکید کنند. در این مسیر کشورها برای توسعه خود بایستی وارد چرخه بین المللی اقتصاد شوند و تقریباً انزوا به یک امر ناممکن تبدیل می شود. این چرخه بین المللی مجموعه ای از ساختارها و قواعد را شامل می شد که خارج از آنها توسعه اقتصادی امکان پذیر نبود. در این دوره برخی کشورها تلاش کردند تا سهم خود از اقتصاد و تجارت بین الملل را افزایش دهند و در کنار کشورهای توسعه یافته قرار بگیرند، بنابراین مقررات و روش های توسعه اقتصادی را در کشور خود اجرا کردند، اما برنامه های وارداتی (توصیه شده از خارج) همیشه موفق نبودند، چراکه شرایط و ظرفیت کشورها باهم یکسان نبود. برزیل از جمله کشورهایی بود که با توجه به توصیه های نهادهای بین المللی اقتصادی مانند صندوق بین المللی پول به اجرای آن پرداخت. در ابتدا اجرای توصیه های اجماع و اشنگتن تا حدودی موفقیت آمیز بود، اما بحران های مالی بین المللی برزیل را به سمت اقتصاد نئولیبرالی با نظارت بیش تر دولت سوق داد و تغییراتی را در هر یک از رویکردهای اقتصادی مربوط اصلاحات نهادی مانند مالیات ها، یارانه های دولتی و تطبیق دادن اقتصاد کشاورزی و صنعت با ظرفیت های داخلی را اعمال می کند. بنابراین برزیل روش متفاوتی را برای تحقق این امر در پیش گرفت که این مسئله خود بیانگر مدل ویژه آن کشور برای رسیدن به توسعه اقتصادی است.

روسیه نیز بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی تلاش کرد تا سهم خود از اقتصاد بین المللی را افزایش دهد و برای این کار نیز آزادسازی تجاری را در کشور خود اجرا می کند. اما در روسیه، نوع صادرات، صنایع و ظرفیت های متفاوتی نسبت به برزیل وجود دارد. روسیه به دلیل رقابت با کشورهای غربی و اختلافات سیاسی، اقتصادی و ژئوپلیتیک، همواره تحت تحریم های اتحادیه اروپا و آمریکا قرار دارد و همین عوامل تأثیر مستقیمی بر مدل سیاست خارجی این کشور دارد. برنامه های توسعه اقتصادی روسیه و برزیل طبیعتاً از فرایندهای مشابهی برخوردارند، اما با توجه به ظرفیت های متفاوت و وضعیت آنها در تجارت و روابط بین الملل، هم چنین نحوه برخورد با سایر قدرت ها، برنامه توسعه اقتصادی روسیه و برزیل نیز با روش های متفاوت و تغییرات متناسب دنبال می شود.

هدف از نگارش این پژوهش درک بهتر نقش دولت و بخش خصوصی در الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل، در چارچوب کشورهای عضو سازمان بریکس است. در واقع آنچه که در نهایت مورد بررسی و تأکید قرار می‌گیرد یافتن ساختار و وضعیت سیاسی است که بنای توسعه اقتصادی این کشورها را شکل می‌دهد.

۳-۱-۱- هدف از نگارش پژوهش

از مهم‌ترین راه‌های آزمودن الگوی توسعه اقتصادی، مطالعه روند آن و مقایسه با تجربه دیگر کشورهاست. دو کشور برزیل و روسیه الگویی را دنبال کردند که دو الگوی توسعه اقتصادی با ویژگی‌های نوظهور را ارائه خواهد داد. هدف اصلی این پژوهش کشف و بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های الگوی توسعه اقتصادی در برزیل و روسیه به‌عنوان کشورهای عضو بریکس، با توجه به ظرفیت‌های مختلف آن‌ها در مقوله‌های اقتصاد کشاورزی، صنعتی، انرژی و تجارت خدمات است.

۴-۱-۱- دلایل گزینش موضوع

سیاست‌های فدراسیون روسیه و برزیل در بسیاری از موارد با یکدیگر متفاوت است که این تفاوت‌ها محصول شرایط مختلفی است که در آن قرار گرفته‌اند. تقریباً هر دو کشور در زمینه اقتصاد صنعتی، کشاورزی، انرژی و تجارت خدمات فعالیت دارند اما کیفیت اجرای آن‌ها در دو کشور متفاوت است. برای نمونه رشد اقتصاد کشاورزی در برزیل از شاخص بالایی برخوردار است و روسیه نیز در زمینه صادرات انرژی و فرآورده‌های آن توانمندی بیش‌تری دارد. همزمان هم برزیل در حوزه انرژی و هم روسیه در زمینه کشاورزی اقدامات و فعالیت‌های مؤثر برای افزایش درآمد سالیانه خود داشته‌اند. اما فرض بر آن است که نقش دولت، گروه‌های ذی‌نفع و... در دو کشور مذکور متفاوت است. به طور کلی، بررسی روش‌های مختلف توسعه اقتصادی در دو کشور مهم منطقه آمریکای لاتین و شرق اروپا، هم‌چنین مقایسه دستاوردهای آن‌ها با یکدیگر دلیل گزینش موضوع پژوهش است.

۵-۱-۱- پیشینه و ادبیات پژوهش

سوتلانا بورودینا^۱ و الگ شویروکوف^۲ در کتاب سرمایه‌گذاری در کشورهای بریک؛ ارزیابی ریسک و حاکمیت در کشورهای برزیل، روسیه، هند و چین^۳ (۲۰۱۸) با توجه به شاخص راهبری شرکتی، به ارزیابی ریسک‌های احتمالی سرمایه‌گذاری در کشورهای روسیه، برزیل، هند و چین می‌پردازند. در این کتاب آمده است که سرمایه‌گذاری در کشورهای بریک بسیار سودآور است و در این میان اهمیت راهبری شرکتی به‌عنوان شاخصی که می‌توان درباره حقوق سهامداران، نقش ذی‌نفعان و شفافیت در آن اطمینان حاصل کرد، افزایش می‌یابد.

¹ Svetlana Borodina

² Oleg Shvyrkov

³ Investing in BRIC Countries: Evaluating Risk and Governance in Brazil, Russia, India, and China

بنابراین، سرمایه‌گذاران با اطمینان و اطلاعات بیش‌تری وارد بازار این کشورها خواهند شد. در این کتاب، ابتدا ساختار اقتصادی و وضعیت حاکمیت هر کشور بررسی می‌شود و پس از آن، با تطبیق اصول ۶گانه راهبری شرکتی به تبیین ریسک‌ها و فرصت‌های سرمایه‌گذاری در این کشورها پرداخته می‌شود. هم‌چنین، برای سرمایه‌گذاری مطمئن بایستی مواردی را که موجب توسعه اقتصادی کشورها می‌شود، مورد بررسی قرار بگیرد. در این کتاب، بحث فسادهای اداری، شفافیت و نهادهای اقتصادی و سیاسی مناسب برای ایجاد شرایط سرمایه‌گذاری مطمئن مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. براساس نتایج این پژوهش، در برزیل تبیین درستی از میزان ریسک‌ها از سرمایه‌گذاری صورت نمی‌گیرد، در واقع باتوجه به ماهیت اقتصادی این کشور، تحولات جهانی تأثیر مستقیمی بر ریسک‌های سرمایه‌گذاری در برزیل می‌گذارد. در روسیه نیز نقش دولت در اقتصاد بیش‌تر است و از این طریق تلاش می‌کند تا تأثیر منفی تحولات و بحران‌های مالی جهان بر اقتصاد داخلی را به حداقل برساند، اما همین موضوع سبب شفافیت ناکافی و در برخی موارد فساد اداری می‌شود که کیفیت نهادهای اقتصادی و کنترل‌گر را کاهش می‌دهد.

بارکلی روسر^۴ و مارینا روسر^۵ در کتابی با عنوان **اقتصاد تطبیقی در اقتصاد در حال تحول جهانی**^۶

(۲۰۱۸) پس از بررسی سیستم‌های اقتصادی جهان به مطالعه موردی کشورها و رویکردهای سرمایه‌گذاری، مارکسیسم، سوسیالیسم و اقتصادهای جدید می‌پردازند. آن‌ها تلاش می‌کنند تا وضعیت سرمایه‌گذاری در کشورهای پیشرفته مانند ژاپن و ایالات متحده آمریکا، هم‌چنین مسیرهای جایگزین در انتقال از اقتصاد سوسیالیستی به اقتصاد بازار در کشورهایی مانند روسیه، جمهوری‌های شوروی سابق و در نهایت روندهای در حال توسعه در کشورهایی مانند ایران و برزیل را مورد بررسی تطبیقی قرار دهند. نویسندگان باتوجه به بنیان‌های اقتصاد خصوصی در برابر اقتصاد دولتی و برنامه‌ریزی شده، به دنبال تبیین وضعیت این دوگانگی‌ها در شرایط گذار اقتصادی جهان هستند. در واقع تحلیل رابطه بین اقتصاد خصوصی و دولتی، هم‌چنین میزان کم و کیف، تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها از اهداف این کتاب است. نویسندگان در این کتاب به دنبال معرفی الگویی غالب برای توسعه اقتصادی نیستند، بلکه کشف رابطه اقتصاد دولتی و خصوصی در کشورهای مختلف هدف آن‌هاست. در نهایت آن‌ها به این نتیجه می‌رسند که اقتصاد دولتی و یا خصوصی صرف نمی‌تواند محرکی برای رشد اقتصادی باشند و چه بسا وضعیت را از کنترل خارج کنند. در این شرایط باید سازوکارهایی طراحی شود که حدود هر کدام از آن‌ها مشخص باشد تا فرایند نظارت و کنترل برای رشد بهتر متوقف نشود.

⁴ Barkley Rosser

⁵ Marina V. Rosser

⁶ Comparative Economics in a Transforming World Economy

ویکتور کراسیلشچکوف^۷ در مقاله‌ی برزیل و روسیه، شباهت‌ها و تفاوت‌های ویژگی‌های توسعه^۸ (۲۰۱۳) روش‌های دو کشور برای افزایش سهم خود از اقتصاد جهانی را بررسی و ارزیابی می‌کند. نویسنده معتقد است که برزیل با وجود مشکلات و موانع جدی در جهت نوسازی، شانس واقعی بیش‌تری نسبت به روسیه برای پیوستن به کشورهای توسعه‌یافته را دارد، درحالی‌که روسیه بیش‌تر به سمت حاشیه جهان حرکت می‌کند. البته، حرکت روسیه به سمت حاشیه جهان (در زمینه اقتصادی) برای امنیت جهان تهدیدآفرین است و می‌تواند اثرات منفی برای ثبات بین‌المللی به همراه داشته باشد. روسیه الگوی توسعه اقتصادی را به صورت محافظه‌کارانه اجرا می‌کند و این کار برای رسیدن به یک وضعیت عادی و مطلوب، آن هم به نفع بخش کوچکی از جامعه است. درحالی‌که برزیل در مرحله پس‌اصنعتی‌شدن قرار دارد و تلاش می‌کند که افزون بر گسترش توسعه اقتصادی، این روند را وارد مقوله توسعه اجتماعی کند. بنابراین برزیل با این روش می‌تواند به یک قطب جهانی الگوی توسعه جدید تبدیل شود که با چالش‌های اجتماعی و زیست محیطی معاصر مطابقت دارد. اما اگر روسیه به یک رشد اقتصادی مطلوب برسد، در صورتی که توسعه اقتصادی آن نتواند توسعه در سایر بخش‌ها را به همراه داشته باشد، معرفی آن به عنوان یک الگوی توسعه اقتصادی موفق، کاری مشکل است.

الکساندر مشیتوف^۹ و هلن موشکوویچ^{۱۰} در مقاله‌ای با عنوان روسیه و برزیل؛ مسئله اقتصادی و چشم‌اندازها (۲۰۱۸) تلاش کردند تا پیشرفت‌های اقتصادی دو کشور، همزمان با تغییرات سیاسی را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهند. آن‌ها درباره عواملی نظیر محیط سیاسی و اجتماعی، فضای کسب و کار و فساد مالی در روسیه و برزیل بحث می‌کنند. در این مقاله آمده است که به دلیل سنت‌های تاریخی و ویژگی‌های فرهنگی، دخالت گسترده دولت در روسیه و برزیل، در قالب رویکرد پدرسالاری دنبال می‌شود، هرچند که در مواقع رکود اقتصادی، این رویکرد در هر کدام از این کشورها روش خاص خود را دارد، برای نمونه، در برزیل برنامه‌های اجتماعی دولت جایگاه ویژه‌ای دارد و تعدیل آن نباید موجب کاهش حمایت‌ها از این بخش گردد. در جمع‌بندی این مقاله، کنترل بیش‌ازحد دولت روسیه و برزیل بر اقتصاد، پیامد هر دو روش عنوان شده است.

آرماندو بارینتوس^{۱۱} و ادموند امان^{۱۲} در مقاله‌ای با این عنوان که آیا یک مدل برزیلی برای توسعه وجود دارد؟^{۱۳} (۲۰۱۵) به دنبال نظم بخشیدن به الگوی توسعه این کشور برای معرفی آن به کشورهای آفریقایی‌اند. به نظر آن‌ها، برزیل توانسته با ترکیبی از سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی به رشد قابل توجهی برسد.

⁷ Victor Krasilshchikov

⁸ Brazil and Russia: Similarities and Differences of the Development Trajectories

⁹ Alexander Mechitov

¹ Helen Moshkovich 0

¹ Armando Barrientos 1

¹ Edmund Amann 2

¹ Is there a Brazilian model of development?

اما این سیاست‌ها کاملاً وارداتی نبوده و در برزیل با روش متمایزی اجرا شده است. برای مثال، سیستم پیچیده مالیاتی برزیل تلاش‌ها برای توسعه را دشوار می‌کرد یا به گونه‌ای اصلاح می‌شد که در سطح جامعه امر توسعه اقتصادی ظهور محسوس نداشت، اما معرفی مالیات‌های جدید در معاملات مالی و فروش، با هدف حمایت از گسترش سیاست‌های اجتماعی، بر توازن بین رشد اقتصادی و اجتماعی مؤثر بوده است. نویسندگان معتقدند که معرفی توسعه اقتصادی برزیل به‌عنوان یک الگو هنوز زود است، چراکه با وجود اصلاحات کلان و موفقیت‌های قابل توجه، موارد متعددی از نارسایی در اقتصاد این کشور، نظیر زیرساخت‌های حمل‌ونقل و انرژی وجود دارد و برزیل عقب‌تر از اقتصادهای بزرگ دنیا قرار دارد. اما توسعه اقتصادی و اجتماعی به طور همزمان در برزیل را می‌توان به‌عنوان یک تجربه موفق به کشورهای آفریقایی معرفی کرد.

ان وی آکیندینوا^۴ و وی ای بسونوف^۵ در مقاله‌ای با عنوان **اقتصاد روسیه از دوره گذار تا توسعه (۲۰۱۸)** به دنبال پاسخ به این پرسش هستند که آیا دولت روسیه پس از یک دوره ثبات در سال‌های ۲۰۰۰ تا بحران مالی سال ۲۰۰۸ به دنبال برقراری یک ثبات نسبی برای نجات اقتصاد کشور بوده یا اینکه فقط به دنبال "عادی سازی" وضعیت به صورت محافظه‌کارانه برای حفظ برتری دولت و نه حل مشکل بوده است؟ نویسندگان این مقاله، دو رویکرد محافظه‌کارانه و اصلاح‌طلبانه نسبت به توسعه اقتصادی در روسیه را بررسی می‌کنند. نتیجه‌گیری آن‌ها این است که روسیه برای رسیدن به توسعه اقتصادی واقعی، نیاز به دموکراسی‌سازی بیشتر دارد، اما اصلاح سریع و نامتناسب می‌تواند خطر آفرین باشد. بنابراین، حل مسئله در این است که دیدگاه محافظه‌کارانه تغییراتی را به آرامی بپذیرد تا با انجام اصلاحات مرحله‌ای بتواند اقتصاد روسیه را (که بخش قابل توجه آن متکی به فروش منابع انرژی است) حفظ کند. در واقع، روسیه در یک وضعیتی قرار دارد که دولت ناچار است استراتژی ویژه‌ای را اتخاذ کند و برای اجرای آن باید کنترل دقیقی بر اقتصاد داشته باشد تا با دخالت نیروهای خارجی دچار فروپاشی نشود.

سعیده خادم‌المله، در پایان‌نامه **بررسی عوامل تبدیل برزیل به یک قدرت نوظهور اقتصادی (۲۰۱۲)** می‌نویسد که کشور برزیل با حمایت نهادهای بین‌المللی، تعدیل ساختارهای اقتصادی در داخل، قدم گذاشتن در مسیر دموکراسی، گرایش به بازار آزاد، جذب سرمایه‌گذاری و بسط مناسبات تجاری، از پدیده جهانی شدن بهره برده است و توانسته به پیشرفت و توسعه اقتصادی دست یابد. در این پایان‌نامه آمده است که برزیل بر وضعیت آینده بین‌الملل تأثیرگذار خواهد بود و تلاش می‌کند با حداکثر همکاری در زمینه‌های سیاسی-راهبردی، اقتصادی، فرهنگی و علمی-فنی، به یک نیروی جدید در کنار کشورهای توسعه‌یافته جهت تضمین منافع خود تبدیل شود. با توجه به جمع‌بندی این پایان‌نامه، برزیل در طی این سال‌ها توانسته توسعه هدف‌مند و برنامه‌ریزی‌شده در

¹ NV Akindinova 4

¹ VA Bessonov 5

چارچوب مقررات سازمان تجارت جهانی و افزایش هم‌سازسازی قوانین داخلی با تحولات عرصه تولید و تجارت جهانی، دیپلماسی فعال اقتصادی خود را دنبال کند و سهم خود از اقتصاد بین‌المللی را افزایش دهد.

سعیده محمدنبی در پایان‌نامه تأثیر توسعه مالی و سرمایه‌گذاری خارجی بر رشد اقتصادی کشورهای بریکس (۲۰۱۵) با استفاده از الگوی «داده‌های پانل» و «برآورد حداقل مربعات (LS)» تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی پنج کشور اقتصادی نوظهور بریکس بین سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۲ را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. داده‌های این پایان‌نامه غالباً کمی است و برآورده دقیق‌تری از اقتصاد کشورهای روسیه و برزیل را به دست می‌دهد. نویسنده در این پایان‌نامه نتیجه‌گیری می‌کند که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی این کشورها داشته است. براساس نتایج این پژوهش، به ازای هر واحد سرمایه‌گذاری خارجی، رشد اقتصادی ۱/۲۳ واحد افزایش می‌یابد. از طرف دیگر به ازای یک واحد افزایش در نرخ ارز، رشد اقتصادی با ۵۵/۴۷ واحد افزایش همراه بوده است. نکته قابل توجه در این پایان‌نامه این است که اندازه دولت تأثیر منفی بر رشد اقتصادی داشته است که با افزایش یک واحد در اندازه دولت، رشد اقتصادی ۱۹/۸۷ واحد کاهش می‌یابد.

جدول ۱-۱: دسته‌بندی توصیفی پیشینه پژوهش

نام نویسنده	معیار مورد مطالعه	توضیح معیار مورد مطالعه	برزیل	روسیه
بورودینا و شوبرکوف	راهبری شرکتی	برای سرمایه‌گذاری مطمئن بایستی راهبری شرکتی در مواردی مانند حقوق سهامداران، شفافیت، تبیین ریسک‌ها، میزان فساد اداری و نهادهای اقتصادی و سیاسی مناسب بررسی و تحلیل شود.	در برزیل تبیین ریسک‌ها از سرمایه‌گذاری به درستی صورت نمی‌گیرد.	در روسیه فساد اداری و شفافیت ناکافی، هم‌چنین ریسک تأثیر دخالت‌های دولت برای اقتصاد حفاظتی بیش‌تر است.
بی‌روسر و مارینا روسر	اقتصاد خصوصی و دولتی	میزان تحول اقتصاد از دولتی به خصوصی با توجه به فرایند جهانی شدن.	برزیل در اقتصاد در حال توسعه خود به دنبال دستیابی به کوچک کردن دولت بوده است.	روسیه با توجه به فضای اقتصاد بین‌الملل تلاش می‌کند تا از اقتصاد سوسیالیسم عبور کند و به اقتصاد بازار نزدیک شود.
ویکتور کراسیلشچکوف	توسعه یافتگی	اقتصادی که در مرحله پسا صنعتی قرار داشته باشد می‌تواند پیامدهای حاصل از آن را به عرصه اجتماعی وارد کند.	برزیل می‌تواند به کشورهای توسعه‌یافته بپیوندد.	روسیه الگوی توسعه اقتصادی را به‌صورت محافظه کارانه اجرا می‌کند و شانس کمتری برای مطرح شدن به‌عنوان الگوی توسعه اقتصادی دارد.

مشیتوف و موشکوویچ	دخالت دولت در اقتصاد	سنت‌های تاریخی و ویژگی‌های فرهنگی موجب دخالت بزرگ دولت در قالب رویکرد پدرسالاری می‌شود.	پشتیبانی گسترده از برنامه‌های اجتماعی ابزار کنترل دولتی.	کاهش هزینه‌های مربوط به برنامه‌های اجتماعی برای افزایش کنترل بر اقتصاد.
آرماندو بارینتوس و ادموند امان	گسترش سیاست‌های اجتماعی	بین رشد و توسعه اقتصادی بایستی نوعی توازن وجود داشته باشد تا بتوان از آن برای کاهش نابرابری‌های حوزه اجتماعی بهره برد.	توسعه همزمان اقتصادی و اجتماعی برزویل به‌عنوان یک الگوی موفق است اما معرفی برزویل به‌عنوان یک الگوی توسعه اقتصادی هم‌چنان زود است.	*
آکیندینوا و بسونوف	رویکرد محافظه‌کارانه و اصلاح‌طلبانه در توسعه اقتصادی	دموکراسی‌سازی عموماً سریع و نامتناسب اتفاق می‌افتد، بنابراین اصلاحات اقتصادی بایستی به آرامی و مرحله‌ای انجام شود	*	دولت روسیه به دلیل دخالت نیروهای خارجی ناچار است تا کنترل دقیقی بر اقتصاد داشته باشد و به همین دلیل محافظه‌کارانه اقدام به اصلاحات می‌کند.
خادم المله	جهانی شدن و اقتصاد	با حمایت نهادهای بین‌المللی، تعدیل ساختارهای اقتصادی در داخل، گام گذاشتن در مسیر دموکراسی، گرایش به بازار آزاد، جذب سرمایه‌گذاری و بسط مناسبات تجاری، از پدیده جهانی شدن بهره برد.	برزویل توانسته با افزایش همسان‌سازی قوانین داخلی با تحولات عرصه تجارت جهانی سهم خود را از اقتصاد بین‌المللی افزایش دهد.	*
محمدنبی	تأثیر اندازه دولت و سرمایه‌گذاری خارجی بر رشد اقتصادی	با استفاده از الگوی داده‌های پانل و برآورد حداقل مربعات می‌توان تأثیر سرمایه‌گذاری و اندازه دولت بر رشد اقتصادی را ارزیابی کرد. در واقع برای رشد اقتصادی بایستی به جذب سرمایه‌گذاری و کاهش مداخله دولت در اقتصاد پرداخته شود.	بزرگتر شدن دولت تأثیر منفی بر رشد اقتصادی داشته است.	دولت با جذب سرمایه‌گذاری توانسته به رشد اقتصادی دست یابد اما کنترل‌های دولت اثر منفی بر آن را افزایش داده است.

در میان منابع گفته شده آثاری به بررسی جداگانه کشورهای برزیل و روسیه پرداخته‌اند که در هر کدام از آن‌ها براساس معیارهایی که به آن اشاره شد، بخش‌هایی از توسعه اقتصادی دو کشور را بررسی کرده‌اند. در مطالعاتی که دو کشور مبنای تحلیل مقایسه‌ای و تطبیقی قرار می‌گیرند نیز موضوعات مهمی که در توسعه اقتصادی مطرح شده، بررسی نمی‌شود و یا اینکه متمرکز بر بررسی تطبیقی برای کشف الگوی توسعه اقتصادی روسیه و

برزیل مبتنی بر دولت‌های نوظهور اقتصادی بریکس نیستند. از سوی دیگر بررسی تطبیقی برنامه‌ها و رویکردهای کلی در قالب بخش‌های کشاورزی، صنعتی، خدمات و انرژی مورد توجه این پژوهش‌ها نبوده است.

۶-۱-۱- نوآوری پژوهش

تاکنون کتب و مقالاتی درباره رشد اقتصادی روسیه و برزیل به صورت مجزا نوشته شده است و برخی منابع تنها بخش‌هایی از توسعه اقتصادی دو کشور را مطالعه قرار دادند. اما درباره بررسی تطبیقی الگوی توسعه اقتصادی دو کشور برزیل و روسیه به عنوان کشورهای نوظهور اقتصادی، در چارچوب بریکس، پژوهش مشخصی به منظور واکاوی آن تقریباً وجود ندارد. در پژوهش حاضر، تلاش شده که این مسئله مورد بررسی قرار بگیرد و با یک رویکرد مشخص و تعریف شده به تجزیه و تحلیل الگوی توسعه اقتصادی دو کشور پرداخته شود.

۷-۱-۱- پرسش اصلی

شباهت‌ها و تفاوت‌های الگوی توسعه اقتصادی در برزیل و روسیه چه می‌باشد؟

۸-۱-۱- پرسش‌های فرعی

۱. دخالت دولت با رشد و توسعه اقتصادی در روسیه و برزیل چه رابطه ای دارد؟
۲. سیاست‌های توسعه ای روسیه و برزیل در بخش‌های کشاورزی، صنعت، خدمات و انرژی، چه می‌باشد؟
۳. وضعیت روسیه و برزیل در دستیابی به مؤلفه‌های توسعه انسانی و کاهش نابرابری‌های اجتماعی چگونه است؟
۴. شباهت‌ها و تفاوت‌های توسعه اقتصادی روسیه و برزیل در چارچوب دولت‌های نوظهور اقتصادی (بریکس)

چیست؟

۹-۱-۱ فرضیه

الگوی توسعه اقتصادی در روسیه و برزیل با توجه به ویژگی‌های اقتصاد جهانی شباهت‌های فراوانی با یکدیگر دارند اما در روسیه نقش دولت به عنوان موتور توسعه چشمگیر است و در برزیل بخش خصوصی پیشران توسعه می‌باشد.

۱۰-۱-۱- مفروض

پیاده سازی اصول اقتصاد جهانی پس از بومی سازی و تطبیق آن با شرایط و ظرفیت‌های داخلی در روسیه و برزیل، موجب توسعه اقتصادی این کشورها شده است.

۱-۱-۱۱- تعریف مفاهیم

۱-۱-۱۱-۱- توسعه اقتصادی

تاکنون، تعریف‌های مختلفی از توسعه اقتصادی صورت گرفته است و هر یک از اندیشمندان براساس پارادایم ذهنی خود به تبیین توسعه اقتصادی پرداخته‌اند. اما آنچه که به‌عنوان مخرج مشترک همه این نظریات مطرح می‌شود، تفاوت توسعه اقتصادی با مقوله‌ی رشد اقتصادی است. در نگاه اول، همه اندیشمندان معتقدند که رشد اقتصادی برای رسیدن به توسعه اقتصادی لازم است، اما این به معنای رسیدن به تمام مؤلفه‌های توسعه نیست. بنابراین، با توجه به اهمیت رشد اقتصادی در تکمیل مفهوم توسعه اقتصادی، در ابتدا لازم است تا توصیفی کوتاه از رشد اقتصادی صورت بگیرد. به طور کلی، رشد دارای مفهوم کمی است و تغییرات کمی در یک متغیر را بیان می‌کند که طی آن افزایش در تولید ناخالص ملی یک کشور در دوره زمانی معین صورت می‌گیرد. معمولاً برای اندازه‌گیری رشد اقتصادی از دو شاخص تولید ناخالص ملی و درآمد سرانه استفاده می‌کنند (موسوی جهرمی، ۱۳۸۸: ۲-۵).

تولید ناخالص داخلی نیز به کل ارزش پولی یا بازاری^۱، کل کالاهای نهایی و خدمات تولید شده در داخل مرزهای یک کشور در یک بازه زمانی خاص، گفته می‌شود. تولید ناخالص داخلی یک تصویر فوری از یک کشور برای تخمین اندازه اقتصادی و نرخ رشد آن ارائه می‌دهد و از بین تمام مؤلفه‌هایی که تولید ناخالص داخلی را تشکیل می‌دهند، تراز تجارت خارجی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. موازنه بازرگانی خارجی یک کشور زمانی افزایش می‌یابد که ارزش کل کالاها و خدماتی که تولیدکنندگان داخلی به کشور خارجی می‌فروشند بیش‌تر از ارزش کالاها و خدمات خارجی باشد که مصرف‌کنندگان داخلی برای محصولات خارجی هزینه می‌کنند (Investopedia, 2020). بنابراین رشد اقتصادی به افزایش تولید یا درآمد سرانه یک کشور باز می‌گردد که تولید را نیز با تولید ناخالص ملی یا درآمد ناخالص ملی اندازه‌گیری می‌کنند. اما توسعه اقتصادی به معنای رشد اقتصادی هماهنگ در کلیه بخش‌ها و همراه با تغییر در توزیع درآمدها و ساختار اقتصادی است. این تغییرات شامل بهبود امکانات رفاهی بخش فقیرتر جمعیت کشورها، کاهش سهم بخش کشاورزی و در مقابل افزایش سهم بخش صنعت و خدمات در تولید ناخالص داخلی، افزایش سطح آموزش، مهارت نیروی کار و پیشرفت‌های قابل توجه تکنیکی، طی فرایند تولید در داخل کشور است (Nafziger, 2002: 13).

البته سهم بخش کشاورزی در صورت استفاده از فناوری‌های جدید و نیروی کار ماهر که منجر به بهره‌وری بالا شود نیز در سطح توسعه اقتصادی مورد توجه است. منظور نفرایگر^۲ از کاهش سهم بخش کشاورزی، غالباً مربوط به آن دسته از کشورهایی است که بخش کشاورزی در آن‌ها همچنان به صورت سنتی دنبال می‌شود و

¹ The total monetary or market value

¹ Nafziger

معمولاً قسمت بزرگی از نیروی کار کشور در آن اشتغال دارند (Nafziger, 2002: 11-13). بدین ترتیب، برای اندازه‌گیری توسعه اقتصادی ابتدا به شاخص‌هایی که معمولاً در رشد اقتصادی مطرح می‌شود، مانند تولید ناخالص ملی و داخلی، تجارت خارجی و موازنه تجاری (صادرات و واردات)، بدهی خارجی و میزان تورم پرداخته می‌شود. پس از آن، برای کمتر شدن اشتباهات و شکاف‌ها، روش برابری قدرت خرید جهت مقایسه کشورها مورد استفاده قرار می‌گیرد. در ادامه برای سنجش توسعه اقتصادی از شاخص‌های اجتماعی مانند شاخص امید به زندگی (طول عمر بیانگر سلامت و تغذیه)، شاخص آموزش، استانداردهای زندگی، دسترسی به غذا به‌عنوان منبع کالری سرانه و در نهایت فقر و نابرابری براساس شاخص‌های کیفیت زندگی طبیعی و شاخص توسعه انسانی بهره‌گیری می‌شود.

مفهوم توسعه انسانی به جای تمرکز بر ابزار، به اهداف پیشرفت و توسعه تأکید دارد. هدف واقعی توسعه باید خلق محیطی برای افراد باشد که بتوانند از زندگی طولانی، سالم و خلاق لذت ببرند. مهم‌ترین ابعاد توسعه انسانی زندگی طولانی و سالم، دانش و استانداردهای زندگی آبرومندانه است. برای به دست آوردن شاخص توسعه انسانی، درصدهای امید به زندگی، میانگین سال‌های مدرسه، سال‌های مورد انتظار حضور در مدرسه، شاخص ترکیبی تحصیل و درآمد سرانه براساس برابری قدرت خرید محاسبه می‌شود، این نشانگرها بر سه بعد اصلی شاخص توسعه انسانی تقسیم می‌شود و مقدار به دست آمده بیانگر شاخص توسعه انسانی است (طهماسبی، ۱۳۹۱: ۶-۸).

نرخ اشتغال و بیکاری نیز از دیگر مواردی است که می‌توان از آن برای ارزیابی برابری و رفاه نسبی در جامعه بهره برد. در واقع در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، رشد تولید ناخالص داخلی مطلوب است اما این رشد منجر به افزایش نرخ اشتغال نشده است. بحث دیگری که در توسعه اقتصادی مورد توجه قرار می‌گیرد، آزادی و آزادسازی است که این مفاهیم هم برای تبیین میزان نقش کنترلی دولت در اقتصاد مطرح است و هم در موضوعات تجارت آزاد مورد بررسی می‌گیرد. برای تحلیل این موضوع ارزیابی خصوصی سازی، نقش دولت در قالب هزینه‌ها و درآمدهای آن یا به طور کلی شیوه حکومت‌سازی در ارائه برنامه‌های توسعه‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرد. بنابراین با توجه توضیحات، معیارها و شاخص‌هایی که ارائه شد، تعریف توسعه اقتصادی را می‌توان به شرح ذیل بیان کرد: *توسعه اقتصادی عبارت است از افزایش رشد اقتصادی به همراه توسعه انسانی و اجتماعی برای دستیابی به شرایط برابر و رفاه نسبی در یک کشور یا رشد هماهنگ و هم‌سو در همه بخش‌های اقتصادی است که منجر به کاهش فقر، توزیع عادلانه‌تر ثروت و افزایش استاندارد زندگی می‌شود.* در این تعریف هم رشد اقتصادی به‌عنوان یک اصل ضروری اما ناکافی گنجانده شده و موارد مربوط به کاهش نابرابری‌ها، افزایش رفاه نسبی و میزان رضایت‌مندی در قالب توسعه انسانی و اجتماعی آورده شده است.

پژوهش پیش‌رو از نوع مقایسه‌ی تطبیقی و توصیفی-تحلیلی است که از نظر نتایج تحقیق در گروه پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد. در رابطه با فرایند اجرای آن باید گفت که از روش ترکیبی هم‌زمان-هم‌سوزی^۸ به‌دلیل بهره‌گیری هم‌زمان از روش‌های کمی و کیفی، استفاده شده است. در این روش نتایج و تحلیل‌های کمی و کیفی با یکدیگر مقایسه و ترکیب می‌شوند. در واقع، در این پژوهش تلاش شده تا داده‌ها از منابع داخلی و رسمی کشورها و برخی منابع کتابخانه‌ای شامل کتاب‌ها، مقالات، پایان‌نامه‌ها، مصاحبه‌ها، گزارش‌ها و اخبار رسمی و معتبر جمع‌آوری گردد، هم‌چنین، در صورت ضرورت ارائه آمارهای کلی (غالباً کمی) از منابع بین‌المللی دیگر مانند بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول بهره‌گیری شود. از نظر جایگاه زمان، پژوهش طولی^۹ و از نظر هدف نیز یک نوع پژوهش تحلیلی محسوب می‌شود.

۱۳-۱-۱- سازماندهی پژوهش

این پژوهش مشتمل بر ۴ فصل اصلی و یک نتیجه‌گیری است که فصل اول آن مربوط به کلیات پژوهش است. در فصل‌های دوم و سوم داده‌های لازم برای الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل به تفکیک کشورها بررسی شده است و در بخش‌بندی درون آن‌ها نیز ابتدا توضیحات لازم در خصوص برخی فاکتورهای رشد اقتصادی مانند تولید ناخالص داخلی، تجارت خارجی، بدهی خارجی و موارد مانند آن، مورد بررسی قرار گرفته است. در ادامه این فصل‌ها تلاش شده تا به ویژگی‌ها، برنامه‌ها و اقدامات کشورهای مذکور در بخش‌های کشاورزی، صنعت، خدمات و انرژی پرداخته شود. در نهایت، مسائل توسعه انسانی و اجتماعی با بررسی شاخص‌های آن مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. فصل چهارم این پژوهش مربوط به بررسی تطبیقی الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل است، تا از این طریق بتوان به یک رابطه معناداری بین دو کشور نوظهور اقتصادی و عضو بریکس دست یافت. یافته اصلی پژوهش و هم‌چنین اثبات یا رد فرضیه نیز ذیل نتیجه‌گیری تبیین می‌شود.

۱۴-۱-۱- قلمرو پژوهش

قلمروی زمانی پژوهش از آغاز سال ۲۰۰۰ تا پایان سال ۲۰۱۸ است. به لحاظ جغرافیایی نیز قلمرو پژوهش دو کشور روسیه و برزیل هستند.

۲-۱- چارچوب نظری

هر یک از نظریه‌پردازان مشهور اقتصادی در طول تاریخ، ویژگی‌هایی از فرایند دستیابی به توسعه اقتصادی را بیان کردند، اگرچه هدف آن‌ها تبیین توسعه اقتصادی به معنای امروزی نبوده است. در واقع، بیش‌تر این نظریات معطوف به رشد اقتصادی بوده و یا اینکه حلقه اصلی در توسعه را رشد اقتصادی می‌دانستند. به طور کلی تدوین نظریه برای اقتصادی از دو مسیر پیروی می‌کند، ممکن است در کشوری، رشد و توسعه اقتصادی به وضعیت مطلوبی رسیده باشد و اندیشمندان تلاش کردند تا به واکاوی روابط و دلایل رسیدن آن کشور به رشد و توسعه اقتصادی

¹ Concurrent-Triangulation Mixed Methods Design

¹ Longitudinal Study

بپردازند. در مسیر دوم، برخی نظریه‌پردازان روش جدیدی را طراحی می‌کنند یا در واقع سطح‌بندی از پیش تعیین‌شده‌ای را ارائه می‌دهند که در آن پیامدها و غایت مدل توسعه‌اقتصادی ترسیم شده است، بهترین نمونه آن مربوط به سوسیالیسم و نظریات کارل مارکس می‌باشد که تفکر مقابل آن نیز عمدتاً لیبرالیسم اقتصادی است.

پژوهش حاضر بیش‌تر قائل به کشف روابط موجود در توسعه‌اقتصادی کشورهای نوظهور اقتصادی یعنی روسیه و برزیل، با مؤلفه میزان نقش کنترل‌گری دولت در اقتصاد یا آزادی اقتصاد از دخالت دولت است. براساس فرضیه پژوهش، تبیین راه سوم در توسعه‌اقتصادی این کشورها مورد توجه است که تقریباً به یک نقطه می‌رسد. اما در رابطه با شروع مسیر، معمولاً دو دیدگاه سوسیالیسم و لیبرالیسم در اقتصاد مطرح می‌شود که اولی معتقد به نقش بیش‌تر دولت است و دومی مباحث کوچک شدن نقش دولت در اقتصاد را مطرح می‌کند. بنابراین برای تبیین راه سوم، ابتدا نظریات لیبرالیسم و مسیر رسیدن آن به رویکرد مختلط طبق نظریه الکساندر روستو و آکاو می‌شود، سپس مدل توسعه‌اقتصادی آن طبق فرضیه پژوهش ارائه می‌شود.

۱-۲-۱- روستو و لیبرالیسم اقتصادی

مفهوم نئولیبرالیسم، گزاره‌ای از رشد تفکر لیبرال را نشان می‌دهد. این موضوع بیانگر اثرگذاری لیبرالیسم در یک مقطع زمانی به‌عنوان ایدئولوژی سیاسی است. هر کسی که سعی در ارائه شرح مختصر از لیبرالیسم دارد، فوراً با این پرسش روبرو می‌شود که آیا ما به دنبال لیبرالیسم هستیم یا لیبرال‌ها؟ تهیه لیستی از لیبرال‌های مشهور کار آسانی است، اما بیان نقطه نظرات مشترک آن‌ها بسیار کار دشواری است. جان لاک،^{۲۱} آدام اسمیت،^{۲۲} مونتسکیو،^{۲۳} توماس جفرسون،^{۲۴} جان استوارت میل،^{۲۵} لورد آکتون^{۲۶} و اندیشمندان معاصر چون جان راولز^{۲۷} همگی لیبرال هستند و آن‌ها عمدتاً بر روی سه مسئله‌ی محوری شامل مرزهای تساهل سیاسی، مشروعیت دولت رفاهی و مزیت‌های دموکراسی اتفاق نظر ندارند (Ryan, 2017: 360-361).

یک تمایز مشخص بین انواع لیبرالیسم، تقسیم‌بندی کلاسیک و مدرن است. لیبرالیسم کلاسیک اغلب با این عقیده همراه است که دولت باید حداقلی باشد، بدین معنی که همه چیز به جز نیروهای مسلح، اجرای قانون و ورود کالاهای غیرمجاز، باید در معاملات آزاد باشد و به شهروندان و سازمان‌ها واگذار شود. هدف این نوع دولت‌ها (که از آن‌ها به‌عنوان دولت نگهبان شب^۸ یاد می‌شود) حمایت از این روند است. لیبرال‌های کلاسیک با گرایش به

2	Alexander rustow	0
2	John locke	1
2	Adam Smith	2
2	Montesquieu	3
2	Thomas Jefferson	4
2	John Stuart Mill	5
2	Lord Acton	6
2	John Rawls	7
2	Night-watchman state	8

سمت طرفداری از سیاست‌های لسه‌فر و اشتراک عقیده با لیبرالیسم اقتصادی، به‌عنوان حامیان اصلی نئولیبرالیسم مطرح می‌شوند. در واقع در لیبرالیسم اقتصادی بر تجارت آزاد، آزادی رقابت کامل و به شکل افراطی عدم مداخله دولت در فرایند بازار تأکید می‌شود. برخی متفکران، این برداشت اقتصادی از لیبرالیسم و متفاوت از وجه سیاسی آن را نقطه شروع نئولیبرالیسم می‌دانند. بنابراین تاریخ دقیق ظهور نئولیبرالیسم را نمی‌توان مشخص کرد، اما آغاز آن را می‌توان به دهه ۸۰ قرن بیستم نسبت داد. از نظر تاریخی، لیبرالیسم اقتصادی در پاسخ به فئودالیسم و مرکانتیلیسم پدید آمد و این نظریه با دستورالعمل‌های اقتصادی غیرسرمایه‌داری مانند سوسیالیسم و اقتصاد برنامه‌ریزی شده مخالف است، چراکه در این نظریات نیز مکانیسم بازار آزاد رد می‌شود. اما اساس لیبرالیسم را می‌توان در لیبرالیسم اقتصادی یا نظریات لیبرالیسم کلاسیک مورد حمایت آدام اسمیت و برداشت‌های او از انسان، جامعه و در نهایت مهم‌تر از همه سازوکارهای بازار ردیابی کرد (Clarke, 2005: 51-53).

شالوده اصلی نظریه لیبرالیسم اقتصادی را بازار و تجارت آزاد تشکیل می‌دهد که برای اولین بار آدام اسمیت در کتاب بررسی علل و ماهیت ثروت ملل، بحث دخالت حداقلی دولت در اقتصاد را مطرح کرد. ادعای اسمیت آن بود که اگر هر بخش اقتصادی، بدون کنترل دولت در سیستم طبیعی اقتصاد قرار بگیرد، نتیجه آن یک جامعه هماهنگ و پیشرفته خواهد بود. آدام اسمیت معتقد است که افراد حاضر در اقتصاد با توجه به منافع شخصی خود فعالیت می‌کنند و دست نامرئی بازار منافع شخصی را در جهت ارتقاء و بهبود رفاه کلی اقتصاد هدایت می‌کند (منکیو، ۱۳۹۲: ۲۱).

در قرن بیستم، وقایع جهان به‌خصوص بعد از جنگ جهانی اول به گونه‌ای بر ضد لیبرالیسم اقتصادی بود. بحران جهانی اقتصاد در سال ۱۹۲۹ با سقوط بورس آمریکا در چهارم سپتامبر آغاز شد و در ۲۹ اکتبر همان سال (معروف به جمعه سیاه) بدترین شرایط خود را تجربه کرد. این بزرگ‌ترین رکود اقتصادی^۲ در قرن بیستم بود. در اثر این بحران بیکاری در ایالات متحده آمریکا و در برخی از کشورها تا ۳۰٪ افزایش یافت و در بسیاری از شهرهای صنعتی تقریباً تولید محصولات متوقف می‌گردد. اما یکی از اندیشمندان آلمانی هم‌چنان به اقتصاد بازار آزاد باور داشت.

الکساندر روستو^۳ آندیشمند آلمانی که ابتدا به عضویت گروه‌های سوسیالیستی درآمد و در سال ۱۹۱۹ در سمت مشاور وزارت امور اقتصادی آلمان مشغول به کار شد. روستو در این سمت دولتی خود به طور مستقیم با فرایند بازار آلمان سروکار داشت، فرایندی که سال‌ها بیش‌ترین نقش را به کارتل‌ها داده و آلمان را به یک کشور کارتلی تبدیل کرده بود. در این ساختار در مرحله اول منافع قیصر مبنی بر رسیدن به یک قدرت صنعتی هم پایه انگلیس مورد توجه قرار گرفته بود. این منافع حکومتی تنها از طریق سیاست‌های حمایت‌گرانه دولتی (۱۸۷۹)

² Great Depression 9

³ Alexander rustow 0

محقق می‌شد. به نظر روستو این حمایت‌گرایی دولت آلمان موجب انحصار بازار در دست چند کارتل بزرگ شد، چراکه شرکت‌ها برای رقابت نیاز به نفوذ در دستگاه دولتی داشتند و حمایت‌گرایی دولت فقط در راستای تقویت حکومت بود. روستو هیچگاه به طور کامل عقاید سوسیالیستی مبنی بر کاهش نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی را رها نکرد. بلکه رفت و آمد او بین دو رویکرد لیبرالیسم و سوسیالیسم موجب شده بود تا به دنبال یافتن راهی سوم میان آن‌ها شود. اولین نشانه‌های راه سوم روستو سخنرانی‌اش در انجمن مرکزی اقتصادی آلمان در درسدن بود (مقصودی و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۸-۳۰)

عنوان سخنرانی «اقتصاد آزاد، دولت قوی» بود که نشانگر چهار کلمه کلیدی در اصول اقتصادی روستو است. او در این سخنرانی ضمن انتقاد از مداخله‌گرایی افراطی برای رهایی از بحران اقتصادی و نقش‌آفرینی گسترده دولت در اصلاح همه مشکلات اقتصادی، وضع قواعدی توسط دولت برای تعیین رفتار اقتصادی و تبعیت اجباری از این قواعد را توصیه می‌کرد. در واقع روستو هم نقش محدودی برای دولت قائل بود و هم نجات از بحران اقتصادی را مستلزم دولت قوی می‌دانست. به نظر او دولت بایستی از دخالت بیش از حد در بازار اجتناب کند و همزمان مداخله‌گرایی محدود در جهت قوانین بازار نیز داشته باشد (مقصودی و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۱-۳۲). این سخنرانی روستو به گونه‌ای مبنای بنیانگذاری نئولیبرالیسم قرار گرفت. به نظر روستو دلیل اصلی کارتل شدن (انحصاری شدن) اقتصاد آلمان مداخلات دولت نبود، بلکه ریشه آن را در بازارهای نظارت نشده جست‌وجو می‌کرد. به عقیده وی، دولت کارکردی ویژه‌ای در هدایت و نظارت بر فرایند بازار دارد که مخالفت آدام اسمیت با دولت این کارکرد ویژه را نادیده می‌گرفت. روستو عدم دخالت دولت در نظریه لیبرالیسم اقتصادی را عامل فروپاشی بازار می‌دانست، اما تأکید ویژه‌ای که بر اصول دموکراسی، آزادی و منزلت انسانی داشت، او را هم منتقد سرمایه‌داری و هم منتقد سوسیالیسم و کمونیست کرده بود.

از سوی دیگر لویی روزه‌تیز به منظور نجات لیبرالیسم و دفاع از آن در شرایطی که تقریباً همه جهان علیه لیبرالیسم بودند، از روشنفکران لیبرال دعوت کرد که آراء و نظرات والتر لپمن^{۳۲}، یک روزنامه نگار آمریکایی را مورد بررسی قرار دهند. لپمن به تازگی کتابی با عنوان «جامعه خوب»^{۳۳} نوشته بود که در آن همه انواع جمع‌گرایی مانند سوسیالیسم، ناسیونال سوسیالیسم، فاشیسم و سیاست‌های «معامله نو» روزولت، رئیس‌جمهور آمریکا را مورد انتقاد قرار می‌داد. گروهی متشکل از ۲۵ اندیشمند به دعوت روزه‌تیز پاسخ گفتند که از جمله آن‌ها الکساندر روستو بود. تلاش‌ها در راستای احیای لیبرالیسمی بود که در آن مبانی لسه‌فری توان پاسخگویی به شرایط زمان را نداشت (Hartwich, 2009: 21-23).

³ Luis Rougier 1
³ Walter Lippmann 2
³ The Good Society 3

نئولیبرالیسمی که از کنفرانس والتر لیپمن^۳ حاصل شد، به نظریات سیاسی و اقتصادی روستو بسیار نزدیک بود. نظریات روستو و لیپمن در سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم نیز بیش‌تر مورد توجه قرار گرفت که در حال حاضر برای اشاره به سیاست‌های اصلاح بازار مانند از بین بردن کنترل قیمت‌ها، مقررات زدایی، کاهش موانع تجاری، کوچک شدن دولت به معنای کاهش نفوذ دولت در اقتصاد از طریق خصوصی‌سازی، مورد توجه قرار می‌گیرد. با این حال، نئولیبرالیسم "مکانیسم خودکار" بازار را دنبال نمی‌کند بلکه از طریق بازار نظارت‌شده به دنبال تحقق بخشیدن به بازار آزاد با استفاده از ایجاد شرایط حضور همه تولیدکنندگان و جلوگیری از انحصاری شدن آن است. بنابراین دو عنصر مهم دولت و بازار هسته محوری نظریات نئولیبرالیسم را تشکیل می‌دهد. هر چند که لیبرال‌ها کوشیده‌اند که نقش دولت به‌عنوان بزرگ‌ترین ساختار در جوامع مدرن را کمرنگ کنند و این تلاش‌ها تا حدودی در قلمرو جامعه‌شناسی و سیاست امکان تحقق به‌صورت خواسته جمعی را دارد. اما در رابطه با اقتصاد و جامعه مدرن همه از منافع خود دفاع می‌کنند و یک انتخاب جمعی براساس هدف مشترک وجود ندارد (مقصودی و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۵-۳۸).

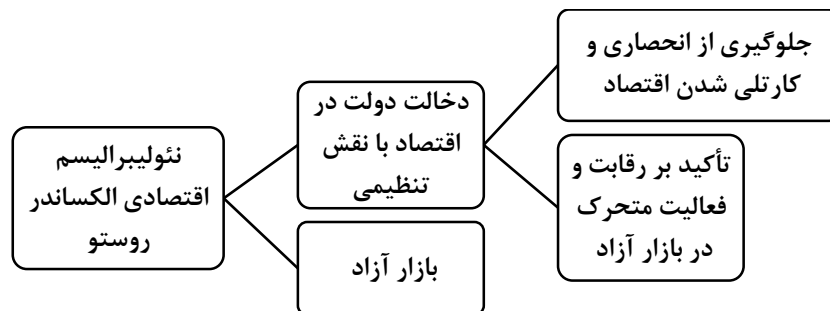
انسان در محیط اقتصاد بی حد و حصر عمل می‌کند و وارد کردن اخلاقیات برای کنترل رفتارها امری دشوار است. بنابراین هرچند که انسان‌ها می‌توانند ارزش‌ها و عقایدی را با هم به اشتراک بگذارند و براساس آن مؤسساتی را به وجود آورند تا الگوهای رفتار جمعی را شکل دهند، اما این سازوکار بدون وجود یک سیستم قانونی و دولت نمی‌تواند به هدف خود برسد. لیبرال‌ها معتقدند که اندیشمندان نئولیبرال نقش اصلاحی برای دولت در نظر گرفتند که با تنظیم قواعد بتواند نظارت کلی بر روند بازار داشته باشد. به نظر آن‌ها نظریات نئولیبرال محدود به یک بخش است و به جای برجسته کردن نقش بازار، آن را عقب نگه داشته و هنر عمومی دولت را پررنگ کرده‌اند (Ives, 2015: 2-6).

نئولیبرال‌ها در پاسخ دسته‌بندی مشخصی را مطرح می‌کنند که مبنای موفقیت یا عدم موفقیت دولت‌هاست. به نظر آن‌ها دولت‌ها با توجه به ماهیت قرارداد اجتماعی خود در طی سال‌ها متنوع شده‌اند. به نظر آن‌ها دولت‌های لیبرال-دموکراتیک بر مبنای اهداف سرمایه‌داری شکل گرفتند و موجب انحصاری شدن بازار شدند، اما دولت‌های سوسیال-دموکراتیک ابتدا منافع کارگران مورد توجه قرار دادند، تا اینکه رفته‌رفته به واسطه دخالت مستقیم دولت، سرمایه‌داری نوین را به وجود آوردند که مجدداً انحصاری شدن بازار را به دنبال داشت. بنابراین رد و یا تأیید کامل دخالت دولت در بازار نتیجه‌ای مشابه خواهد داشت. بازار در اندیشه لیبرالیسم نهادی مستقل از دولت است که به‌عنوان مکانیسمی هماهنگ بر محور رقابت، نیازی به تعیین اهداف ندارد. در واقع استانداردها توسط رقبا در خود فرایند رقابت تعیین می‌شود. افزون بر آن بازار برای تعیین اهداف و ایجاد ابزارهای خود به هیچ اقتدار و قدرت حکومتی نیاز ندارد. اما سیستم بازار در مواقع بحران کارکرد خود را از دست داده و به طور کل

³ Colloque Walter lippmann ⁴

متوقف می‌شود. بنابراین یک نظریه اقتصادی بدون در نظر گرفتن نقش دولت نمی‌تواند کامل و منطقی باشد، هر چند که نظریه پردازان لیبرالیسم کلاسیک مانند آدام اسمیت و مالتوس^{۳۵} تأکید ویژه‌ای بر رد مداخله دولت داشتند. البته با نگاه دقیق‌تر می‌توان دریافت که این نظریات در عصر مریکانتلیسم مطرح شده و به نوعی دفاع از بورژوازی در برابر حکومت بود. این موارد نشان می‌دهد که نظریات اقتصادی اسمیت بیش‌تر سیاسی و واقع‌گرایانه بود، چراکه بورژوازی نوظهور برای تأمین منافع خود نیاز به آزادی بیش‌تری از حکومت داشت. بنابراین از نظر نئولیبرال‌ها دولت نقش تنظیمی در بازار دارد و از طریق اجرای قوانین و سیاست‌های عمومی به هماهنگی میان عوامل مختلف اقتصادی می‌پردازد (PEREIRA, 2009: 9-14).

نمودار ۱-۱: مدل مفهومی نظریه نئولیبرالیسم اقتصادی روستو

(منبع: مقصودی و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۸-۳۴ / Hartwich, 2009: 21-29)

۲-۲-۱- سوسیالیسم اقتصادی جدید و توسعه اقتصادی روسیه

روسیه پس از فروپاشی شوروی ناچار شد تا یک دوره ۹ ساله را برای اجرای مدینه فاضله نئولیبرالی طی کند. وقایع فدراسیون روسیه همراه با تغییر سیستم سیاسی نشان داد که کنار گذاشتن اقتصاد سوسیالیستی انگیزه‌ای برای احیای اقتصادی ایجاد نکرد. در نتیجه بحران اقتصادی در روسیه به وجود آمد که دلایل آن، از دست دادن کنترل بر اقتصاد، عدم توانایی در پیش‌بینی عواقب تصمیمات اتخاذشده، جدایی اصلاح‌طلبان از اهداف اجتماعی، نادیده گرفتن نیاز به حمایت از منافع اقتصادی ملی، تضعیف حاکمیت در اجرای سیاست‌های اقتصادی، افزایش وابستگی به وام‌های خارجی و در نهایت ناسازگاری مدل معرفی شده سرمایه داری با واقعیت‌های اجتماعی و اقتصادی موجود در روسیه است. در نتیجه این بحران تیمی با مدیریت ریابکوف تلاش کرد تا به کنترل بیش‌تر اقتصاد روسیه بپردازد. انتخاب ویکتور گراشنکو، اقتصاددان مشهور روس به‌عنوان رئیس بانک مرکزی روسیه خود بیانگر آغاز استفاده از روش‌های سوسیالیستی در اقتصاد روسیه بود، وی در زمان اتحاد جماهیر شوروی نیز به‌عنوان رئیس بانک مرکزی فعالیت داشته است (Efremov, 2012: 76).

³ Thomas Robert Malthus ⁵

³ Віктор Владимірович Герашченко/ Viktor Gerashchenko

تحولات دهه نود میلادی در روسیه، به نوعی فروپاشی واقعی جوامع سوسیالیسم بود. بحران عمیق کمونیستی در درجه اول با این واقعیت روشن شد که طبقه کارگر در کشورهای توسعه یافته دیگر تمایلی به شرکت در انقلاب برای سرنگونی نظام سرمایه‌داری نداشت. شکست در اولین آزمایش بزرگ تاریخی برای تشکیل یک سیستم سوسیالیستی، جنبش مربوط به آن را زیر سؤال برد اما فروپاشی روندهای سوسیالیستی به صورت کامل رخ نداده و تضادهای جامعه سرمایه‌داری نه تنها از بین نرفت، بلکه به مرور زمان بیش تر شد. بنابراین در فدراسیون روسیه روند سوسیالیسم متوقف نگردید، بلکه در قالب رشد ملی‌گرایی و سیاست‌های حمایت‌گرایانه اقتصادی دنبال شد. در سایر کشورها نیز سوسیال-دموکراسی در قالب احزاب چپ فعالیت خود را ادامه دادند و به عنوان حزب حاکم نیز برگزیده شدند، اما آن‌ها درصدد یافتن راهی میان سوسیالیسم و نئولیبرالیسم بودند که عمدتاً به نئولیبرالیسم گرایش پیدا می‌کردند. در قرن بیست و یکم روندهای انتقالی به وجود آمد که تلاش می‌کرد با حفظ سرمایه‌داری، به برخی اقدامات مانند محدود کردن تعداد روزهای کاری، ایجاد رژیم تعطیلات، حداقل دستمزد، سیستم هنجارهای حاکم بر شرایط کار، حق توافق‌نامه جمعی و غیره بپردازد. هم‌چنین ایجاد یک سیستم ضمانت اجتماعی مانند حقوق بازنشستگی، مزایای اجتماعی، بودجه بخش مراقبت‌های بهداشتی و آموزشی نیز در دستور کار قرار داشت. از سوی دیگر محدودیت‌هایی نسبت به عملکرد مکانیسم بازار گسترش یافت که با شکل‌های مختلف دولتی و یا نمایندگی جامعه مانند اتحادیه‌ها و اصناف، به مسئله تنظیم بازار بیش تر پرداخته شد.

آندری کولگانف^۳ اقتصاددان و پژوهشگر سوسیالیسم اقتصادی روس، معتقد است که اصلاحات سرمایه‌داری در اواخر و آغاز قرن بیست و یکم در روسیه، فقط موجب پسرفت کشور شد و عملاً با وضعیت به‌جای مانده از دوران شوروی سازگاری نداشت. به نظر وی، روسیه در قرن بیست و یکم بایستی همان سوسیالیسم اقتصادی را دنبال می‌کرد که در آن بر نقش کنترل‌گری دولت به عنوان هدایت‌کننده اصلی فعالیت‌های اقتصادی و تنظیم مقررات، بتواند نابرابری‌های اجتماعی را تا حد زیادی کاهش دهد (Колганов, 2011: 576).

به طور کلی، اجرای اقتصاد سرمایه‌داری در روسیه مشکلاتی مشابه را در اوایل قرن بیستم به همراه داشت. سرمایه‌داری در آغاز قرن بیستم با مشکلات صنعتی‌سازی و دوره پساصنعتی سازگار نبود، اما از ظرفیت کافی برای سازگاری تکاملی با شرایط مورد نظر در تولید دیرهنگام و نوظهور را در اختیار داشت. در وضعیت مشابه، فدراسیون روسیه پس از فروپاشی شوروی به گونه‌ای نبود که سرمایه‌داری بتواند به سازگاری تکاملی بپردازد، زیرا در این مقطع زمانی نیاز مجدد به صنعتی‌سازی جدید بود و صنعتی‌سازی جدید مؤلفه‌های متفاوت تری نسبت به صنعتی‌سازی قرن بیستم داشت. کولگانف تأکید می‌کند که «سرمایه‌داری در فدراسیون روسیه یک الگوی بی‌دلیل

³ Андрей Колганов/ Andrei Koulganov

(بدون محاسبه دقیق) و بی‌ثبات بوده و پایگاه اجتماعی سرمایه‌داری در این کشور مانند یک گیاه کاملاً مصنوعی و گلخانه‌ای است^۸ (Колганов, 2011: 445-448)

بیش‌تر نظریه پردازان مشهور روس نیز همانند کولگانف، معتقد به اجرای نوعی سوسیالیسم اقتصادی در فدراسیون روسیه هستند. یکی دیگر از این نظریه پردازان، ویکتور ریازانوف^۹ است. وی در نظریه خود بر این ادعاست که جایگزینی واردات موجب نگاه مجدد دولت روسیه به سیاست‌های حمایت‌گرایانه از صنایع داخلی شده و این روند صنعتی‌سازی جدید را به وجود می‌آورد که متفاوت از صنعتی‌سازی در مرحله اول اندیشه مارکسیستی است (Рязанов, 2017: 68).

صنعتی‌سازی جدید بایستی در راستای تطبیق وضعیت اقتصادی با فناوری‌های جدید صورت بگیرد، این موضوع از طریق جاگزینی واردات در روسیه می‌تواند به بهترین شکل ممکن صورت بگیرد. ریازانوف به نقش کنترل‌گری بیش‌تر دولت در اجرای سیاست‌های اقتصادی تأکید دارد. او معتقد است که اولویت سیاست‌های اقتصادی بایستی ساخت یک سیستم مالی سوسیالیستی باشد که به معنای ایجاد کنترل و تنظیم قابل اعتماد توسط دولت به‌عنوان واسطه‌گری مالی است، با این تفاوت که سیستم در محیط اقتصاد بازار فعالیت می‌کند. این وضعیت یک منبع اضافی برای دولت جهت فعال‌سازی حوزه‌های سرمایه‌گذاری و نوآوری ایجاد می‌کند که در آن بر تعامل دولت با بخش خصوصی و تلاش برای گسترش آن تأکید می‌شود. در واقع این مدل یک رویکرد مختلط برای جایگزینی مدل مالی سرمایه‌داری و نئولیبرال است (Васильевич, 2020: 23-25).

ریازانوف برای اثبات ادعای خود معتقد است که طی چهار سال تحریم روسیه یعنی از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۸، مسکو با اتخاذ این رویکرد مختلط توانست بر تولید ۱۰۰۰ نوع محصول تسلط یابد. از آن مهم‌تر، این تجربه جدای از کانال مالی سوئیفت نیز طی سال ۲۰۱۵ و در راستای این سیاست تحقق می‌یابد. ریازانوف سه دسته اصلی کالاها در روسیه را تقسیم‌بندی می‌کند که شامل ماشین‌آلات و وسایل نقلیه، محصولات شیمیایی و مواد غذایی می‌شود. به نظر وی طی این چهار سال با حمایت دولت از بخش کشاورزی، تولید مواد غذایی به رشد قابل توجهی رسید که همین سیاست می‌تواند رشد تولید ماشین‌آلات را تا ۵٪ افزایش دهد. بنابراین رویکرد مختلط می‌تواند برای اقتصاد روسیه راهگشا باشد. با این حال، جایگزینی واردات یک راهبرد بلندمدت نیست و تنها به‌عنوان یکی از مراحل رویکرد مختلط در نظر گرفته می‌شود، اما مرحله اولیه و حلقه اصلی در برنامه کلی صنعتی‌سازی است. بخش دیگر رویکرد مختلط در نظریه ریازانوف، صنعتی‌سازی مرحله‌ای به‌عنوان یک سیاست فعال و روزآمد است تا از طریق آن برای سیاست‌های مالی برنامه‌ریزی کرد. در واقع، وی تنظیم سیستم مالی در تعامل با بخش خصوصی و طی یک محیط بازار آزاد را در بطن صنعتی‌سازی جدید می‌داند. در نتیجه، ریازانوف معتقد است که

³ Искусственное И тепличное растение

³ Виктор Рязанов/ Victor Rižanov

صنعتی‌سازی جدید بایستی با رویکرد مختلط همراه باشد تا منجر به افزایش تولید کالا شود و سیاست‌های مالی و نقش تنظیمی دولت نیز در آن اعمال گردد (Рязанов: 2019: 27-30).

۳-۲-۱- نظریات وابستگی و توسعه اقتصادی برزیل

نظریات وابستگی^۴ در آمریکای لاتین عمدتاً با موضوعات مطرح شده توسط رائل پربیش^۱ گسترش می‌یابد. به اعتقاد پربیش، تصویر روابط اقتصادی در منطقه بیانگر انتقال عظیم درآمد از حاشیه به مراکز است. به مرور زمان دو جریان فکری از این نظریه ایجاد می‌شود که یکی الهام گرفته از مارکسیست است و دیگری از نظریات وبری نشأت می‌گیرد (Caldentey Et al, 2012: 5-6). متفکران نظریات وابستگی عمدتاً در آمریکای لاتین به تبیین این وضعیت می‌پردازند که چه عاملی توسعه در منطقه را عقب نگه داشته است. برخی نظریه پردازان در قرن بیستم مانند سلسو فورتادو^۲ اقتصاددان برزیلی، معتقد بودند که تغییرات جهانی تقاضا، یک تقسیم کار بین‌المللی را موجب شده که در آن بیش‌تر کشورهای آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین فقط متخصص ساخت محصولات اولیه شده‌اند. تا زمانی که این کشورها کالاهای مصرفی حاصل از پیشرفت فنی کشورهای مرکزی غرب را وارد کنند، در یک منطقه محصور تحت کنترل خارجی‌ها خواهند بود. در واقع، الگوهای جدید مصرف در این کشورها، موجب سود طبقه حاکم و هم‌پیمانان آن‌ها شده که با کشورهای توسعه‌یافته همکاری می‌کنند. نتیجه این وضعیت چیزی است که فورتادو آن را سرمایه‌داری ثانوی می‌نامد. این نوع سرمایه‌داری قادر به نوآوری نیست و برای اعمال هرگونه تغییر به تصمیمات خارجی وابسته است (Nafziger, 2002: 86).

برخی از اندیشمندان معاصر برزیلی نیز وضعیت وابستگی را در محیط "مرکز و پیرامون" تبیین می‌کنند که البته سازوکارهای اصلی آن را نیز تجزیه و تحلیل می‌کنند. یکی از این متفکران، تئوتونیو دوس سانتوس^۳، اقتصاددان برزیلی (۱۹۳۶-۲۰۱۸) می‌باشد که معتقد است بازتولید گسترده وابستگی در سیستم سرمایه‌داری، استثمار بیش از حد کار، گرایش به فاشیسم یا رژیم‌های ضد شورش توسط بورژوازی محلی که هرگونه گرایشات دموکراتیک را از بین می‌برد، موجب بدبختی و فقر جوامع منطقه شده است. بنابراین او بر عبور از راه سوسیالیسم برای رهایی از آن تأکید می‌کند. دوس سانتوس برای تبیین این نظریه آن را به حوزه‌های جزئی‌تری تقلیل می‌دهد و سرمایه‌گذاری‌های نهادینه شده که به نوعی به دنبال فعالیت سوداگرانه هستند و در این مسیر به اعمال نفوذ در نهادهای بالادستی و ایجاد شبکه‌های ارتباطی می‌پردازند، خود در تحکیم وابستگی بسیار تأثیرگذار است. از سوی دیگر، روابط مشابه بین رؤسای بانک‌ها و شرکت‌های بزرگ در جریان است که در شرایط انحصاری خود، تلاش می‌کنند قیمت‌های خود را حفظ و یا افزایش دهند. در این راستا، شرکت‌ها به افزایش هزینه‌ها بسیار حساس

^۴ Teoría de la dependencia 0
^۱ Raúl Prebisch 1
^۲ Celso Furtado 2
^۳ Teotônio dos santos 3

هستند و در پاسخ قیمت‌ها را افزایش می‌دهند، به این ترتیب روند تورمی تشدید می‌شود و کنترل آن غیرممکن می‌گردد (Dos Santos, 1978: 142-144). در این نوع اقتصاد، نرخ سود تابعی از قدرت شرکت‌های بزرگ و نه توانایی آن‌ها در رقابت است. در اینجا زیان‌دیده اصلی، مصرف‌کننده است و تأثیر چنین وضعیتی بر توزیع درآمد مشهود است، زیرا بخش بزرگی از درآمد آن‌ها از این طریق از بین می‌رود. بنابراین دوس سانتوس در نظریه خود به فعالیت ضدانحصاری قائل است و البته نسبت به وضعیت سوسیالیسم به منظور تعدیل سرمایه‌داری لیبرال نیز انتقاد دارد. به نظر او «اگر این جنبش تا با مفروضات اصلی ضدانحصارطلبی و ضدانحصاری همراه نباشد، گزینش رویکرد میانی نمی‌تواند شرایط را به نفع مصرف‌کننده تغییر دهد» (Dos Santos, 2002: 3-6).

خوزه آنتونیو اوکمپو گاویریا،^۴ اقتصاددان و سیاستمدار کلمبیایی نیز روابط تبادل نابرابر بین دو منطقه مرکز (کشورهای پیشرفته) و پیرامون (کشورهای آمریکای لاتین) را مانع اصلی در برابر توسعه اقتصادی آمریکای لاتین می‌داند. به نظر او، این تبادل روابط نابرابر با قدرت‌های خارجی ایجاد می‌کند. اما به طور کلی، تا حدی از مرکز و پیرامون فاصله می‌گیرد، زیرا معتقد است که اقتصاد بین‌الملل دارای ضوابط و روندهای سیستماتیک خاص خود است، بنابراین کشورها باید بدانند که در راه توسعه خود به جای صنعتی شدن، بایستی به این نتیجه برسند که چگونه صنایع خود را بر کدام نوع تولید متمرکز کنند تا هدف تولید محصولات با کیفیت به همراه کاهش درآمد بالا^۵ نیز محقق شود. بنابر تجزیه و تحلیل اوکمپو، از طریق مطالعات برای تقویت سیستم‌های نوآوری و فناوری توسعه، مسئله جهانی سازی، توسعه اجتماعی و پایداری محیط زیست ادامه می‌یابد. اوکمپو در صدد یافتن تحلیل اقتصادی-سیاسی-اجتماعی است که براساس آن کشورهای آمریکای لاتین در پهنه سیستمی که با نقص اساسی همراه است، با گذراندن سه مسیر بتوانند از عقب ماندگی خود به روشی مؤثرتر خارج شده و روابط نامطلوب و نابرابر کمتری را برای خود به دست آورند. این سه مسیر شامل گسترش پیشرفت فنی و انتقال فناوری از طریق اشکال مختلف، کمک مؤسسات مالی بین‌المللی برای افزایش حاشیه در دسترس کشورهای در حال توسعه جهت اتخاذ سیاست‌های کلان ضد سیکل و در نهایت اطمینان از پویایی بین‌المللی کار و همزمان حرکت بین‌المللی سرمایه در دستور کار جهانی است (Ortiz, 2018: 61, 62). مقصود اوکمپو از تبادل نابرابر، سهم کم کشورهای آمریکای لاتین از بازارهای جهانی و تجارت بین‌الملل است، اما دلایل اصلی آن را در عدم برنامه‌ریزی صحیح برای تولید و عدم انتقال هدمند فناوری‌های پیشرفته می‌داند. بنابراین ریشه حل مشکلات را به جای تقابل با سیستم، فعالیت پویا در چارچوب تبادل و دستاوردهای جدید سیستم عنوان می‌کند.

⁴ José Antonio Ocampo Gaviria

⁵ Alta elasticidad-ingreso

فصل دوم: الگوی توسعه اقتصادی فدراسیون روسیه

۲-۱- مقدمه

برنامه توسعه اقتصادی فدراسیون روسیه تا حد زیادی متأثر از دوران حاکمیت کمونیست‌ها بر این کشور است. اولین نشانه‌های برنامه اقتصادی حکومت بلشویک‌ها^۶ در دوران بعد از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷، اشتراکی‌شدن و لغو کامل مالکیت خصوصی است. در این دوره برای هر منطقه وظایف تولیدی مشخصی تعریف شده بود که در نهایت درآمد آن به دولت مرکزی می‌رسید (Davies Et al, 1998: 19-20). در دوره استالین^۷، اقتصاد اشتراکی به‌خصوص در حوزه کشاورزی افزایش یافت. استالین در اوایل رهبری خود بر شوروی، برنامه ۵ ساله توسعه اقتصادی را معرفی کرد. در این برنامه توسعه اقتصادی شوروی به دو بخش تقسیم می‌شود که بخش اول آن مربوط به کالاهای مصرفی، صنایع غذایی و پوشاک؛ و بخش دوم آن مربوط به صنایع سنگین و تجهیزات نظامی است. صلح مسلح و وضعیت امنیتی در اروپا، موجب توجه بیش‌تر استالین به توسعه نظامی در شوروی می‌شود که حمله آلمان به این کشور مهر تأییدی بر سیاست‌های اقتصادی استالین در حوزه صنایع سنگین و تجهیزات نظامی بود (Mawdsley, 1998: 27-28). پس از استالین، خروشچف^۸ رهبری شوروی را بر عهده گرفت. او استالین را به بی‌توجهی به رفاه مردم متهم می‌کرد. به‌همین دلیل برنامه اقتصادی خروشچف بیش از هر چیز به توسعه صنایع غذایی معطوف می‌شود. با این حال، تغییر سیاست‌های مربوط به بخش صنعتی و تجهیزات نظامی امکان‌پذیر نبود. در دوره برژنف^۹ نیز تغییرات محسوسی در توسعه اقتصادی شوروی شکل نگرفت، اما اهتمام برژنف به توسعه بیش‌تر صنایع سنگین این کشور پیشرفت چشم‌گیر بخش هوا-فضا را به همراه داشت و در این حوزه، شوروی به رقیب اصلی ایالات متحده آمریکا در دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی تبدیل می‌شود (некрасов, 2017: 84-85).

رهبران اتحاد شوروی تا دوره برژنف توانایی ارائه برنامه اقتصادی کارآمد را نداشتند و معمولاً دوره زمامداری آن‌ها با وعده‌های رفاه اقتصادی و اجتماعی مردم آغاز می‌شد و در نهایت فقط در سطح رشد صنایع سنگین و نظامی باقی می‌ماند. با روی کار آمدن میخائیل گورباچف^{۱۰}، تغییری اساسی در حکومت شوروی پدید آمد. وی دو برنامه اصلی شامل پرسترویکا^{۱۱} و گلاسنوست^{۱۲} را در دستور کار حکومت شوروی قرار می‌دهد. تلاش

^۶ Большевики/ Bolsheviks

^۷ Иосиф Виссарионович Сталин/ Joseph Vissarionovich Stalin

^۸ Никита Сергеевич Хрущёв/ Nikita Sergeevich Khrushchev

^۹ Леонид Брежнев/ Leonid Ilyich Brezhnev

^{۱۰} Михаил Сергеевич Горбачёв/ Mikhail Sergeevich Gorbachev

^{۱۱} Перестройка/ Perestroika

مفهوم پرسترویکا به بازسازی سیستم سیاسی و اقتصادی شوروی اشاره دارد و تلاشی در راستای رکود اقتصادی به‌وجود آمده در دوران برژنف بوده است. این برنامه با اتخاذ برخی اصلاحات مشابه بازار به دنبال افزایش کارایی اقتصاد سوسیالیسم بود.

^{۱۲} Гласность/glasnost

گورباچف در جهت توسعه اقتصادی در چارچوب برنامه پروسترویکا خلاصه می‌شد. رهبر جدید شوروی در این برنامه اصلاحاتی را برای بازسازی اقتصادی در نظر می‌گیرد که از جمله آن‌ها قانون مربوط به تعاونی‌ها بود. براساس این قانون، اجازه مالکیت خصوصی به بعضی از کسب‌وکارها داده می‌شد (M. Горбачев, 2006: 34-35).

شوروی سالانه هزینه‌های زیادی را برای حمایت از اقمار خود در آفریقا و آسیا پرداخت می‌کرد که در دوره گورباچف هزینه‌های حمله به افغانستان نیز آن را افزایش داد. اوج رقابت تسلیحاتی با ایالات متحده آمریکا و جنگ ستارگان نیز این کشور را در یک وضعیت فرسایشی قرار می‌دهد تا اینکه فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی به وقوع پیوست. با فروپاشی شوروی، فدراسیون روسیه به‌عنوان وارث و جایگزین اصلی آن پایه‌گذاری می‌شود. مشخصه اصلی توسعه اقتصادی طی دوران شوروی در مدیریت کامل دولت یا نمود ظاهری و تغییر یافته اقتصاد سوسیالیستی است. اقتصاد سوسیالیستی شوروی با دیگر اندیشی‌های رهبران شوروی، توسعه اقتصادی به‌عنوان رفاه نسبی برای مردم را فراهم نکرد، به‌همین دلیل پس از فروپاشی، جریانی به قدرت رسید که نجات روسیه را در آزادسازی اقتصادی و الگوهای مربوط به لیبرالیسم می‌دانست. نتیجه چنین گرایشی روی کارآمدن بوریس یلتسین^۳ تا تمایلات غرب‌گرایانه بود. در این دوره، مهم‌ترین پست‌های دولتی به گروهی از اقتصاددانان جوان سپرده شد تا هم تمرکز بر برنامه‌های اقتصادی باشد و هم در پیاده‌سازی آن با مانع‌چندانی روبرو نشود. یلتسین اهداف اصلی خود را گذار به اقتصاد بازار از طریق اقداماتی مانند آزادسازی قیمت‌ها، اعلام تجارت آزاد و خصوصی‌سازی بیان کرد. فرض او بر این بود که با «برنامه شوک‌درمانی» خود در کوتاه‌ترین زمان ممکن اقتصاد روسیه را به اقتصاد بازار تبدیل کند (Максимова, 2019: 2). طی سال ۱۹۸۸ میلادی، تولید ناخالص داخلی این کشور ۵۵۴ میلیارد دلار بوده است که با فروپاشی کامل و تشکیل دولت غرب‌گرا با کاهش حدود ۴۰ میلیارد دلاری مواجه می‌شود. با جدی‌تر شدن برنامه‌های اقتصادی یلتسین، این رقم از سطح ۵۰۰ میلیارد دلار پایین‌تر می‌آید و در سال‌های میانی دهه ۹۰، به ۳۹۵ میلیارد دلار نیز سقوط می‌کند. این روند نزولی در سال پایانی دوره ریاست‌جمهوری یلتسین، به کمترین حد خود یعنی ۲۸۰ میلیارد دلار کاهش می‌یابد (The World Bank data, GDP based on current US\$, 2020).

براساس برنامه توسعه اقتصادی یلتسین، کاهش هزینه‌های دولت از ۲۰٪ به ۹٪ در دستور کار بود. در این برنامه هم‌چنین وضع مالیات‌های جدید، هدف‌گذاری برای کاهش تورم از ۱۲٪ درصد به ۳٫۵٪ و اجرای برنامه بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول برای واگذاری کارخانه‌ها و مراکز تولیدی به بخش خصوصی نیز گنجانده شد. برنامه‌های دولت برای کاهش تورم با وضعیت اقتصادی روسیه همخوانی نداشت، چراکه این کشور در حال گذار از

گلاسنوست به‌معنای شفافیت و باز بودن است که توسط گورباچف به‌عنوان شعار سیاسی برای افزایش شفافیت دولت در شوروی مطرح شد. این برنامه به شهروندان شوروی اجازه می‌داد تا مشکلات سیستم و راه‌حل‌های بالقوه خود را به‌صورت آشکار مورد بحث قرار دهند.

5 Boris Nikolayevich Yeltsin ³

نظام کمونیستی به سرمایه‌داری بود. ورود به شرایط سرمایه‌داری نیز مستلزم ایجاد بخش خصوصی، اعطای وام و اعتبارات مالی به مردم بود. این اقدامات موجب افزایش حجم نقدینگی و رشد سریع تورم شد (Заяц, 2012: 3). این تناقض موجب برکناری ایگور گایداری^۴ و انتخاب چرنومردین^۵ به‌عنوان نخست‌وزیر شد. برنامه‌های نخست‌وزیر جدید روسیه به آرامش بازار کمک زیادی کرد، اما بانک مرکزی بر خلاف برنامه‌های چرنومردین به اعطای وام و اعتبارات مالی ادامه داد و همین موضوع منجر به شکست برنامه‌های اقتصادی دولت در سال ۱۹۹۴ شد. در روز ۱۱ اکتبر ۱۹۹۴ ارزش روبل روسیه ۲۷٪ کاهش یافت که این روز به سه‌شنبه سیاه در این کشور مشهور است (Скородумов и Шатилов, 2015: 35-36).

یلتسین ناچاراً ویکتور گراشنکو^۶، رئیس بانک مرکزی را برکنار می‌کند. انتخابات پارلمانی ۱۹۹۵ شرایط را برای یلتسین سخت‌تر کرد و این رئیس‌جمهور مجبور بود تا زمان برگزاری انتخابات دست به اصلاحات اقتصادی بزرگی بزند. اما این شتاب‌زدگی و عدم موفقیت سیاست‌های اقتصادی موجب کاهش سطح زندگی مردم و کاهش کم‌سابقه تولید در روسیه می‌شود، به گونه‌ای که میزان بیکاری در روسیه به بیش از ۱ میلیون نفر رسید و قدرت خرید مردم تا حد زیادی کاهش می‌یابد. در سال ۱۹۹۵، بیکاری در روسیه ۹٫۴۵٪ و در سال ۱۹۹۸ به ۱۳٫۲۶٪ از کل نیروی کار افزایش می‌یابد (The World Bank data, Unemployment, 2020). این میزان بیکاری در دوران پساشوروی بی‌سابقه بود. کارگران با تأخیر چندماهه در پرداخت حقوق خود مواجه می‌شوند و تلاش دولت برای افزایش حقوق کارگران جهت کاهش تورم با نتیجه معکوس همراه است. جبران کمبود کالا از طریق واردات نیز موانع زیادی را به همراه داشت، زیرا فساد دستگاه دولتی و وابستگی تجارت به مقامات دولتی در روند اجرای برنامه‌های اقتصادی اخلال ایجاد کرد. در دوره‌ی دوم ریاست‌جمهوری یلتسین نفوذ مافیای قدرتمند افزایش یافته بود، آن‌ها که از یلتسین حمایت کرده بودند، منتظر دریافت پاداش تلاش‌های خود بودند. دسترسی به دارایی‌های دولتی، معاملات و وام برای خرید سهام با بهای بسیار پایین، از انتظارات قابل‌پیش‌بینی آنان بود (کولایی، ۱۳۹۸: ۱۰۲). وضعیت به‌جای‌مانده از دوران اتحاد جماهیر شوروی به حکومت یلتسین اجازه نداد تا بتواند روند اقتصاد لیبرال را در روسیه پیاده‌سازی کند، حتی خود یلتسین هم بیش از هر چیز درگیر منافع مالی و اقتصادی خود بود و این وضعیت او را بیش از پیش در اداره امور کشور ناتوان می‌کند. در این سال‌ها به‌واسطه سیاست‌های یلتسین شرکت‌های خارجی زیادی وارد روسیه شده بودند، هرچند که ایالات متحده آمریکا و اروپا هم‌چنان تخریب‌بیش‌تر ظرفیت‌های روسیه را دنبال می‌کردند و به‌همین دلیل در رابطه با مسکو محتاطانه عمل می‌کردند. با این حال، فضای مناسبی برای اتصال بازارهای روسیه به بازارهای بین‌المللی فراهم شد. افزایش قیمت نفت در سال ۱۹۹۸، امید به توسعه اقتصادی را بیشتر کرد، با این حال، روسیه نیاز به ثبات سیاسی و امنیتی در داخل داشت تا بتواند

⁴ Yegor Timurovich Gaidar

⁵ Viktor Stepanovich Chernomyrdin

⁶ Viktor Vladimirovich Gerashechenko

جدایی طلبان را سرکوب کرده و از چندپارگی بیش تر کشور جلوگیری کند، هم چنین توسعه اقتصادی کشور در بخش های مختلف به گونه ای دنبال شود که جامعه روسیه را به یک کشور کاملاً وابسته به واردات غرب تبدیل نکند. در این شرایط، با روی کار آمدن ولادیمیر پوتین،^۵ به عنوان رئیس جمهور روسیه، استراتژی های اقتصادی این کشور از سال ۲۰۰۰ به بعد جنبه اجرایی و واقع گرایانه بیش تری پیدا کرد.

۲-۲- تجزیه و تحلیل رشد اقتصادی روسیه

آمارهای مربوط به تولید ناخالص داخلی طی دوره اول و دوم ریاست جمهوری پوتین، روند صعودی را نشان می دهد. در سال ۱۹۹۹ تولید ناخالص داخلی این کشور با نرخ رشد ۶/۱٪ به ۱۹۵/۹ میلیارد دلار افزایش پیدا کرد. این روند صعودی ادامه پیدا کرد و در سال ۲۰۰۸ به بالاترین سطح خود در این دوره به رقم ۱۶۶۰/۸ میلیارد دلار رسید که نسبت به سال اول (۱۹۹۹) ۸ برابر شد (Data of The World Bank, 2020: GDP based on current US\$). در این دوره پوتین تلاش کرد تا اصلاحاتی را در قانون بازنشستگی و مالیات ایجاد کند و به تنظیم مالیات بر درآمد، قوانین کار، زمین و نحوه تخصیص بودجه بپردازد. هم چنین، این دوره با شروع مذاکرات مسکو و سازمان جهانی تجارت به منظور پیوستن به آن همراه است. بسیاری از این سیاست ها که با ابتکارهای برنامه گرف^۸ هماهنگ بود، منجر به اعتماد بیش تر دولت مسکو به بخش خصوصی و اصلاحات دقیق بازار روسیه می شود (Ведомости ру, 2019). در دوره جدید اقتصاد فدراسیون روسیه، بر خلاف دوره شوروی، به جای تدوین راهبردهای کوتاه مدت اقتصادی مانند برنامه های ۵ ساله اتحاد جماهیر شوروی، استراتژی های بلندمدت برای تعیین اولویت بندی اقتصادی روسیه تدوین می شوند. اولین استراتژی بلندمدت طی این دوره در آوریل سال ۱۹۹۶ میلادی تنظیم می شود که در ابتدا به تهدیدهای بالقوه برای اقتصاد روسیه اشاره می کند و پس از آن به بررسی ظرفیت های این کشور برای مقابله با تهدیدها مانند سیستم مالی پایدار، کاهش کسری بودجه، عقلایی کردن ساختار تجارت خارجی، توسعه روابط اقتصادی بین منطقه ای و... می پردازد. این راهبرد به دلیل شوک نفتی سال ۱۹۹۸ و بحران مالی روسیه نتوانست کارکرد خوبی داشته باشد، بنابراین، اولین راهبرد بلندمدت اقتصادی و دارای کارکرد اساسی در فدراسیون روسیه را می توان برنامه «مفهوم توسعه اجتماعی-اقتصادی فدراسیون روسیه»^۹ راهبردهای اصلی سیاست های اقتصادی-اجتماعی دولت فدرال روسیه در افق بلندمدت» برای سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰ دانست. اولویت های این راهبرد مبتنی بر اصلاحات بزرگ اقتصادی-اجتماعی مانند اصلاح سیستم بازنشستگی، اصلاح سیستم بهداشت و درمان، اصلاح نظام مالیاتی، جذب سرمایه گذاری خارجی، مدیریت مالکیت خصوصی و دولتی در فدراسیون روسیه و... بوده است. در بخش بین المللی، توسعه هم گرایی سیاسی-اجتماعی روسیه در جهان،

^۵ Владимир Владимирович Путин/ Vladimir Vladimirovich Putin

^۸ رئیس سابق اسبر بانک و وزیر توسعه اقتصادی و تجارت فدراسیون روسیه طی ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۷

^۹ Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации

افزایش ظرفیت حضور در اقتصاد بین‌الملل و موارد مربوط به گسترش ارتباطات تجاری در دستور کار قرار داشته است (رسولی‌نژاد، ۱۳۹۹: ۱۸۸-۱۹۱).

در این دوره، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از ۲,۸۴۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۱ به ۵۵,۸۷۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۷ افزایش یافت (The World Bank data, Foreign direct investment, 2020). البته در این سال‌ها درآمدهای نفتی بودجه مورد نیاز دولت را تأمین و از رشد اقتصادی این کشور حمایت می‌کند. قیمت هر بشکه نفت از حدود ۱۲ دلار در سال ۱۹۹۸ به ۲۷/۳ دلار در سال ۲۰۰۳ رسید که این افزایش ارزش تا سال ۲۰۰۸ به صورت سالانه ۱۲ تا ۱۵ درصد رشد را تجربه کرد و به ارزش حدود ۱۵۰ دلار در هر بشکه افزایش پیدا کرد فدراسیون روسیه به کمک همین درآمدهای نفتی توانسته بود بدهی ملی را از ۹۲/۴٪ تولید ناخالص داخلی در سال ۱۹۹۹ به ۷/۵٪ در سال ۲۰۰۸ کاهش بدهد (Tacc, 2018). دولت روسیه برخی اصلاحات ساختاری از جمله در بخش بودجه دولت، بخش‌های بانکی و سازماندهی مجدد صنعت برق انجام داد. بدهی‌های خارجی روسیه طی این دوره نه تنها کمتر نشد بلکه از حدود ۱۶۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به حدود ۴۷۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۸ افزایش پیدا کرد (CEIC data, 2020). در ابتدای این دوره یعنی سال ۲۰۰۱، خروج سرمایه از روسیه همچنان بالاست و نرخ رشد سرمایه‌گذاری و درآمد واقعی کاهش می‌یابد. به‌طور کلی، دارایی‌های اقتصادی همچنان در صنایع استخراج متمرکز و صادرات کاملاً به منابع طبیعی وابسته است. اعتبارهای بلند مدت به بخش خصوصی هنوز بسیار جزئی و سرمایه‌گذاری تحت تسلط منابع طبیعی و بخش‌های بودجه است. رشد صنعتی طی سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۲ با افزایش تقاضای داخلی به رشد خود ادامه می‌دهد. صنایع بزرگ مانند ماشین‌آلات و محصولات غذایی بسیار سریعتر از متوسط رشد می‌کند. طی این دوره تورم تا میزان قابل توجهی کاهش می‌یابد که دلیل آن کاهش فصلی قیمت مواد غذایی است. میزان تورم از سال ۲۰۰۰ حدود ۲۰٪ است که تا سال ۲۰۰۶ به کمتر از ۹٪ نیز کاهش پیدا می‌کند، اما به واسطه بحران مالی ۲۰۰۸، این میزان مجدداً به ۱۴,۱٪ افزایش می‌یابد. از سال ۲۰۰۱، به دلیل رشد صنعتی روسیه و نیاز به سرمایه برای گسترش تولید و یا تأسیس مراکز جدید صنعتی، تقاضای پول به صورت مداوم افزایش می‌یابد. با این حال، بی‌میلی برخی از بانک‌های روسیه برای وام‌دهی سپرده خود تا اندازه‌ای منجر به کند شدن رشد شتابان صنعتی می‌شود (Russia economic report, World Bank Group, 2006: 14-17). بانک جهانی در گزارش خود طی سال ۲۰۰۷ اقتصاد روسیه را متأثر وضعیت سیاسی نامشخص آن عنوان می‌کند و تأکید دارد که «نقش آینده دولت و جهت‌گیری سیاسی آن در اقتصاد روسیه همچنان نامشخص است و همین عامل بی‌اطمینانی به فضای سرمایه‌گذاری را به وجود آورد» (Russia economic report, World Bank Group, 2007: 16).

تغییر سیاست‌های پولی روسیه در این سال‌ها (۲۰۰۰-۲۰۰۸) و ورود سرمایه شدید کوتاه‌مدت به این کشور، برخی مشکلات نقدینگی در بخش بانکی را به وجود می‌آورد. در صورت وجود موازنه پرداخت بالا و تقاضای

پول نامشخص، اهداف اساسی کنترل تورم همچنان چالشی برای سیاست‌های پولی در روسیه است. در سال ۲۰۰۶ گسترش تقاضای داخلی موجب رشد اقتصادی روسیه گردید و سرمایه‌گذاری همچنان در نفت و گاز متمرکز است. ادامه موازنه پرداخت باعث تقویت مالی این کشور می‌شود. میانگین سرمایه‌گذاری در روسیه به‌عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی طی سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۸ تقریباً ۲۲٪ بوده است که از سال اول ۲۲،۱۹٪ بوده و در سال ۲۰۰۸ به ۲۸،۹۶٪ افزایش می‌یابد. این نوع سرمایه‌گذاری شامل زیرساخت‌ها و پروژه‌های بزرگ صنعتی نیز می‌شود (CEIC, 2020). سیاست‌های اقتصادی به طور فزاینده‌ای بر اجرای چهار پروژه ملی اولویت‌دار شامل بهداشت، آموزش، مسکن و کشاورزی متمرکز بوده است. علی‌رغم رشد اقتصادی مطلوب در سال‌های قبل از آن، روسیه همچنان با یک برنامه توسعه چالش‌برانگیز روبرو است. اوضاع نامناسب زیرساخت‌ها، نرخ پایین سرمایه‌گذاری، آشفتگی اجتماعی در بسیاری از مناطق، بحران جمعیتی و مشکلات حمایت از رقابت صنایع تولیدی از مشکلات بزرگ این کشور است. بودجه روسیه اساساً بر پایه فروش نفت تنظیم شده که کاهش بار مالیاتی از بخش غیرنفتی، آسیب‌پذیری بودجه روسیه در برابر تغییرات قیمت نفت را افزایش می‌دهد. پس از یک دهه رشد بالا، اقتصاد روسیه به دنبال بحران مالی جهان در سال ۲۰۰۸، روند کندی را تجربه می‌کند. با این حال اصول بنیادی کوتاه‌مدت در اقتصاد کلان روسیه، آن را برای مقابله با بحران در وضعیت بهتری قرار داده است. مدیریت مالی محتاطانه و منابع مالی قابل‌توجه روسیه، از تأثیر منفی بحران مالی بر اقتصاد این تا حد زیادی محافظت کرد (Russia economic report, World Bank Group, No.16, 2008: 6-10).

به‌طور کلی بحران مالی سال ۲۰۰۸ چهار تأثیر عمده بر اقتصاد روسیه داشته است. اول اینکه تشدید بحران باعث توقف و معکوس شدن جریان سرمایه شد که این موضوع تقریباً در رابطه با همه کشورها صدق می‌کند. در مرحله دوم این بحران بر سیستم بانکی روسیه که با مشکلات نقدینگی خاص خود در برابر تعهدات بازپرداخت کوتاه‌مدت خارجی همراه بود، تأثیر گذاشت. پس از آن، افت شدید قیمت نفت موجب فرسایش مازاد حساب‌های مالی و خارجی روسیه و ذخیره بین‌المللی بسیار بزرگ این کشور شد. در نهایت، بازار سهام روسیه با کاهش گسترده‌ای مواجه می‌شود که تا حد زیادی منعکس‌کننده کاهش اعتماد سرمایه‌گذاران و افت شدید قیمت نفت بود. بازار سهام روسیه در کمتر از ۵ ماه از اواسط نوامبر سال ۲۰۰۸ تا پایان سال، ۳۵٪ ارزش خود را از دست داد (Russia economic report, World Bank Group, No.17, 2008:32).

طی سال ۲۰۰۸، با وجود شوک‌های خارجی، اقتصاد روسیه عملکرد مطلوبی داشت، در این سال مسکو بیش از هر زمان دیگری برای مقابله با چالش‌های جدید آمادگی خود را نشان داد. علی‌رغم شباهت‌هایی که این بحران به بحران سال ۱۹۹۸ داشت، روسیه با سیاست‌های مالی محتاطانه خود توانست مجموع ذخایر خود شامل طلا و دلار آمریکا را در سطح حدود ۴۲۶ میلیارد دلار حفظ کرده و از کاهش بیش‌تر آن جلوگیری کند. مجموع ذخایر روسیه طی سال ۲۰۰۷ به حدود ۴۷۹ میلیارد دلار افزایش پیدا کرده بود و پس از بحران مالی سال ۲۰۰۸

نیز روند صعودی داشته است (The World Bank, Total reserves of the Russian Federation, 2007-2009). بنابراین، نسبت به سایر اقتصادهای نوظهور، روسیه عملکرد بسیار بهتری را از خود نشان داد. چالش بعدی روسیه در متنوع‌سازی اقتصاد جهت تقویت نهادها و بخش مالی با هدف رشد پایدار و بلندمدت است. صادرات نفت و گاز همچنان بیش از ۳۵٪ صادرات روسیه و بیش از ۱۵ درصد تولید ناخالص داخلی روسیه را تشکیل می‌دهد. بهبود اقتصادی روسیه تا حد زیادی به جلب اعتماد مصرف‌کنندگان داخلی، همچنین سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی بستگی دارد. بحران مالی ۲۰۰۸ به‌عنوان یک کاتالیزور برای ادامه اصلاحات ساختاری، بهبود فضای کسب‌وکار، اصلاحات مالی و تقویت پایه‌های مالیات غیرنفتی اقتصاد عمل کرد. درست است که شوک‌های نفتی در سال ۲۰۰۸ بسیار بیش‌تر از سال ۱۹۹۸ بوده است، اما بعد از سال ۲۰۰۰ بسیاری از بانک‌های روسیه مدل کسب‌وکار خود را بر مبنای استقرار از خارج با نرخ بهره پایین قرار دادند و همین مسئله منجر به درک بیش‌تر بازار از افزایش ریسک فعالیت‌های مالی جهان شد (Russia economic report, The World Bank Group, No.19, 2009: 10-12).

دوران ریاست جمهوری دیمیتری مدودیف با تکان‌های شدید بحران مالی سال ۲۰۰۸ آغاز شد، به گونه‌ای که تولید ناخالص داخلی روسیه از ۱۶۶۰ میلیارد دلار به ۱۲۲۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۹ کاهش می‌یابد (The World Bank Data, 2020). این کاهش حدود ۴۰۰ میلیارد دلاری ضربه سنگینی برای مسکو بود و عمدتاً به‌عنوان ناتوانی مدیریت اقتصادی دولت مدودیف قلمداد می‌شد. کارشناسان اقتصادی روسیه اگرچه بحران جهانی و تأثیر آن بر روسیه را اجتناب‌ناپذیر می‌دانند، اما ضعف عمده را در ارزیابی غلط از صندوق ذخیره بودجه و کمک به اقتصاد کشور در شرایط بحرانی عنوان می‌کنند. به‌نظر آن‌ها طی ۸ سال گذشته دولت کرملین تلاش کرده بود تا سطح تولید را به سمت حفظ بزرگ‌ترین بنگاه‌های اقتصادی با مالکیت افراد مشخص بکشد و از سوی دیگر تأمین مالی بانک‌های دولتی را در اولویت قرار دهد. به‌عبارت دیگر، روسیه از ابتدا به‌گونه‌ای وارد سازمان جهانی تجارت شد که به نظر می‌رسید هرگز به آن وارد نشده است، چراکه روسیه در یک دوره کوتاه سیاست بازار آزاد را دنبال کرد و به تدریج مجدداً به سمت حمایت از تولید داخلی در برابر تولیدات خارجی کشیده شد (Милов, 2011: 76). در سال ۲۰۱۰ تولید ناخالص داخلی روسیه به‌میزان ۱۵۲۴ میلیارد دلار می‌رسد (The World Bank Data, 2020). تنش‌زدایی با غرب و پیمان استارت از جمله عوامل سیاسی مؤثر بر تجارت بین‌المللی روسیه در این سال است. بدین ترتیب، روسیه با افزایش صادرات (عمدتاً منابع انرژی) تولید ناخالص داخلی خود را به ۲۰۴۵ میلیارد دلار طی ۲۰۱۱ افزایش می‌دهد و این آمار در سال ۲۰۱۲، حدود ۲۲۰۸ و در سال ۲۰۱۳ به ۲۲۹۲ میلیارد دلار می‌رسد که در طی دو دهه گذشته بی‌سابقه بوده است (The World Bank Data, 2020). بهای نفت نیز از سال ۲۰۱۰ به بشکه‌ای ۹۰ دلار افزایش پیدا کرد و طی سال ۲۰۱۱ به ۱۰۴/۱۳ دلار رسید (Официальный сайт Минфина России, 2013).

⁶ Dmitry Anatolyevich Medvedev

در سال ۲۰۱۱ «چشم‌انداز و راهبرد اقتصادی دوم فدراسیون روسیه با افق بلندمدت ۲۰۲۰» تحت مدیریت مدرسه عالی اقتصاد^۶ و آکادمی ریاست‌جمهوری اقصاء ملی و مدیریت دولتی روسیه^۷ تدوین شد. نسخه نهایی این سند در ۸۶۰ صفحه آماده می‌شود که شامل پارامترهای کلان توسعه اقتصادی روسیه، توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، کاهش نابرابری‌ها و رفع فقر، مدیریت مالکیت دولتی و خصوصی، توسعه اقتصاد دانش‌بنیان و موارد مربوط به سیاست‌های پولی و مالی است (رسولی‌نژاد، ۱۳۹۹: ۱۹۰-۱۹۳).

شروع کار پوتین در سال ۲۰۱۲ با تحولات گسترده‌ای در خاورمیانه همراه بود، اما مهم‌ترین اتفاق تأثیرگذار بر اقتصاد روسیه اقدام این کشور در الحاق شبه‌جزیره کریمه بود که واکنش شدید و منفی غرب را در پی داشت. مجموع این تحولات هم قیمت نفت را کاهش داده بود و هم صادرات نفت روسیه را به روند نزولی کشاند. این روند نزولی طی سال ۲۰۱۳ و ۲۰۱۴ با کاهش تدریجی همراه بود که در نتیجه طی سال ۲۰۱۵ ارزش صادرات نفت خام روسیه به حدود ۹۰ میلیارد دلار کاهش می‌یابد، در صورتی که در سال ۲۰۱۴، این میزان حدود ۱۵۴ میلیارد دلار بوده است. در سال ۲۰۱۶ نیز مجموع ارزش صادرات نفت خام کمتر می‌شود و به میزان حدود ۷۴ میلیارد دلار می‌رسد. ارزش صادرات نفت خام روسیه در سال ۲۰۱۷، ۹۳ میلیارد دلار، و در سال ۲۰۱۸ نیز به حدود ۱۳۰ میلیارد دلار افزایش می‌یابد (Statista, Export value of crude oil, 2020). بنابراین، تولید ناخالص داخلی روسیه نیز به همین ترتیب از ۲۲۹۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۳ به ۱۲۷۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ کاهش پیدا کرد (The World Bank Data, 2020).

در سال ۲۰۱۶ رشد اقتصادی در جهان ضعیف بود. در منطقه اتحادیه اروپا با توجه به کاهش تقاضای داخلی و صادرات، اقتصاد از تحرک خود باز ایستاد. رشد بازارهای نوظهور و اقتصادهای در حال توسعه نیز به دلیل عملکرد ضعیف صادرکنندگان کالا کاهش یافت، با این حال، رشد خوبی در حوزه واردکنندگان کالا وجود داشت. در مجموع، باید گفت که سال ۲۰۱۶، سال رکود جهانی بوده است. واکنش دولت روسیه در استفاده از ذخایر مالی خود طی رکودی که از سال ۲۰۱۴ به وجود آمده بود، توانست از سرعت کاهش تولید ناخالص داخلی تا حد زیادی کم کند. در این سال تورم کاهش یافت، اما بیش‌تر متأثر از اثر پایه بود. بخش بانکی نیز اگرچه پایدار بود، اما در معرض خطرهای ناشی از رشد کم در اقتصاد کلان و تقاضای ضعیف قرار داشت. رشد اقتصادی روسیه در سال ۲۰۱۷، ۱٫۸۳٪ بوده است که البته نسبت به سال قبل رشد دو برابری داشته است. میزان تورم نیز از وضعیت وخیم سال ۲۰۱۵ تا حد زیادی فاصله گرفته و به ۳٫۷٪ رسیده است. در سال ۲۰۱۸ اقتصاد جهانی و رشد قیمت نفت به‌طور گسترده در وضعیت پایداری قرار دارد اما خطرات نزولی ناشی از افزایش تنش‌های تجاری بیش‌تر شد. بنابراین، تضعیف تجارت جهانی و تولید، رشد جهانی در این سال را کاهش می‌دهد. تجارت کالاهای جهانی به

⁶ Высшая школа экономики/ Higher School of Economics

⁶ Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации/ Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration

سرعت کاهش یافت که در این میان تعرفه‌های ایالات متحده و پاسخ‌های تلافی‌جویانه آن نیز بر این روند تأثیرگذار بوده است. در حالی که اتحادیه اقتصادی اوراسیا (به استثنای روسیه) رشد قابل توجهی را در سال ۲۰۱۸ تجربه کرد. روسیه از سال ۲۰۱۴ تا سال ۲۰۱۸ توانسته تنوع در صادرات غیرانرژی خود را افزایش بدهد، اما وضعیت ادغام روسیه در اقتصاد جهانی چندان تغییر نکرده است (Russia economic report, World Bank Group, No.40, 2018: 13-15). در این سال، رشد اقتصادی شرکای تجاری اصلی روسیه مانند چین و اتحادیه اروپا نیز با روند آهسته‌تری همراه است. از سوی دیگر شرایط مالی بازارهای کشورهای نوظهور اقتصادی و در حال توسعه نیز در حال افزایش است (Russia economic report, World Bank Group, No.39, 2018: 10). کشورهای مانند آرژانتین، اندونزی و ترکیه نیز شدیدترین کاهش نرخ ارز را تجربه کردند. از طرف دیگر، روبل روسیه نیز سقوط کرد. قیمت نفت افزایش یافت، اما این بازار شرایط متلاطمی داشت، چراکه روسیه تولید نفت خود را به بالاترین میزان رساند. قیمت نفت در سال ۲۰۱۸ به طور متوسط حدود ۷۷ دلار در هر بشکه بوده است (The World Bank, Oil prices, Average of Brent, WTI & Dubai Oil prices, 2018).

رشد قیمت جهانی نفت یک چارچوب سیاست‌گذاری کلان برای ثبات مالی را تقویت کرد و توافق اوپک پلاس در سال ۲۰۱۸ بر رشد اقتصادی روسیه تأثیر مثبت داشت. از سوی دیگر، تحریم‌ها و رقابت‌های ژئوپلیتیکی روسیه با کشورهای غربی نیز ریسک سرمایه‌گذاری در این کشور را افزایش داد و بدین ترتیب رکود در سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی صورت گرفت. تنش‌های ژئوپلیتیک نیز ریسک سرمایه‌گذاری را به اقتصادهای نوظهور منتقل کرد (Russia economic report, World Bank Group, No.40, 2018: 16).

محور اصلی استراتژی اصلاحات میان مدت دولت برای تسریع در اصلاح بازاری است که منجر به بهبود شرایط رشد بخش خصوصی و ایجاد یک بخش دولتی کارآمد می‌شود. در میان مدت، تمرکز مسکو بر کاهش مداخله دولت در اقتصاد و به‌ویژه رفع موانع اداری برای ایجاد شرایط باز و برابر برای همه شرکت‌ها و افزایش کارایی مدیریت وجوه عمومی است. بدین ترتیب رشد اقتصادی روسیه طی سال ۲۰۱۸ هم‌چنان در حال بازسازی از تحریم‌ها و شوک‌های خارجی سال ۲۰۱۵ بوده است. در اواسط ماه ژوئیه ۲۰۱۸ تورم در روسیه در حال افزایش بود و محصولات غیرخوراکی بیش‌ترین سهم را در تورم اصلی داشتند. خطرات تورمی ناشی از افزایش نرخ مالیات بر ارزش افزوده، افزایش قیمت بنزین (بیش از حد انتظار) و افزایش نوسانات خارجی بوده است (The World Bank report, press release, 2018). با این حال، نرخ تورم در روسیه طی سال ۲۰۱۸ پس از بازبینی نهایی حدود ۲/۹٪ اعلام شد که نسبت به یک دهه قبل کمترین میزان بوده است (World Bank Statistics, updated on 2020). میزان ذخایر طلا و دلار فدراسیون روسیه طی سال ۲۰۱۸ نیز حدود ۴۶۹ میلیارد دلار است که از این میزان ۳۸۱٫۲ میلیارد دلار مربوط به ذخایر ارزی این کشور (بدون محاسبه طلا) می‌باشد (The World Bank data, 2018).

جدول ۲-۱: داده‌های اصلی از رشد اقتصادی فدراسیون روسیه ۲۰۰۰-۲۰۰۸

سال	رشد اقتصادی	تولید ناخالص داخلی (Current) (US\$)	سرنانه تولید ناخالص داخلی بر حسب PPP (دلار)	مصرف (درصد) تولید ناخالص داخلی	تورم	سرمایه گذاری مستقیم خارجی (Percent of GDP)	بدهی خارجی (Percent of GNI)
۲۰۰۰	۱۰	۲۵۹	۱۴۶۱۴/۶۳	۴۷,۶۵	۲۰,۸	۱,۰۳	۵۷,۹۸
۲۰۰۲	۴,۷	۳۴۵	۱۶۲۲۴/۷۲	۴۷,۲۲	۱۵,۸	۱,۰۱	۴۰,۸۵
۲۰۰۴	۷,۲	۵۹۱	۱۸۸۲۳/۰۹	۴۹,۶۲	۱۰,۹	۲,۶۱	۳۷,۰۴
۲۰۰۶	۸,۲	۹۸۹	۲۱۸۲۴/۲۱	۵۰,۲۲	۹,۷	۳,۸	۳۲,۳۹
۲۰۰۸	۵,۲	۱۶۶۰	۲۴۹۶۴/۲	۵۳,۴۶	۱۴,۱	۴,۵	۲۵,۹۷
۲۰۰۹	-۷,۸	۱۲۲۲	۲۳۰۱۰/۰۷	۵۳,۴۷	۱۱,۶	۲,۹۹	۳۴,۳۶
۲۰۱۰	۴,۵	۱۵۲۴	۲۴۰۳۴/۷۳	۵۰,۲۴	۶,۸	۲,۸۳	۲۸,۲۸
۲۰۱۲	۴,۰۲	۲۲۰۸	۲۶۰۱۲/۸۵	۵۱,۳۷	۵,۱	۲,۲۹	۲۷,۶۵
۲۰۱۳	۱,۷۶	۲۲۹۲	۲۶۴۱۳/۱۸	۵۲,۳۹	۶,۸	۳,۰۲	۳۰,۲۱
۲۰۱۴	۰,۷۴	۲۰۵۹	۲۶۱۳۷/۰۹	۵۵,۳۷	۷,۸	۱,۰۷	۲۷,۶
۲۰۱۵	-۱,۹۷	۱۳۶۳	۲۵۵۶۶/۲۹	۵۰,۶۶	۱۵,۵	۰,۵	۳۵,۲۸
۲۰۱۶	۰,۰۱	۱۲۷۶	۲۵۵۶۸/۹۱	۵۰,۰۸	۷	۲,۵۵	۴۲,۹۶
۲۰۱۷	۱,۸۳	۱۵۷۴	۲۶۰۰۵/۹۸	۵۰,۸۶	۳,۷	۱,۸۱	۳۳,۸۲
۲۰۱۸	۲,۵۴	۱۶۶۹	۲۶۶۶۷/۷۲	۴۸,۲۳	۲,۹	۰,۵۳	۲۷,۸۵

(منابع: The world Bank Data, GDP Based on Current US\$/ CEIC, Russian External Dept 2000-2018/ The Global Economy, Foreign direct investment based on WB data 2000-2018/ Инфляция в России Таблица инфляции в России (Web)/ Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации. 2020)

۳-۲- تولید و تجارت در فدراسیون روسیه

فدراسیون روسیه ظرفیت عمده‌ای برای توسعه در هر یک از بخش‌های کشاورزی، صنعتی، خدمات و انرژی را دارد. آنچه در این بخش مورد توجه قرار می‌گیرد، شیوه مدیریت و تولید در موارد چهارگانه برای رسیدن به مرحله تجارت در هر کدام از آنها است. برای نمونه، کشاورزی خانگی و سنتی در این بررسی‌ها قرار نمی‌گیرند و آنچه که پیوند اساسی با راهبردهای کلان کشور برای رسیدن به حداکثر بهره‌وری را دارد، تجزیه و تحلیل می‌شود. در ابتدا طی جدول زیر اطلاعات مربوط به میزان صادرات، واردات و موازنه تجاری فدراسیون روسیه گردآوری شده که بر این اساس، بیش‌ترین میزان صادرات روسیه مربوط به سال ۲۰۱۲ به ارزش حدود ۵۹۴ میلیارد دلار و بیش‌ترین واردات نیز در سال ۲۰۱۳ به میزان ۴۶۸,۶۲ میلیارد دلار است (Федеральная служба государственной статистики. 2020).

جدول ۲-۲: میزان صادرات، واردات و موازنه تجاری (کالاها و خدمات) فدراسیون روسیه ۲۰۰۰-۲۰۱۸ (میلیارد دلار آمریکا)

سال	میزان واردات	میزان صادرات	موازنه تجاری
۲۰۰۰	۶۲,۴۲	۱۱۴,۴۳	۵۲,۰۵
۲۰۰۲	۸۴,۴۱	۱۲۱,۶۵	۳۴,۸۱
۲۰۰۴	۱۳۰,۹۹	۲۰۳,۴۲	۷۲,۳۳
۲۰۰۶	۲۰۷,۹۱	۳۳۳,۹۱	۱۲۳,۷۴
۲۰۰۸	۳۶۶,۶	۵۲۰	۱۵۷,۲۱
۲۰۰۹	۲۵۰,۶	۳۴۱,۵۸	۹۵,۶۳
۲۰۱۰	۳۲۲,۳۷	۴۴۵,۵۱	۱۲۰,۸۷
۲۰۱۱	۴۰۸,۷۸	۵۷۳,۹۹	۱۶۳,۴
۲۰۱۲	۴۴۷,۰۵	۵۹۴,۱۹	۱۴۵,۰۸
۲۰۱۳	۴۶۸,۶۲	۵۹۲,۵	۱۲۲,۳۱
۲۰۱۴	۴۲۶,۰۶	۵۵۸,۲۸	۱۳۳,۶۵
۲۰۱۵	۲۸۱,۶۴	۳۹۱,۳۷	۱۱۱,۲۵
۲۰۱۶	۲۶۳,۸۳	۳۳۰,۱۱	۶۶,۲۶
۲۰۱۷	۳۲۷,۲۱	۴۱۰,۷۲	۸۳,۲۳
۲۰۱۸	۳۴۴,۲۱	۵۰۹,۵	۱۶۴,۹۸

(منابع: Trading economics, Russian exports & imports 2000-2018/ CEIC, Russian trade balance 2000-

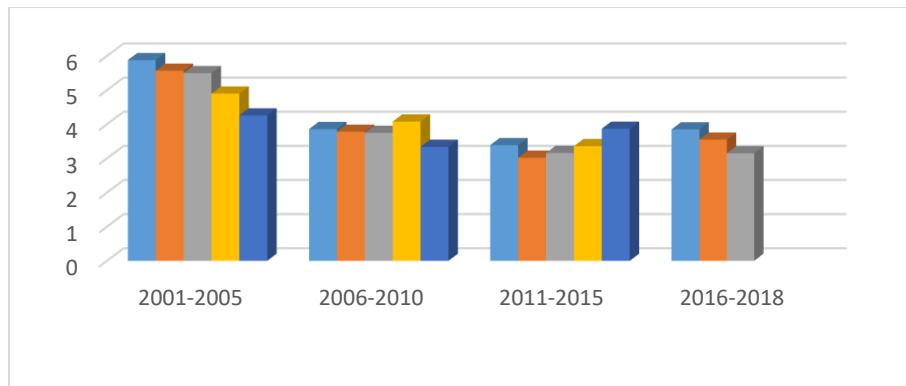
2018/Федеральная служба государственной статистики, Внешняя торговля Российской Федерации, по данным таможенной статистики, 2018)

۱-۳-۲- تجارت کشاورزی در فدراسیون روسیه

تولید محصولات کشاورزی در فدراسیون روسیه شاید در نگاه اول به‌عنوان یک بخش تأثیرگذار در اقتصاد این کشور به نظر نرسد، زیرا بیش‌تر گمان‌ها بر این است که فدراسیون روسیه به‌دلیل قرار گرفتن در یک منطقه آب‌وهوایی بسیار سرد از کشاورزی و تولید محصولات غذایی خوبی برخوردار نیست و در این خصوص وابستگی زیادی به واردات دارد. این نظر تا حدودی درست است اما این یک وضعیت ثابت برای کشاورزی روسیه نیست و شامل همه محصولات نمی‌شود، چراکه در حال حاضر روسیه بزرگ‌ترین صادرکننده گندم‌وجو در جهان است (Агроинвестор, 2018). یکی از دلایل کاهش سهم کشاورزی از تولید ناخالص داخلی روسیه به وضعیت پسا شوروی باز می‌گردد، زیرا در دوره شوروی بیش‌تر مردم به‌عنوان دهقانان در مزارع اشتراکی تحت تسلط دولت مشغول به کار بودند و هر چه به سال‌های پایانی شوروی نزدیک می‌شویم از این میزان کاسته می‌شود. در سال‌های بعد از فروپاشی شوروی نیروی کار تمایل بیشتری به کار در سایر بخش‌های اقتصادی مانند صنعتی و خدمات داشت و همین امر موجب افزایش مهاجرت از روستا به شهرها، به‌خصوص بخش اروپایی روسیه شد. اما فهم

وضعیت کشاورزی در روسیه و تلاش‌های دولت مسکو برای توسعه این بخش نیاز است تا به بررسی ظرفیت‌ها و موانع رشد کشاورزی، همچنین تبیین راهبردهای کرملین پرداخته شود.

نمودار ۲-۱: سهم کشاورزی از تولید ناخالص داخلی روسیه

(منابع: The Global Economy Chart based on World Bank data, 2000-2018/ Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации, Структура ВВП по счету производства в 2017–2020 годы, Сельское, лесное хозяйство На странице 5)^۶

۳-۱-۲-۱- وضعیت زمین و ظرفیت جغرافیایی روسیه برای کشاورزی

به‌طور کلی، براساس آخرین آمار سازمان جهانی خواروبار و کشاورزی ملل متحد^۴ (FAO)، میزان زمین‌های کشاورزی روسیه در سال ۲۰۱۸، حدود ۱۳,۱۵۸٪ از مساحت کل را تشکیل دهد. این میزان در سال ۲۰۰۰، حدود ۱۳/۲۵۷ درصد و در سال‌های اولیه پس از فروپاشی شوروی، حدود ۱۳/۵۲۲٪ بوده است. براساس تعریف فائو، زمین‌های کشاورزی شامل مناطقی مانند جنگل‌ها نیز می‌شود که عمدتاً برای کشاورزی مناسب نیستند. بنابراین، دقیق‌ترین آمار برای سطح زیرکشت و زمین کشاورزی، زمین‌های قابل کشت هستند که به‌طور موقت زیر کشت قرار گرفته‌اند. در این آمار، زمین‌هایی که به‌طور سالانه در آن‌ها کشت نشده است، از محاسبه نهایی حذف می‌شود. زمین‌های قابل کشت در روسیه در سال ۲۰۱۸ حدود ۷,۵٪ از مساحت کل را تشکیل می‌دهد (World Bank data, based on FAO information, 1992-2018). یکی از موضوعات مهم مربوط به زمین‌های قابل کشت در روسیه، مسئله مالکیت و کاربری زمین است. در سال ۲۰۰۳ قانونی تحت عنوان اصلاحات ارضی در مجلس دومای روسیه تصویب شد و به امضای ریاست‌جمهوری روسیه رسید که طی آن دولت اجازه خرید و فروش زمین‌های کشاورزی را صادر کرد. مفاد این قانون، سند مالکیت خصوصی بر زمین‌های کشاورزی مجاز می‌شود و در اصلاحات اعمال شده بر برخی از بندهای آن، موارد مربوط به سهام، بهره‌برداری مشترک و

^۶ در این آمار محصولات مربوط به کشاورزی روسیه، جنگلداری، شکار و ماهی‌گیری عنوان شده است.

^۶ The Food and Agriculture Organization of the United Nations

^۶ Agriculture land ⁵

^۶ Arable land ⁶

اجاره زمین تصریح شده است. در ذیل این قانون نیز ماده‌ای به تصویب رسید که براساس آن افراد خارجی نیز می‌توانستند این زمین‌ها را اجاره کنند (Федеральный закон РФ, 2003).

در دهه ۱۹۹۰ به دنبال اصلاحات لیبرالیستی، مزارع اشتراکی به سهم‌های جداگانه تقسیم شد. در طی این اصلاحات غالباً سهم به اشخاصی رسید که در دوران اتحاد جماهیر شوروی از طرف دولت مسئولیت نظارت بر اراضی را بر عهده داشتند یا توانسته بودند از طریق روابط دولتی خود سوءاستفاده کنند و مالک زمین‌ها شوند. بدین ترتیب، سهم به کشاورزانی که بر روی زمین‌ها کار می‌کردند، نمی‌رسید. حتی کشاورزان مجبور بودند که مبالغ مشخصی را به این مالکان یا سهام‌داران بپردازند. این موضوع امنیت شغلی کشاورزان را به خطر می‌انداخت و افزون‌بر آن، هربار مدعیانی پیدا می‌شدند که ادعا دارند این زمین از گذشته به آن‌ها تعلق داشته و از کشاورزان رشوه می‌خواهند، در غیر این صورت آن‌ها را از زمین اخراج می‌کنند. البته این سیاست‌های لیبرالیستی تنها معطوف به دوره ریاست جمهوری یلتسین نیست، بلکه ریشه آن در اصلاحات میخائیل گورباچف، آخرین رهبر شوروی سابق نهفته است. برای نمونه، حدوداً تا قبل از قانون سال ۲۰۰۳، مالکیت زمین‌های کشاورزی توسط افراد خارجی ممنوع بود که در این قانون بررسی مجدد می‌شود (Александровна, 2015: 173-176). گزارش‌ها تاحدودی بیانگر عدم اجرای دقیق و صحیح اصلاحات ارضی است که مانع فعالیت مطمئن کشاورزان در این زمین‌های کشاورزی می‌شود. به نظر می‌رسد که مسکو برای کسب نتیجه بهتر نیاز به نظارت دقیق‌تر مصوبه‌های خود دارد و بخش مهمی از آن مربوط به سازوکار قضایی برای شناسایی عوامل آسیب‌زننده به رشد کشاورزی است. براساس نتایج مشترکی که از یک مؤسسه آماری در روسیه به نام گایداری^۷ و آکادمی تجارت خارجی روسیه در اکتبر سال ۲۰۱۸ منتشر شد، ۴۴٪ از اراضی کشاورزی این کشور بدون استفاده مانده و «تحت استفاده اهداف کشاورزی» قرار نگرفته است (Агроинвестор, 2017). بنابراین، در زمینه قوانین مربوط به مالکیت زمین برای جلوگیری از سوءاستفاده و یا تغییر کاربری غیرمجاز، اجرای منظم و منسجم قوانین بسیار مهم است.

۱-۳-۲-۲- امنیت غذایی در روسیه

با وجود برخی مشکلات آب و هوایی و ساختاری در کشاورزی روسیه، دولت مسکو به‌خصوص از سال ۲۰۰۰ به بعد تلاش کرده که با توجه به ظرفیت و محدودیت جغرافیایی، بیش‌ترین بهره‌وری از زمین‌های کشاورزی را داشته باشد. به‌طور کلی، اهداف دولت از توسعه بخش کشاورزی تنها به صادرات و کسب درآمد خلاصه نمی‌شود، بلکه مهم‌ترین مسئله‌ی بیان شده در دکترین‌ها و استراتژی‌های تدوین شده این کشور، موضوع امنیت غذایی است. در سال ۲۰۱۰ فرمان ریاست جمهوری روسیه برای اجرای دکترین امنیت غذایی روسیه صادر می‌شود. در این دکترین تمرکز اصلی بر پیش‌بینی، شناسایی، و جلوگیری از تهدیدات خارجی و داخلی برای تضمین وجود امنیت غذایی

⁶ The Ye.T. Gaidar Institute for Economic Policy

است. این تهدیدات شامل نبود فناوری لازم، خطرات محیطی، محدودیت‌های خارجی و تهدیدات ناشی از تولیداتی است که در آن‌ها اصلاح ژنتیکی صورت می‌گیرد. در این برنامه دولت موظف شده تا برای حمایت از تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان به تنظیم بازار بپردازد و موارد مهمی مانند تشکیل ذخایر استراتژیک مواد غذایی و سیستم تأمین غذایی برای شهروندان جهت آمادگی در شرایط اضطراری، توسعه تولید مواد غذایی و رساندن میزان آن به سطحی که بتواند استقلال غذایی کشور را تضمین کند. در این رابطه، درصدهای مشخصی برای برخی محصولات که توان تولید داخلی آن وجود دارد تعیین شده است. همچنین، پیشنهاد شده که دولت آرایش تولید متنوعی را در روستاهای مختلف پیاده کند تا زمینه برای اشتغال روستائیان فراهم و ثبات مالی تولیدکنندگان نیز تضمین شود. در نهایت، تضمین اطمینان از دسترسی همه شهروندان به مواد غذایی با اجرای برخی مکانیسم‌ها مانند تنظیم و اعطای یارانه‌ها، بهبود کنترل کیفیت محصولات، ارتقاء روش‌های تغذیه سالم، ارائه آموزش‌ها و مبارزه با مصرف بی‌رویه الکل در این استراتژی تأکید شده است (Доктрины продовольственной безопасности РФ, 2010: 3-6). بند ۱۵ این استراتژی مربوط به مواردی مانند اعمال سریع قوانین گمرکی و تعرفه‌ای برای منطقی‌سازی نسبت صادرات و واردات محصولات کشاورزی، واردات مواد اولیه و مواد غذایی، بکارگیری اقدامات حفاظتی نسبت به افزایش واردات و واکاوی آن، کاهش تدریجی وابستگی مجموعه‌های کشاورزی روسیه به واردات فناوری، ماشین‌آلات، تجهیزات و سایر منابع خارجی است (Доктрины продовольственной безопасности РФ, 2010: Статья 15).

بر اساس دکترین امنیت غذایی روسیه، جایگزینی واردات در حوزه کشاورزی از جمله روش‌ها برای تأمین امنیت غذایی، به‌ویژه واردات برخی گروه‌های غذایی که در نتیجه تحریم‌های ضد روسی محدود می‌شوند، می‌باشد. دولت مسکو به دنبال خودکفایی در برخی محصولات کشاورزی برای در امان ماندن از پیامدهای منفی تحریم‌ها است. به‌طور کلی، مشکل اصلی توسعه فناوری است که در جهان کنونی عدم پیشرفت در آن غیرقابل قبول است. مواردی که روسیه را به هنگام پیوستن به سازمان جهانی تجارت متعهد شده، آزادسازی دسترسی شرکت‌های خارجی، بابتانسیل فناوری بالاتر به بازار محصولات غذایی روسیه را موجب شده است که شرایط رقابت نابرابری را برای تولیدکنندگان روسی به وجود می‌آورد. در این زمینه خریداری تجهیزات جدید از خارج کشور، هزینه تولید را افزایش می‌دهد. بنابراین، بهترین راهکار حمایت از مراکز علمی مرتبط برای توسعه مهندسی مکانیک صنایع روسیه است (Иванова и серёгин, 2015: 66-70).

برنامه غذایی ۲۰۱۰ مبنایی مهم در راهبردهای مسکو جهت توسعه بخش کشاورزی است. با این حال، روسیه یک حکومت فدرال است و در این کشور برنامه‌های معرفی شده دولت برای همه استان‌ها و جمهوری‌های لازم الاجراء است. اما دولت روسیه برخی استان‌های خودمختار (دولت‌های منطقه‌ای) را در تنظیم آیین‌نامه‌های اجرایی و تعیین موارد جدید جهت توسعه بخش کشاورزی آزاد گذاشته است. این آیین‌نامه‌های منطقه‌ای با توجه به

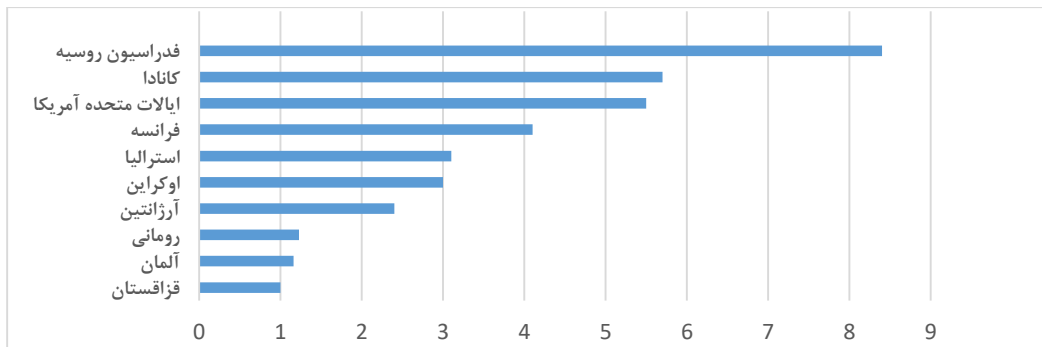
قابلیت‌های هر یک از مناطق روسیه متفاوت است، به همین دلیل در ادامه به نمونه‌ای از آن‌ها اشاره می‌شود. همانطور که گفته شد، بخش اروپایی روسیه از توسعه بیش‌تری برخوردار است و عمده فعالیت‌های اقتصادی مربوط به این بخش است. در اینجا زندگی شهری و فعالیت در مشاغل اداری و صنعتی طرفداران بیش‌تری دارد، چراکه جامعه اسیر نوعی روزمرگی شده و شهروندان در دسرهای یک شغل مستقل‌تر را بر نمی‌تابند، از سوی دیگر فعالان بخش روستایی در حال روی آوردن به مشاغل شهری هستند. بنابراین، ترغیب مردم به فعالیت در حوزه‌های کشاورزی در درجه اول اهمیت دارد. در رابطه با این موضوع، وظیفه دولت‌های منطقه‌ای ایجاد مشاغل مطمئن روستایی با تسهیلات مختلف جهت جذب افراد از شهرها یا نگاه‌داشتن جوانان روستایی است. دولت‌های منطقه‌ای برای پشتیبانی از ایجاد مشاغل دائمی در روستاها از آغازگرهای فعالیت‌های کشاورزی و توسعه‌دهنده مزارع، طبق برنامه توسعه کشاورزی و تنظیم بازار روسیه اقدام به حمایت مالی می‌کنند که یکی از این حمایت‌ها لحاظ کردن حق بیمه و برخی معافیت‌های مالیاتی است. از سوی دیگر در صورت وقوع حوادثی که منجر به به کاهش یا قطع درآمد کشاورز یا خسارت به محصولات کشاورزی می‌شود، دولت منطقه‌ای فدرال بایستی سازوکار پرداخت بیمه را راه‌اندازی کند و طی آن به بازپرداخت مبلغ بیمه‌گذاران اقدام نمایند (Государственная программа (развития сельского хозяйства Амурской области, 2013, Изменено 2019 г: 2-8).

۳-۱-۳-۲- محصولات کشاورزی روسیه و تجارت خارجی

کشاورزی در روسیه به دو بخش عمده محصولات زراعی (۵۴٪) و دام و فرآورده‌های دامی (۴۶٪) تقسیم می‌شود. بیش‌تر محصولات کاشته شده در اراضی روسیه را غلات و حبوبات از جمله گندم (۳۴٪)، جو (۱۱٪) و ذرت (۳٪) تشکیل می‌دهد. بقیه آن‌ها محصولات زراعی صنعتی، سیب زمینی، محصولات گیاهی و سبزیجات هستند. کل حجم صادرات مواد غذایی و کشاورزی روسیه حدود ۲۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ اعلام شده است که ۲۰ میلیارد آن مربوط به صادرات غلات است. هم‌چنین از میان غلات صادراتی، حدود ۴۶٪ آن مربوط به صادرات گندم است (ВЕКТОР ЭКОНОМИКИ, 2019). مسکو هدف‌گذاری مشخصی در رابطه با برخی تولیدات استراتژیک مانند گندم دارد. در سال‌های پس از فروپاشی شوروی، رکود اقتصادی سال ۱۹۹۸ تولید گندم روسیه را به ۵۰٪ کاهش داد اما دولت مسکو با سرعت به جبران این بخش پرداخت و بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۲ روس‌ها توانستند صادرات غلات خود را به بیش از ۷ میلیون تن برسانند و در جمع ۱۰ کشور صادرکننده گندم و ۵ کشور صادرکننده جو قرار بگیرد. طبق برنامه امنیت غذایی روسیه، خودکفایی در تولید گندم و جو از راهبردهای تغییرناپذیر مسکو است و مازاد تولید این محصولات باید به‌میزانی باشد که صادرات را افزایش دهد. روسیه در سال ۲۰۱۶ با تولید ۷۵ میلیون تن گندم به سطح خوبی رسید. این روند رشد متوقف نشد و در سال ۲۰۱۷ با ۸۵ میلیون تن تولید گندم و ثبت رکورد جدید، کشور روسیه به رتبه اول تولیدکننده و صادرکننده گندم در جهان تبدیل شد. طی سال ۲۰۱۸ تولید گندم ۳٫۸٪ افزایش یافت و در نتیجه آن روسیه با صادرات ۴۴ میلیون تن گندم

به ارزش ۸,۴ میلیارد دلار، سهم ۲۰,۲ درصدی از این بازار در جهان را به دست آورد. رتبه بعدی، کشور کانادا است که ارزش صادرات آن ۵/۷ میلیارد دلار است و فاصله حدود ۳ میلیارد دلاری با روسیه دارد (Агроинвестор, 2018). بزرگ‌ترین خریداران غلات روسیه، به خصوص گندم، کشورهای مصر، ترکیه و عربستان سعودی هستند. کشاورزان آمریکایی نیز از رشد صادرات غلات روسیه بسیار ناراضی هستند. چراکه روسیه علاوه بر حضور در بازارهای مختلف آسیایی توانسته بازار مصر به‌عنوان بزرگ‌ترین واردکننده گندم از آمریکا را از به دست آورده و ایالات متحده را از این بازار خارج کند (РБК, 2018).

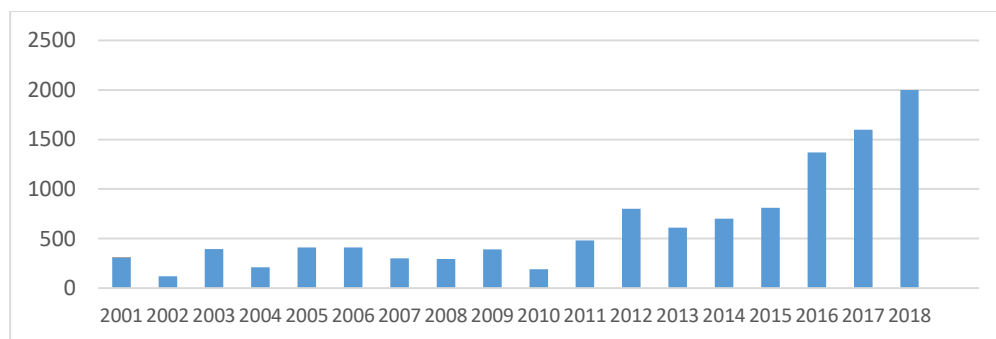
نمودار ۲-۲: ۱۰ کشور برتر صادرکننده گندم در جهان ۲۰۱۸ (میلیارد دلار)

(منبع: (Top 10 exporters of wheat in the world, Knoema, 2012-2019, Last update in 2019)

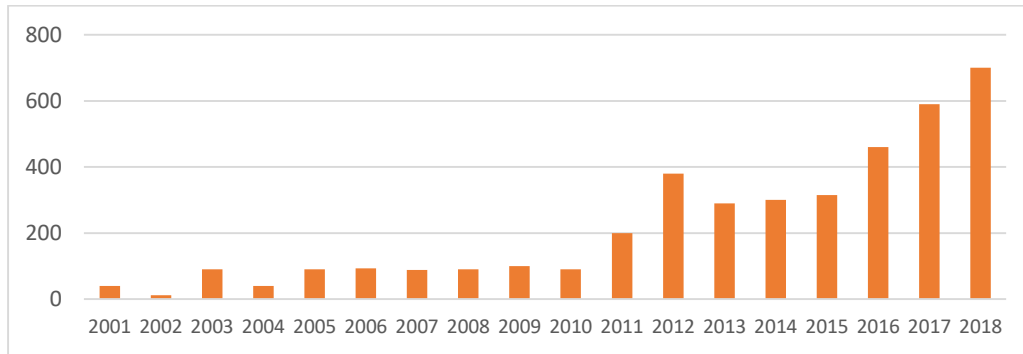
رتبه بعدی در صادرات محصولات کشاورزی مربوط به دانه‌های روغنی این کشور است. در سال ۲۰۰۱ ارزش صادرات دانه‌های روغنی در روسیه کمتر از ۵۰ میلیون دلار و به‌میزان آن حدود ۱۱۸ هزار تن بود، اما در سال ۲۰۱۸ این میزان به ۷۰۲ میلیون دلار رسید. این افزایش ۱۳ برابری طی ۱۸ سال نشان‌دهنده مزیت نسبی این کشور و تمرکز بر تولید دانه‌های روغنی است (АгроВестник, 2019).

نمودار ۲-۳: میزان صادرات دانه‌های روغنی در روسیه (هزار تن) ۲۰۱۸-۲۰۰۰

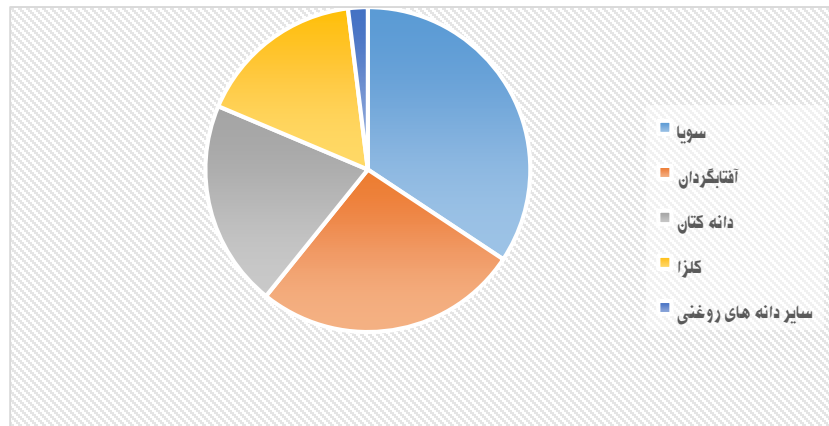
(منبع: Сельскохозяйственные рынки России, Экспорт основных видов растительных масел, тыс. т, Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации/ Экспертно-аналитический центр агробизнеса, Обновлено в 2019 г.)

نمودار ۲-۴: ارزش صادرات دانه‌های روغنی فدراسیون روسیه (میلیون دلار) ۲۰۱۸-۲۰۰۰

(منبع: Сельскохозяйственные рынки России, Экспорт основных видов растительных масел, тыс. т, Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации/ Экспертно-аналитический центр агробизнеса, Обновлено в 2019 г.)

نمودار ۲-۵: درصد صادرات دانه‌های روغنی فدراسیون روسیه ۲۰۱۸

(منبع: (Экспертно-аналитический центр агробизнеса и АгроВестник 2000-2018)

روسیه در تولید و صادرات دانه‌های روغنی رتبه سوم در جهان را دارد. البته این کشور در صادرات روغن گیاهی نیز دارای جایگاه قابل توجهی در بازار جهانی است. برای نمونه، روسیه دومین صادرکننده بزرگ روغن آفتابگردان در جهان است و به بیش از ۴۰ کشور این محصول را صادر می‌کند. ایران، مصر، هند، چین و ترکیه از خریداران اصلی روغن‌های آفتابگردان روسیه هستند. در میان صادرات دانه‌های روغنی، بیش‌ترین سهم مربوط به سویا و پس از آن دانه‌های آفتابگردان، کتان، کلزا و دانه خردل است. البته، در زمینه صادرات روغن‌های گیاهی، پیش‌بینی می‌شود که روغن آفتابگردان نسبت به سایر محصولات از رشد بیش‌تری برخوردار باشد. جمهوری خلق چین واردکننده فرآورده دانه‌های روغنی روسیه به‌خصوص روغن کلزا (۱۱۴ هزار تن)، سویا (۱۶۷ هزار تن) و روغن آفتابگردان (۲۱۳ هزار تن) است. بنابر پیش‌بینی مرکز تجزیه و تحلیل کشاورزی روسیه، تغییرات نامطلوب در شرایط آب‌وهوایی مالزی، اندونزی و کشورهای آمریکای جنوبی، ممکن است که میزان عرضه فرآورده دانه‌های

روغنی در بازار جهانی کاهش یابد که بر قیمت آن تاثیرگذار خواهد بود. با این حال، کشورهای ترکیه، بلغارستان، قزاقستان رومانی، ایتالیا، اسپانیا و مغولستان نیز خریدار دانه‌های روغنی و بذرهای آن از روسیه هستند (Экспертно-аналитический центр агробизнеса, 2019). در روسیه برخی محصولات دامی مانند گوشت و لبنیات نیز تولید می‌شود. گوشت گاو (۱,۶ میلیون تن)، گوشت خوک (۳,۱ میلیون تن)، گوشت مرغ (۵/۴ میلیون تن) و انواع دیگر گوشت (۰,۳ میلیون تن) نیز بخش دیگر تولیدات دامی روسیه را تشکیل می‌دهند. سایر محصولات دامی مانند شیر (۳۰,۸ میلیون تن)، تخم مرغ (۴۲,۶ میلیارد عدد) و پشم (۵۶ هزار تن) نیز جزو محصولات کشاورزی این کشور است. بیش تر شاغلان بخش کشاورزی و روستایی روسیه، زنبور عسل را نیز در کنار محصولات دیگر پرورش می‌دهند و تولید آن به طور میانگین سالانه ۶۸ هزار تن است (СФЕРА, 2019). روسیه از ظرفیت ویژه‌ای برای تولید آبیان برخوردار است، اما علی‌رغم مصرف داخلی زیاد اینگونه محصولات و ظرفیت‌های طبیعی و آب‌وهوایی، سهم روسیه از بازار جهانی آن چندان زیاد نیست و سهم این کشور از کل تولید جهانی آبیان، تنها ۰/۱٪ است. با این حال، در «استراتژی توسعه مجموعه‌های شیلات تا سال ۲۰۳۸»، افزایش ۳ برابری تولید آبیان تأکید شده است و کارشناسان روس معتقدند که با بکارگیری ظرفیت‌ها می‌توانند به این میزان دست پیدا کنند (Агроинвестор, 2019).

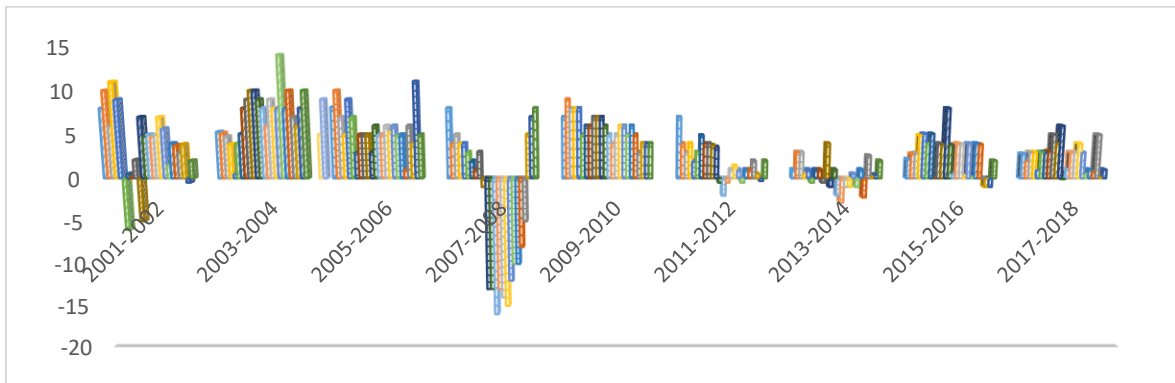
یکی از مشکلات روسیه در حوزه کشاورزی مربوط به سیستم پرورش و اصلاح بذر، هم‌چنین توسعه بازار بذر گیاهان است. کارشناسان کشاورزی روسیه دلیل این بحران را سیاست‌های لیبرالیستی دهه ۱۹۹۰ می‌دانند که بنیان سیستم پرورش بذر این کشور را به کلی نابود کرد، چراکه روسیه بیش تر بذرهای خود در این دوره از کشورهای دیگر وارد می‌کرد و این موضوع باعث محروم ماندن این کشور از علوم و دستاوردهای جدید در این خصوص شد. با این حال، ترمیم این بخش در اولویت دولت است و مسکو با احیای دانشگاه‌ها و مؤسسات تحقیقاتی و پشتیبانی از گسترده از پرورش دهندگان محصولات کشاورزی تلاش می‌کند تا آسیب‌های این بخش را پوشش دهد. کاهش بازاریابی بذر در روسیه نیز به عدم بهینه‌سازی مطلوب آن باز می‌گردد و دلیل آن استفاده از مواد و پایه فنی قدیمی در مزارع بذری است (Правительство Российской Федерации, № 1796-р, 2019: 17-18). روسیه برای رشد کشاورزی خود منطقه‌بندی مناسبی را انجام داده است که خود می‌تواند الگویی برای کشورهای دیگر باشد. با توجه به تجربه موفق کشورهای سوئد، فنلاند و کانادا که از نظر آب‌وهوایی تقریباً مشابه شمال روسیه هستند، این کشور نیز می‌تواند به توسعه کشاورزی بیش تری در شمال خود دست یابد. شمال روسیه برای پرورش و توسعه دامداری و جنوب روسیه برای کشاورزی غلات مانند گندم، ذرت، جو، جو دوسر، سیب زمینی و کتان است. البته فن آوری‌های نوین دامداری و مرغداری می‌تواند تأثیر عامل اقلیمی را تا حد قابل توجهی کاهش دهد.

⁶ стратегия развития рыбохозяйственного комплекса до 2030 года

۲-۳-۲- تجارت صنعتی در روسیه

در روسیه به طور کلی چند صنعت در زیرمجموعه یک شرکت بزرگ قرار می‌گیرد، بدین صورت که یک شرکت ممکن است علاوه بر تولید خودرو، به تولید برخی ماشین‌آلات کشاورزی و تجهیزات نظامی بپردازد. روسیه یکی از معدود کشورهایی است که تقریباً می‌تواند هر نوع کالای صنعتی را تولید کند. سهم صنعت از تولید ناخالص داخلی روسیه در سال ۲۰۱۸ حدود ۳۳٪ بوده و این میزان نسبت به سال ۲۰۱۰ کمتر از ۲٪ افزایش داشته است (Statista chart, 2010-2020).

نمودار ۲-۶: میزان تولید صنعتی فدراسیون روسیه ۲۰۱۸-۲۰۰۰

(منبع: Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации, Бюллетень о тенденциях российской экономики, №61, 2016-2020 И Федеральная служба государственной статистики, Статистика промышленного производства в России, 2000-2016)

در سال ۲۰۱۴ تحریم‌های اتحادیه اروپا و آمریکا منجر به کاهش ارزش روبل روسیه در برابر ارزهای جهانی شد که به همین دلیل دور دوم جایگزینی واردات آغاز شد و مسکو هم‌زمان از وام‌های خارجی نیز استفاده کرد. جایگزینی واردات به دلیل تحریم مواد غذایی روسیه و کاهش ارزش روبل اتفاق افتاد. رشد کل صنعتی روسیه در سال ۲۰۱۴، ۱،۷٪ بوده است که بیش‌تر مربوط به صنعت متالوژی، لوله‌های صنعتی، صنایع مهندسی و معدن بوده است. در سال‌های بعد از آن روسیه روند صنعتی خود را حتی بهتر از سال‌های بعد از بحران ۲۰۰۸ دنبال می‌کند. اما این رشد در خصوص برخی صنایع کلیدی و سنگین دنبال می‌شود و نمی‌تواند آمار قابل توجهی را در این بخش اقتصادی به ثبت برساند. در سال ۲۰۱۷ رشد صنعتی در روسیه ۲،۱٪ بوده است (Statista, 2020). تولیدات صنعتی روسیه در این سال ماشین‌سازی (۸،۸٪)، صنایع الکتریکی و نوری (۶،۶٪)، صنایع چوبی (۵،۵٪)، تولید مواد غذایی (۴،۴٪) و تولید مصالح ساختمانی و سایر محصولات معدنی (۴،۴٪) است (Росстат, 2019). بخش دیگر صنایع این کشور مربوط به ماشین‌سازی از جمله وسایل نقلیه شهری، تریلرهای سنگین و نیمه‌سنگین

می‌شود که شرکت‌هایی مانند آوتوواز^۶، کارخانه ماشین‌سازی اورال (اورال واگن‌زاوود)^۷ و کاماز^۸ معمولاً جزو برترین شرکت‌های ماشین‌سازی روسیه هستند.

۱-۲-۳-۲- صنایع حرکتی و ماشین‌سازی در روسیه

اولین صنعت مورد بررسی در این بخش، کشتی‌سازی در روسیه است. صنعت کشتی‌سازی به‌طور سنتی یکی از پیشرفته‌ترین بخش‌های اقتصادی روسیه و این کشور ظرفیت پژوهشگاهی خوبی برای طراحی و انجام سفارشات کشتی در مدل‌های مختلف را دارد. براساس اطلاعات وزارت صنعت و تجارت روسیه، حدود ۶۰۰ شرکت در زمینه صنایع مربوط به کشتی‌سازی وجود دارد که بیش از ۹۰ سازمان طراحی و تحقیق، ۱۸۰ کارخانه کشتی‌سازی و تعمیر کشتی و ۳۱۰ شرکت در زمینه تولید قطعات، تولید پیش‌رانه، ساخت نوبری و سایر تجهیزات و مواد مربوط به آن فعالیت دارند. بزرگ‌ترین شرکت‌های کشتی‌سازی روسیه در استان‌های سن‌پترزبورگ، سوپرودوینسک، نیژنی‌نوگوراد و کالینینگراد قرار دارد. براساس آمار سال ۲۰۰۸، فروش صنایع کشتی روسیه به بیش از ۱۵۰ میلیارد روبل رسید. حجم تولیدات این صنایع در سال ۲۰۰۹ حدود ۵۰٪ رشد کرد. باتوجه به استراتژی جایگزینی واردات در روسیه، بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹، حدود ۹۱۴ شناور و تجهیزات دریایی در این کشور ساخته می‌شود. طی سال ۲۰۱۸ در مجموع ۱۵۰ کشتی دریایی و رودخانه‌ای به مرحله بهره‌برداری می‌رسد (2: Аналитический отчет для Минпромторга России, 2019). باتوجه به «استراتژی توسعه صنعت کشتی‌سازی روسیه تا سال ۲۰۳۵»^۹ این کشور باید در سال تعیین‌شده به رشد ۱۰ برابری صادرات کشتی و صنایع وابسته به آن برسد. تمرکز اصلی در این برنامه افزایش صادرات کشتی‌های غیرنظامی از جمله مسافری، یخچال، حامل انرژی و کشتی‌های مخصوص ماهی‌گیری می‌باشد. در این برنامه تأمین منابع مالی با دستور دولت از سوی مؤسسات و نهادهای مالی برای حمایت‌های حداکثری از توسعه کشتی‌سازی غیرنظامی پیش‌بینی شده است. در بندهای دیگر این استراتژی بر ضرورت کشف راه‌کارهای به‌روزرسانی و استفاده از دانش و تکنولوژی پیشرفته از طریق فراگیری و بومی‌سازی آن تأکید شده است (14: Правительство РФ, 2019).

براساس اطلاعات خدمات گمرکی فدرال، ارزش صادرات محصولات کشتی‌سازی روسیه شامل کشتی، قایق و سازه‌های شناور در سال ۲۰۱۸ بالغ بر ۲,۲۱۸ میلیارد دلار (۱۵٪ رشد نسبت به سال قبل)^{۱۰} بوده است. از نظر گروهی بیش‌تر صادرات صنایع کشتی‌سازی روسیه مربوط به کد «۸۹۰۱» شامل کشتی‌های مسافری، کشتی‌های تفریحی، کشتی باری و تجهیزات شناور کوچک‌تر برای جابه‌جایی مسافر یا کالا بوده که متناسب با

⁶ АвтоВАЗ/ AvtoVAZ ⁹

⁷ Уралвагонзавод/ UralVagbnZavod

⁷ КАМАЗ/ KAMAZ ¹

⁷ Стратегия развития судостроительной промышленности на период до 2035 года

^{۲۲} حجم صادرات در سال ۲۰۱۹، ۱۶٪ یعنی رقمی حدود ۲۳۲,۹ میلیون دلار کاهش داشته است

اهداف دولت مسکو برای توسعه صنایع کشتی‌سازی غیرنظامی است. مقصد بیش‌تر این صنایع نیز کشورهای آلمان، ترکیه، فرانسه و مالت بوده است. در این زیرگروه صادرات کشتی‌های مسافری-باربری با ۳,۷٪ افزایش به ۹۵,۶ میلیون دلار رسید اما سهم قابل توجهی از صادرات روسیه در این زیرگروه مربوط به تانکرهای دریایی است با ارزش کمتر از ۵۷ میلیون دلار، کاهش ۲۴,۹ درصدی را تجربه کرد. روسیه واردکننده برخی صنایع کشتی‌سازی نیز می‌باشد که ارزش آن در سال ۲۰۱۸، ۱,۶۴۷ میلیارد دلار است (که در سال ۲۰۱۹ این میزان به ۱,۱۹۷ میلیارد دلار کاهش یافت). روسیه این صنایع را از سه کشور کره جنوبی، چین و آلمان وارد می‌کند. جالب توجه است که در سال ۲۰۱۸ واردات تانکرهای دریایی و کشتی‌های یخچال افزایش و در مقابل واردات کشتی‌های مسافری-باربری به میزان قابل توجهی کاهش یافته است (Sea News, Russian version, по данным ФТС, 2018).

بخش دیگر از صنایع روسیه، خودروسازی است که تقریباً توانسته از میان فراز و نشیب‌های اقتصادی و امنیتی این کشور، روند توسعه خود را حفظ کند. در اواخر دهه ۱۹۹۰ بازار خودروی روسیه تسلیم رقبای خارجی شد و در سال ۱۹۹۸، حدود ۳۳۰ هزار اتومبیل دست دوم به روسیه وارد شد. این میزان در سال ۲۰۰۲ به ۵۰۰ هزار دستگاه خودروی خارجی رسید که دلیل آن بحران اقتصادی روسیه و ناتوانی صنایع داخلی بود. اما واردات موجب شده بود که صنایعی مانند کارخانه خودروسازی لنین کامسومول (آزلک)^{۷۴}، تولید خودرو را متوقف کنند و این زنگ خطری برای مسکو محسوب می‌شد. با این حال، در اوایل دهه ۲۰۰۰ لای‌های بزرگ اتومبیل در روسیه شکل گرفتند و سرمایه‌گذاری‌های بزرگ جدید مانند سرمایه‌گذاری شرکت فولاد شمالی معروف به سورستال^{۷۵} با خریداری و ادغام ۲ صنعت خودروسازی اولیانوفسک^{۷۶} و کارخانه موتورسازی زاولسکی^{۷۷}، کارخانه «سورستال اتو» ایجاد کردند که نام کنونی آن سولرس^{۷۸} است. سرمایه‌دار دیگری به نام اولگ درپاسکا^{۷۹} صاحب کارخانه‌های اتوبوس گورکی^{۸۰} و پاولوفسکی^{۸۱} و چند شرکت دیگر شد که با ادغام آن با آلومینیوم سیبری شرکت بزرگ راس‌پروم‌آوتو^{۸۲} (نام فعلی آن صنایع خودروسازی گورکفسکی است) را ایجاد کرد. روسیه در سال ۲۰۰۱ طی مذاکرات با سازمان جهانی تجارت، مالیات بر خودروهای سواری جدید را از ۳۰٪ به ۲۵٪ کاهش داد. در این سال برای نخستین بار ولادیمیر پوتین، رئیس‌جمهور روسیه با صاحبان و مدیران صنعت خودرو جلسه‌ای برای رفع مشکلات ساختاری و مالی خودروسازی روسیه برگزار می‌کند. در سال ۲۰۰۲ میخائیل کاسیانف، نخست‌وزیر وقت کرملین طرح صنعت خودروی روسیه را امضاء کرد که این طرح واردات خودروهای دسته دوم با بیش از ۷ سال

7 AZLK/ Автомобильный завод имени Ленинского Комсомола

7 Северсталь/ Severstal 5

7 Ульяновск/ Ulyanovsk 6

7 Заволжский моторный завод/ Zavolzhye Engine Factory

7 Соллерс Авто/ Sollers JSC⁸

7 Олэг Владимирович Дерипаска/ Oleg Vladimirovich Deripaska

8 Горький 0

8 Павловский 1

8 Руспромавто 2

کارکرد را ممنوع می‌کرد. به‌طور کلی، فروش خودروهای روسیه در سال ۲۰۰۷ با رشد ۳۵ درصدی نسبت به سال ۲۰۰۶ همراه بود. بحران سال ۲۰۰۸ نیز صنایع خودرو روسیه را تعطیل نکرد، چراکه دولت به سرعت برنامه‌ای مبنی بر بازیافت خودروهای قدیمی و تحویل خودروی جدید را اجرا کرد و تخفیف‌های یارانه‌ای را برای این طرح در نظر گرفت، از سوی دیگر عوارض گمرکی بر خودروهای خارجی را تا ۳۵٪ افزایش داد تا بدین طریق بتواند به صنعت کمک کند و از آسیب‌های بحران جهانی اقتصاد مصون باشد. اما به‌منظور کاهش هزینه‌های شرکت، ۳۰ هزار نفر از کارگران آوتوواز اخراج شدند. در سال ۲۰۰۹ نیز تقاضای خودروی روسی ۵۰٪ کاهش پیدا کرد که بیانگر عدم کارایی برنامه‌های دولت در این سال است. گروه مگنا، شرکت گورفسکی و اسبربانک نیز کنسرسیومی برای خرید ۵۵٪ از سهام اپل از شرکت جنرال موتورز را تشکیل دادند که در آخرین لحظات شرکت جنرال موتورز از انجام معامله امتناع کرد. در سال ۲۰۱۰، شرکت هیوندا موتورز، بزرگ‌ترین کارخانه مونتاژ اتومبیل روسیه را در سن‌پترزبورگ راه اندازی کرد و پس از آن فورد، تویوتا، جنرال موتورز و نیسان کارخانه‌های خود را در این شهر افتتاح کردند. در سال ۲۰۱۲، ۲ میلیون ۷۶۰ هزار دستگاه اتومبیل در روسیه به فروش رفت که این یک رکورد محسوب می‌شد، البته بیش‌تر سهم فروش متعلق به خودروهای خارجی بود (Ведомости, 2019).

در سال ۲۰۱۴ به‌دنبال بحران به‌وجود آمده در کشور اوکراین و نقش روسیه، سهام شرکت لادا ۱۵٪ کاهش می‌یابد و در سال ۲۰۱۵ شرکت جنرال موتورز روسیه را ترک می‌کند و خط تولید اوپل متوقف می‌شود. در سال ۲۰۱۴ میزان تولید خودرو در روسیه ۱/۸۹ میلیون دستگاه بوده است که در سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶ به ترتیب به ۱/۳۶ و ۱/۲۸ میلیون دستگاه کاهش می‌یابد (Минпромторг России, 2020). در سال ۲۰۱۶ یک خودروی خارجی (هیوندا سولاریس) در روسیه جایگاه اول پرفروش‌ترین‌ها را به دست می‌آورد. در سال ۲۰۱۸ دولت روسیه حدود ۱۲ میلیارد روبل برای راه‌اندازی خط تولید ماشین‌های لوکس هزینه می‌کند که در همین سال بعد از پیروزی مجدد ولادیمیر پوتین در انتخابات ریاست‌جمهوری، طی مراسم تحلیف، لیموزین جدید آرتوس را به نمایش می‌گذارد (Ведомости, 2019).

براساس آمار وزارت صنعت و تجارت روسیه، تعداد تولید خودرو در این کشور طی سال ۲۰۱۷ حدود ۱/۵۴ میلیون و در سال ۲۰۱۸، حدود ۱/۷۵ میلیون دستگاه بوده است (Минпромторг России, 2020). گزارش منتشرشده توسط اتحادیه مشاغل اروپایی در ژانویه ۲۰۱۸ نشان می‌دهد که فروش خودروهای سواری جدید و وسایل نقلیه تجاری سبک در روسیه طی سال ۲۰۱۷ با ۱۱/۹٪ افزایش، به ۱/۵۹ میلیون دستگاه می‌رسد (TAdviser, Russian version, updated on 2021). در یک جمع‌بندی درباره وضعیت تولید و فروش خودرو در روسیه می‌توان گفت که این کشور در تولید خودرو هم‌چنان محصولات قابل رقابتی به بازار جهانی عرضه نکرده است، با این حال، جایگزینی واردات در خودرو، فروش داخلی را بیش‌تر کرده و به‌نظر می‌رسد که رضایت از

خودروهای ساخت روسیه، به ویژه خودروی لادا^۸، در حال افزایش است. براساس رتبه‌بندی پر فروش‌ترین خودروها در روسیه طی سال ۲۰۱۸، لادا در رده اول و خودروهای زیرمجموعه شرکت کیا^۸، هیوندا^۸، رینالت^۸، وولکس واگن^۸، تویوتا^۸ و نیسان^۹ در رده‌های بعدی قرار می‌گیرند. تعداد فروش لادا حدود ۳۶۳ هزار خودرو است، اما تعداد فروش کیا ۲۲۶ هزار، هیوندا ۱۷۹ هزار و رنالت ۱۴۴ هزار دستگاه خودرو است (Auto Review.ru, 2018).

صنعت هوایی روسیه نیز یکی از بزرگ‌ترین صنایع این کشور است. روسیه از نظر تولید هواپیماهای نظامی در رده دوم جهان قرار دارد. بزرگ‌ترین تولیدکننده هواپیماهای روسیه شرکت هواپیمایی متحده آست، اما شرکت آبارون پروم^{۱۱} نیز بزرگ‌ترین صنعت تولیدی بالگرد و موتور در صنعت هوایی روسیه است که حدود ۲۱۴ شرکت و سازمان شامل ۱۰۳ بخش صنعتی و ۱۰۲ بخش تحقیقاتی و دفاتر تحقیق و توسعه، در زیرمجموعه آن قرار دارد. پس از فروپاشی شوروی مدرن‌سازی صنعت هوایی کشور در دستور کار قرار گرفت. در این میان هواپیمایی سوخو در زمینه تولید و حتی صادرات هواپیما موفق‌تر عمل کرد. برنامه توسعه صنعت هوایی روسیه^{۱۲} در سال ۲۰۱۴ تصویب شد که در آن فرایند پیشرفت در ساخت هواپیما، توسعه علوم و فناوری‌های لازم و کمک به بهینه‌سازی استفاده از بودجه کشوری، ارزیابی دقیق از بازار و متناسب نمودن تولیدات، ارزیابی دقیق از خطرات و تهدیدهای مربوط به این بخش و لزوم اثربخشی برنامه‌های اجرایی دولت، اقدامات دولت در جهت حمایت از صنعت هوایی از پشتیبانی‌های مالی تا فرایندهای گمرکی و مالیاتی، در بازه زمانی ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۵ تشریح و پیش‌بینی شده است. نکته جالب توجه این برنامه، تلاش دولت روسیه برای کاهش تولیدات نظامی در صنعت هوایی و به جای افزایش محصولات هوایی غیرنظامی است. برای نمونه، در این برنامه پیش‌بینی شده است که تولید هواپیماهای نظامی تا سال ۲۰۲۵ تا ۵۰٪ کاهش پیدا کند. اهداف بلند مدت در این برنامه نیز ایجاد شرکت‌های تولیدکننده بخش‌های کلیدی هواپیما با کلاس جهانی، توسعه منابع انسانی و پرورش نیروهای متخصص و تلاش برای کسب رتبه جهانی در این زمینه، بهبود نظارت بر اجرای مقررات صنعت هوایی، تبلیغ محصول داخلی و بومی‌سازی صنایع یا به‌طور کلی استراتژی جایگزینی واردات برای رشد صنایع داخلی است (Государственная программа «Развитие авиационной промышленности», 2014).

8	Lada	3
8	Kia	4
8	Hyundai	5
8	Renault	6
8	Volkswagen	7
8	Toyota	8
8	Nissan	9
9	Объединённая авиастроительная корпорация	
9	Oboron prom	1
9	Государственная программа Развитие авиационной промышленности	2

کاربران اینترنت در روسیه طی سال ۲۰۰۰، تنها ۱/۹۸٪ جمعیت این کشور بوده است اما در سال ۲۰۱۸ این میزان به ۸۶/۸۰٪ افزایش پیدا کرد. همین موضوع بیانگر اهمیت هوش مصنوعی در دنیای صنعت امروز است که پیشرفته‌ترین کشورها در این زمینه، طبیعتاً بیش‌ترین داده‌ها برای در اختیار گرفتن بازار را خواهند داشت. برنامه «روسیه الکترونیک ۲۰۰۲-۲۰۱۰»، بر مبنای وجود دولت الکترونیک با توجه به اهمیت اساسی هوش مصنوعی در قرن جدید است. در پایان سال ۲۰۰۹ یک پرتابل یکپارچه برای ارائه خدمات عمومی از طریق سیستم تعامل الکترونیکی بین دپارتمانی از جمله شهرداری‌ها، وزارتخانه‌ها، ادارات مناطق و فدرال به‌صورت آزمایشی اجرا شد. هوش مصنوعی امروزه به‌عنوان ابزار استراتژیک برای بهبود مدیریت دولتی و توسعه اقتصادی در چارچوب اقتصاد متعارف کاربرد قابل توجهی دارد، بر این اساس فقط کشورهایی که با دولت الکترونیک بر مبنای حداکثر شناختی و اطلاعات فعالیت می‌کنند، می‌توانند به رقابت در بازار بین‌المللی کالاها و خدمات بپردازند و در جنگ‌های ترکیبی مقاومت کنند. پیش‌نیاز روسیه برای رقابت شروع به اتخاذ رویکرد جایگزینی واردات در سیستم ای بی ام واتسون^۹ است تا مشابه آن را در کشور راه‌اندازی کنند (Соколов и Дрожжинов, 2017: 21, 22).

هدف دولت روسیه، به دست آوردن رهبری هوش مصنوعی در جهان است، اما کارشناسان معتقدند که مسکو سرمایه‌گذاری زیادی در این زمینه انجام نداده و با توجه به پیشرفت قابل توجه رقیبانی مانند چین و ایالات متحده آمریکا، رسیدن به چنین هدف بلندپروازانه‌ای مستلزم صرف وقت و هزینه زیاد است. البته هوش مصنوعی در توسعه فناوری‌های نظامی روسیه کاربرد زیادی دارد. این موضوع عمدتاً با چالش‌های اخلاقی در استفاده از هوش مصنوعی مواجه است. براساس اسناد بالادستی روسیه در سال ۲۰۱۸، استراتژی ملی روسیه برای توسعه هوش مصنوعی تا سال ۲۰۲۴، شامل افزایش تعداد سازمان‌هایی که از فناوری نوین و هوش مصنوعی استفاده می‌کنند تا میزان ۵۰٪، اطمینان از ورود سریع فناوری‌های دیجیتال به اقتصاد و حوزه اجتماعی، توسعه بخش‌های اساسی اقتصاد مانند صنعت تولید و کشت با رویکرد صادرات محور و بهره‌وری بالا، اطمینان از رشد رفاه و کیفیت جمعیت، تضمین امنیت ملی و دستیابی به رقابت پایدار اقتصاد روسیه در زمینه هوش مصنوعی است. توجه به برخی شاخص‌ها برای ارزیابی توسعه هوش مصنوعی در روسیه ضروری است که از جمله آن‌ها تعداد استارت‌آپ‌ها و ابررایانه‌های موجود در این کشور است. روسیه از نظر تعداد ابر رایانه‌ها در رده پانزدهم رتبه بندی جهانی قرار دارد. این کشور تنها سه ابر رایانه دارد و جهت مقایسه بهتر آن باید گفت که تعداد آن‌ها در چین ۲۲۸، در ایالات متحده آمریکا ۱۱۷ و در ژاپن ۲۹ واحد است. شاخص مهم دیگر تعداد انتشارات علمی در زمینه هوش مصنوعی است که وضعیت روسیه با کسب رتبه ۲۲ جهانی، مطلوب است. از نظر تعداد استارت‌آپ‌ها نیز براساس آخرین آمار

⁹ IBM Watson

سال ۲۰۱۸، ۱۶۸ استارت‌آپ در روسیه فعالیت می‌کنند که این تعداد برای آمریکا ۶۹۰۶ و برای چین ۱۰۱۳ عدد می‌باشد (Маркоткин И Черненко, 2019: 4-7).

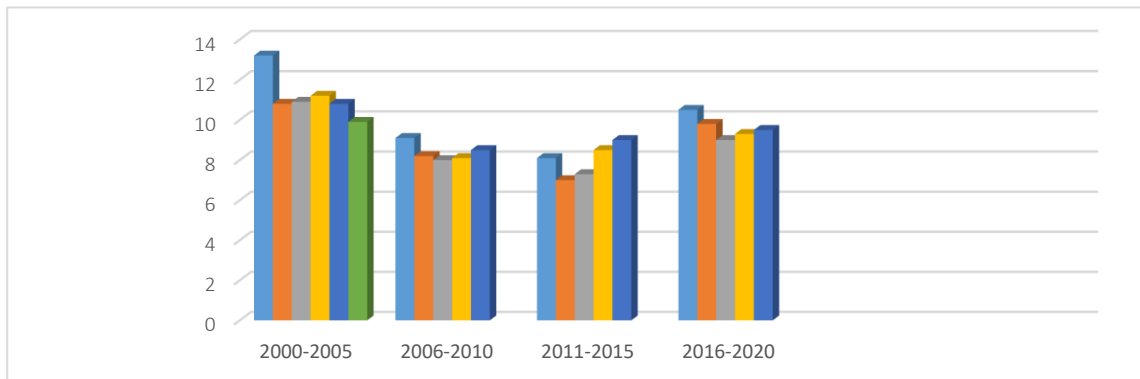
هوش مصنوعی در برنامه‌های بلندمدت فدراسیون روسیه قرار دارد و هدف گذاری آن برای سال‌های ۲۰۲۴ و در مقطع بعدی ۲۰۳۵ می‌باشد. بیش‌ترین تمایل دولت روسیه بهره‌گیری از هوش مصنوعی در زمینه کشاورزی، صنعتی، تسهیل امور مرزی و حمل و نقل است. در همین زمینه طی سال ۲۰۱۰ دولت روسیه شهر علم و فناوری‌های روز را در اسکالکووا^۹ افتتاح کرد که موردی شبیه «دره سیلیکون» ایالات متحده آمریکا است. این مجموعه عموماً مشغول فعالیت‌های پژوهشی مطابق با استراتژی‌های توسعه علمی و فناوری روسیه است. در واقع، علاوه بر فعالیت‌های کلان، این مجموعه تلاش می‌کند تا به اشتغال‌زایی در زمینه کسب و کارهای جدید بپردازد. حتی در این زمینه برخی ایده‌های کوچک، با حمایت صندوق توسعه فناوری‌های جدید، شروع به گسترش فعالیت و مهارت آموزی می‌کنند و پس از دستیابی به سطح لازم، به صورت مستقل وارد بازار کار می‌شوند، اگر کسب و کارهای نوپا تمایل به ادامه فعالیت در خارج از روسیه داشته باشند، باید بخشی از درآمد خود را به حساب صندوق واریز کنند (Отчёт о деятельности Фонда Сколково, 2014).

۳-۳-۲- تجارت خدمات در روسیه

سهم بخش خدمات از تولید ناخالص داخلی روسیه در سال ۲۰۰۰ حدود ۵۰٪ و در سال ۲۰۱۸ حدود ۵۴٪ است (The World Bank, 2020). بیش‌تر اقدامات صورت گرفته در بخش خدمات روسیه، مربوط به تکمیل و توسعه سایر بخش‌های اقتصادی مانند صنعت یا انرژی است، برای نمونه، توسعه شبکه انتقال انرژی مانند نفت و گاز و برق نیاز به گسترش خطوط لوله و سیستم انتقال برق دارد که این موارد موجب افزایش درآمدها از تجارت خدمات در بخش حمل‌ونقل می‌شود. به‌طور کلی، بخش‌های اصلی تجارت خدمات در روسیه شامل حمل‌ونقل، گردشگری، خدمات آموزشی و درمانی است.

⁹ Инновационный центр Сколково/ Skolkovo Innovation Center

نمودار ۲-۴: سهم تجارت خدمات از تولید ناخالص داخلی فدراسیون روسیه ۲۰۰۰-۲۰۱۸

(منبع: The World Bank Data, Trade in services (% of GDP) - Russian Federation, Based on information of International Monetary Fund, Balance of Payments Statistics Yearbook and data files, and World Bank and OECD (GDP estimates).

۱-۳-۲- حمل و نقل در روسیه

سیستم حمل و نقل روسیه یکی از گسترده‌ترین و توسعه‌یافته‌ترین سیستم‌های حمل و نقل در جهان محسوب می‌شود. به‌طور میانگین، سهم بخش حمل و نقل از تولید ناخالص داخلی روسیه حدود ۵ تا ۶ درصد است. برنامه دولت روسیه این است که مراکز صنعتی در زمین‌های بی‌استفاده و پهنه وسیع این کشور توزیع شوند و این مسئله اهمیت زیرساخت پیشرفته حمل و نقل را بیش‌تر می‌کند، مخصوصاً که روسیه هم از غرب با کشورهای اروپایی و هم از شرق با کشورهای چین، ژاپن، کره جنوبی و به‌طور کلی دریاهای شرقی ارتباط دارد. «استراتژی حمل و نقل فدراسیون روسیه تا سال ۲۰۲۰»^{۹۵} «استراتژی حمل و نقل روسیه تا سال ۲۰۳۰»^{۹۶} و «استراتژی توسعه حمل و نقل دریایی فدراسیون روسیه تا سال ۲۰۳۰»^{۹۷} از جمله مهم‌ترین برنامه‌های راهبردی و بلندمدت دولت مسکو برای توسعه این بخش است. موارد مهم مطرح‌شده در این اسناد شامل تشکیل یک سیستم حمل و نقل منظم و متحد به‌عنوان یک پیش‌شرط برای وجود یک بازار منظم در روسیه، تضمین سطح لازم برای جابه‌جایی شهروندان و امکان دسترسی آسان برای همه شهرک‌های موجود، توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل با استفاده از تجهیزات و فناوری‌های جدید برای سرعت‌بخشی به پروژه‌های بزرگ، ایجاد سیستم حمل و نقل بین‌المللی با توجه به جغرافیای روسیه و موقعیت ویژه آن، ایجاد یک سازوکار تعرفه‌ای انعطاف‌پذیر و منظم جهت رشد بیش‌تر بخش حمل و نقل بین‌المللی است. هم‌چنین، در این اسناد تأکید شده که توسعه حمل و نقل باید با تمرکز بر افزایش

^۹ Транспортная стратегия Российской Федерации на период до 2020 года

^۹ Транспортная стратегия Российской Федерации на период до 2030 года

^۹ Стратегия развития внутреннего водного транспорта Российской Федерации на период до 2030 года

سرمایه‌گذاری و توسعه روابط بازار باشد (Министерства транспорта РФ, 2008 и 2017). خطوط راه‌آهن، دریایی و رودخانه‌ای، هوایی، جاده‌ای و خط انتقال انرژی، از جمله مهم‌ترین بخش‌های حمل‌ونقل در روسیه است.

کل خطوط راه‌آهن در روسیه ۱۲۴ هزار کیلومتر است که از جمله حدود ۷۵٪ آن مربوط به مصارف عمومی و ۲۵٪ هم برای مصارف غیرعمومی مانند شرکت‌ها و معادن است. از این میزان ۷۵۳۰۰ کیلومتر پیش‌رانه الکتریکی (برق) دارند. روسیه از نظر تعداد شهرهای دارای مترو در رتبه سوم جهانی و از نظر طول کل شبکه در رتبه چهارم است (РИА Новости, 2020). حمل‌ونقل ریلی روسیه از جمله توسعه‌یافته‌ترین خطوط در جهان است که حدود ۳۵٪ انتقال بار در جهان و ۱۸٪ جابه‌جایی مسافر را به خود اختصاص داده است. بیش‌تر دارایی‌های این بخش در اختیار «راه‌آهن روسیه» است که در لیست بزرگ‌ترین شرکت‌های حمل‌ونقل جهان قرار دارد. تعداد کارکنان آن نیز حدود ۷۱۱ هزار نفر است (Заводы России, 2020). در بخش اروپایی روسیه، خطوط راه‌آهن از تراکم بیش‌تری برخوردارند، اما طول خطوط ریلی در بخش آسیایی این کشور بیش‌تر است. مهم‌ترین و طولانی‌ترین خط‌آهن روسیه، ترانس سیبری (مسیر مسکو-ولادی وستوک) و جنجالی‌ترین پروژه‌ی راه‌آهن این کشور نیز خط اتصال کریمه به سیستم ریلی روسیه است (РИА Новости, 2020).

مرز دریایی روسیه حدود ۴۲ هزار کیلومتر است که همین مورد ظرفیت مهمی برای توسعه حمل‌ونقل دریایی خارجی است. تا پایان سال ۲۰۱۸، تعداد کل کشتی‌های تجاری این کشور به ۲۲۰ واحد می‌رسد. اولین شبکه بین‌المللی حمل‌ونقل بین‌اقیانوسی از طریق اتصال گوآیاکیل (اکوادور)، کانال پاناما، روتردام، برمهافن و سن‌پترزبورگ راه اندازی شد که به‌نوعی حمل‌ونقل مستقیم روسیه با آمریکای لاتین محسوب می‌شود. با توجه به گستردگی جغرافیایی روسیه، آبراه‌ها و رودهای داخلی تأثیر به‌سزایی در سرعت و کاهش هزینه‌ی حمل‌ونقل دریایی دارند. طول آبراه‌های داخلی روسیه نیز به بیش از ۱۰۰ هزار کیلومتر می‌رسد که بخش قابل‌توجهی از آن در فصل گرما قابل‌کشتی‌رانی است. شریان‌های اصلی رودخانه‌ای روسیه شامل ولگا-کاما-دوینای شمالی^۹ در قسمت اروپایی، ینیسی-لنا-اب^۹ در قسمت سیبری و آمور^۱ در شرق دور است، همه این رودها مجهز به بزرگ‌ترین بنادر هستند و به دریاها و اقیانوس‌ها دسترسی دارند (Заводы России, 2020). در دوران شوروی، یک سیستم حمل‌ونقل آبی با اتصال حوضه رودهای ولگا، دن، رودخانه مسکو، نوی، دوینای شمالی، دریاچه لادوگا و دریاچه اونگا ایجاد شد که شامل کانال‌های دریای سفید-بالتیک، ولگا-دن، کانال مسکو و آبراه ولگا-بالتیک می‌شود. این سیستم دریایی به دریای سیاه، دریای بالتیک و دریای خزر دسترسی دارد که کشتی‌ها می‌توانند به‌صورت رفت و برگشت از دریا به رودخانه عبور کنند. در بخش آسیایی روسیه مسیر رودخانه‌ای از اهمیت بالایی

⁹ Волга, Кама, Северная Двина

⁹ Енисей, Лена, Обь

¹ Амур

برخوردار است. در برخی رودهای بزرگ سیبری مانند نیسی، لنا و شاخه‌های آن، به دلیل سرعت جریان آب و یخ‌زدگی برخی مناطق، عبور کشتی بسیار مشکل است (Издательство РИА, 2017). طول شبکه جاده‌ای در روسیه نیز بیش از ۱,۲۸ میلیون کیلومتر است که از این میزان حدود ۹۳۰ هزار کیلومتر آن راه آسفالت شده است. این شبکه شامل ۳۹ هزار کیلومتر بزرگراه و ۳۵۵ هزار کیلومتر جاده غیرآسفالته است. روسیه از نظر طول راه‌ها رتبه دهم در جهان را دارد و این بخش با توجه به وسعت سرزمینی روسیه اهمیت بسیار زیادی دارد. تا سال ۲۰۱۸، طول بزرگراه‌ها در روسیه به ۱,۵۹۲ میلیون کیلومتر رسید و حدود ۱۵۰ هزار کامیون نیز تولید شد (Заводы России, 2020).

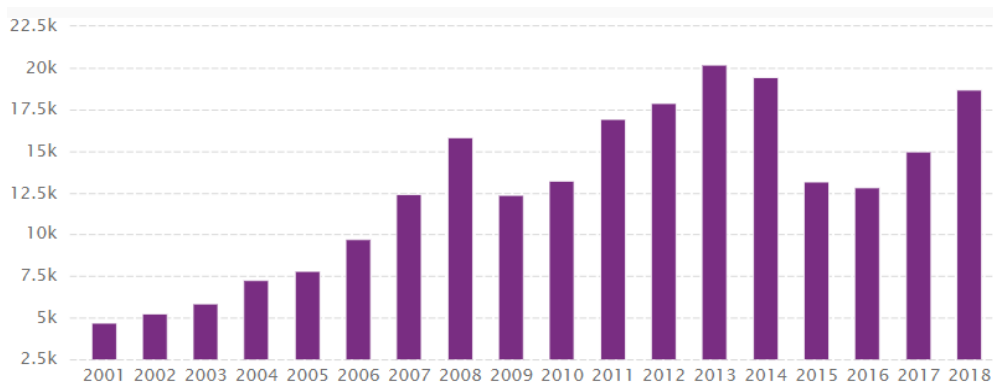
در زمینه حمل‌ونقل هوایی، تعداد فرودگاه‌های روسیه در سال ۲۰۱۸ به بیش از ۱۲۰۰ فرودگاه با سطوح آسفالت شده و سخت می‌رسد. روسیه دارای ۱۰۰ شرکت هواپیمایی با مالکیت‌های مختلف دولتی و خصوصی، ۷ هزار هواپیما، ۶۰۰ هزار کیلومتر خطوط هوایی داخلی و حدود ۹۰ هزار نفر کارمند مشغول در این بخش است (Заводы России, 2020). در همه بخش‌های هواپیمایی روسیه از جمله خطوط، اپراتورهای فرودگاهی، شرکت‌های فرودگاهی و ارائه‌دهندگان خدمات ناوبری هوایی، بیش از ۲۹۰ هزار نفر مشغول به کار هستند. ارزش افزوده خدمات هواپیمایی به تولید ناخالص داخلی روسیه حدود ۲۳ میلیارد دلار بوده است که حدوداً ۱,۸٪ این شاخص را تشکیل می‌دهد (International Air Transport Association report, 2018, 1-2). بزرگ‌ترین بازسازی فرودگاهی در روسیه مربوط به فرودگاه‌های روستوف است که برای آماده‌سازی میزبانی مسابقات جام جهانی ۲۰۱۸ در این کشور انجام شد که علاوه بر مجهز کردن و نوسازی فرودگاه، توسعه مسیرهای ارتباطی برای دسترسی سریع‌تر به این مراکز نیز اجرایی شد.

۲-۳-۳-۲ گردشگری در روسیه

روسیه در صنعت گردشگری نیز یکی از کشورهای پیش‌رو در جهان است. براساس آمار بانک جهانی، میزان دریافتی در گردشگری بین‌المللی طی سال ۲۰۱۸ حدود ۱,۷۷ تریلیون دلار بوده که این میزان حدود ۷٪ از کل صادرات بین‌المللی را تشکیل می‌دهد (The World Bank Data, based on World Tourism Organization, 2018). سهم گردشگری از تولید ناخالص داخلی روسیه در سال ۲۰۱۸ حدود ۱,۱۳٪ است. صنعت گردشگری روسیه ۵۴۰ هزار نفر را طی سال ۲۰۱۷ مشغول به کار کرد و تعداد بازدیدکنندگان بین‌المللی در سال ۲۰۱۸، ۲۴,۶ میلیون نفر ثبت شده است که نسبت به سال ۲۰۱۷، ۰,۷٪ افزایش داشته است. بدنه اصلی اجرای سیاست‌های گردشگری روسیه نیز در اختیار وزارت توسعه اقتصادی قرار دارد که در ذیل این وزارتخانه، بخش ویژه گردشگری و آژانس گردشگری فدرال فعالیت می‌کند. از جمله برنامه‌های اصلی وزارت توسعه اقتصادی و آژانس گردشگری

فدرال تأمین زیرساخت‌ها، تقویت آموزش، جذب سرمایه‌گذاری، تسهیل رژیم‌های ویزا، توسعه تقاضای پایدار برای محصولات گردشگری است (OECD report, 2018). عمده مراکز گردشگری روسیه در سن پترزبورگ، مسکو، کازان، شهر حلقه‌های طلایی روسیه و رودخانه ولگا هستند. شهر سن پترزبورگ که از آن به‌عنوان پایتخت فرهنگی روسیه یاد می‌شود، همواره پذیرای مسافران زیادی از سراسر جهان است، با این حال، تعداد بازدیدکنندگان از مسکو همچنان بیش‌تر از سایر مناطق است، چراکه آثار باقی مانده از دوران شوروی برای گردشگران جذابیت بیش‌تری دارد. در روسیه امکانات قابل توجه برای گردشگری در بخش‌های خودرویی، روستایی، اکولوژیکی، صنعتی و گردشگری کروز وجود دارد. جالب‌ترین آنها نیز گردشگری قطب شمال است که تقریباً منحصر به طبیعت روسیه است (Федеральное агентство по туризму, 2020).

نمودار ۲-۸: میزان درآمد فدراسیون روسیه از صنعت گردشگری ۲۰۰۱-۲۰۱۸

(منبع: CEIC, Russia Tourism Revenue, 2001-2018)

در سال ۲۰۱۷ گردشگری در روسیه حدود ۱٪ کاهش یافت و به ۲۴,۴ میلیون نفر رسید. در سال ۲۰۱۸ نیز این میزان به حدود ۲۵,۵ میلیون نفر افزایش می‌یابد و درآمد روسیه از بخش گردشگری حدود ۱۹ میلیارد دلار اعلام شد (CEIC, 2018). در این سال با توجه به اینکه جام جهانی فوتبال در این کشور برگزار شد اما گردشگران علاقه‌مند به فرهنگ این کشور (به‌دلیل شلوغی و ورود هواداران فوتبال به این کشور) به روسیه سفر نکردند و همین دلیل موجب کاهش آمار نهایی گردشگر به روسیه شد. در مجموع جاذبه‌های گردشگری زیادی در روسیه وجود دارد و این کشور تدابیر و برنامه‌های مختلفی را در این خصوص اجرا کرده است. البته برخی مشکلات همچنان در مسیر این نوع تجارت در روسیه وجود دارد، یکی از مشکلات این بخش دریافت ویزا و فرایند بوروکراتیک آن است. البته این برای همه کشورها نیست و مسکو برنامه‌های میان‌مدتی را برای توسعه این بخش طراحی کرده است، اما در همه حوزه‌ها این اقدامات کافی نبوده است.

۳-۳-۲- خدمات آموزشی و درمانی

هزینه‌های عمومی برای بخش آموزش روسیه به‌طور میانگین بین ۳ تا ۵٪ از تولید ناخالص داخلی این کشور را تشکیل می‌دهد (The Global Economy, 2018). بخش آموزش و پرورش روسیه، به‌طور ویژه تحت نظارت دولت فدرال قرار دارد و براساس قانون این کشور، آموزش عمومی برای همه افراد به‌صورت اجباری و رایگان است. این بخش از نظر سطح و نوع کارکرد به آموزش عمومی، تحصیلات حرفه‌ای (که عموماً تحصیلات دانشگاهی می‌باشد) و آموزش تکمیلی می‌شود. نظارت‌های آموزشی در سه سطح فدرال، منطقه‌ای و شهرداری استان‌ها انجام می‌شود. از سال ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۷، ثبت‌نام در دانشگاه‌های روسیه ۴۰٪ افزایش داشته است و این کشور حدود ۲۰۰ هزار دانشجوی بین‌المللی دارد، رقمی که ممکن است طی سال‌های آینده ۳ برابر شود. افزون‌بر این، تحصیلات عالی در روسیه مقرون به صرفه‌تر از آموزش‌های عالی در کشورهای غربی است و همین مسئله دسترسی به آموزش برای اقشار مختلف جامعه را افزایش می‌دهد. سرمایه‌گذاری در آموزش خصوصی نیز موجب شده که خانواده‌های ثروتمند روسیه فرزندان خود را به مدارس خصوصی با سبک آموزشی غربی بفرستند (The Borgen Project, 2020). در مجموع، سیستم آموزشی در روسیه با کیفیت بالایی ارائه می‌شود و طی سال‌های آینده نیز با کارایی بیش‌تری همراه خواهد بود. به‌نظر می‌رسد که میزان ثبت‌نام دانشجویان خارجی افزایش یابد.

هزینه‌های مربوط به بخش درمانی و مراقبت‌های بهداشتی در روسیه نیز به‌طور میانگین بین ۵ تا ۵/۵٪ درصد از تولید ناخالص این کشور بوده است (The Global Economy, 2018). در دهه ۱۹۹۰ سیستم مراقبت‌های بهداشتی و خدمات درمانی روسیه فاقد منابع لازم برای تأمین بودجه بود و همین مسئله باعث شد بسیاری از بیماری‌های شایع تحت درمان قرار نگیرد. اما دولت روسیه پس از سال ۲۰۰۰ به تدریج توانست از طریق افزایش تأمین مالی سلامت، از جمله تعیین برخی مالیات‌ها و تأمین مالی خصوصی از شرکت‌های تجاری، بودجه موردنیاز برای توسعه سیستم بهداشتی را فراهم کند (The Borgen Project, 2020). در بخش درمان نیز یکی از مشکلات بزرگ روسیه دسترسی نامتعادل به امکانات مربوط به کلینیک‌های عمومی درمان است و افزون‌بر آن، به‌دلیل وسعت زیاد این کشور، افراد از سایر مناطق دوردست مجبورند مسافت‌های زیادی را برای درمان به مسکو سفر کنند. دولت روسیه نیز در همین راستا تلاش کرد تا تأمین مالی مراقبت‌های بهداشتی را به سطوح منطقه‌ای و محلی متمرکز کنند تا هم فشار بر بودجه ملی کاهش یابد و هم مقامات محلی بتوانند شبکه درمانی متناسب با منطقه خود را ایجاد کنند. فروش بیمه درمانی نیز از راه‌های دیگر تأمین مالی است که غالباً در شهرهای بزرگ توسط شهروندان خریداری می‌شود (The Borgen Project, 2020).

۴-۳-۲- انرژی در روسیه

مهم‌ترین بخش صادرات روسیه و منبع اصلی مالی این کشور، صادرات منابع انرژی به خصوص نفت و گاز است که به طور کلی سهم نفت و گاز از تولید ناخالص داخلی روسیه در سال ۲۰۱۷ و ۲۰۱۸ به ترتیب ۱۶٫۹٪ و ۲۱٫۱٪ بوده است (Rosstat, 2019). ذخایر اثبات شده نفت روسیه تا سال ۲۰۱۶، به میزان ۸۰ میلیارد بشکه است و در رتبه هشتم جهان قرار دارد. بنابراین، حدود ۴٫۸٪ از کل ذخایر نفتی جهان در اختیار روسیه است. اقتصاد روسیه به شدت به منابع هیدروکربنی وابسته است و درآمد نفت و گاز طبیعی بیش از ۳۰٪ از درآمد بودجه فدرال را تشکیل می‌دهد. این کشور، به طور میانگین حدود ۱۲٪ از تجارت جهانی نفت را به خود اختصاص داده است و بیش از ۲۰٪ نفت روسیه به کشورهای اروپایی صادر می‌شود. روسیه حدود ۲۳٪ از ذخایر گاز جهان را در اختیار دارد که از نظر تولید سالانه در رتبه اول است. سهم روسیه از تجارت جهانی گاز طی سال‌های اخیر حدود ۲۵٪ بوده است (US energy information, Last update in 2017). تغییر قیمت جهانی نفت یکی از عوامل تأثیرگذار در رشد اقتصادی روسیه است و تأثیر مستقیمی بر بازار سهام روسیه دارد. از سوی دیگر، افزایش قیمت نفت بر قدرت روبل روسیه تأثیر می‌گذارد و دولت با عرضه پول بیش‌تر نوعی تورم پولی را به وجود می‌آورد. این وضعیت باعث می‌شود رقابت بین تولیدکنندگان داخلی افزایش یابد و واردات خارجی نیز ارزان‌تر شود. ساختار اصلی تجارت انرژی روسیه به دو بخش سوخت‌های فسیلی و منابع پاک مانند انرژی‌های هسته‌ای، برق آبی و خورشیدی تقسیم می‌شود که از میان آن‌ها نفت و گاز و انرژی هسته‌ای از ساختاری تکنیکی و پیشرفته‌تری برخوردارند. وزارت منابع طبیعی و بوم‌شناسی فدراسیون روسیه در سال ۲۰۱۸، برآوردی از میزان ثروت روسیه ارائه داد که براساس آن ارزش ذخایر نفتی روسیه را حدود ۷۴٫۵ تریلیون روبل معادل ۱ تریلیون دلار تخمین زده است. با این حال، براساس این گزارش هزینه تمام شده برای هر بشکه از نفت ۱۵٫۷ دلار است که این آمار بدون احتساب هزینه حمل و نقل نسبت به شرایط بین ۸ تا ۲۰ دلار در نوسان است. دولت با افزایش قیمت تمام شده منابع نفتی و تنظیم سیستم مالیاتی جدید هزینه تمام شده را تا حدودی کاهش می‌دهد (Forbes, 2019).

میزان تولید گاز طبیعی روسیه در سال ۲۰۱۸، حدود ۶۹۱ میلیارد متر مکعب بوده است که نسبت به سال ۲۰۱۷، حدود ۵۰ میلیارد متر مکعب افزایش داشته است (The Global Economy, 2019). تقریباً از سال ۲۰۰۱ تولید گاز در روسیه روند صعودی داشته که تنها در سال ۲۰۰۹ این رقم به دلیل تأثیرات بحران اقتصادی جهان طی سال ۲۰۰۸ تا حد زیادی کاهش پیدا می‌کند (РБК, 2009). روسیه تلاش می‌کند تا مبادی صادرات گاز خود را افزایش بدهد و به همین دلیل اقدام به تأسیس جریان‌های مختلف گازی با هزینه‌های زیاد به کشورهای اروپایی نظیر آلمان کرده است. این پروژه به صورت خطوط گاز زیر دریا کارگذاری می‌شود که برای نمونه خط لوله خط

لوله نورد استریم ۲ از سن پترزبورگ روسیه آغاز شده و تا سواحل شرقی آلمان امتداد پیدا می‌کند. ساخت خط لوله نورد استریم ۲ در سال ۲۰۱۸ آغاز شد و در پایان سال ۲۰۱۹ این پروژه از فنلاند و سوئد عبور می‌کند و بسیاری از عملیات‌های مربوط به سواحل دانمارک و آلمان نیز تکمیل می‌شود (Nord Stream 2, 2019). شرکت‌های اروپایی زیادی در این طرح‌ها سرمایه‌گذاری کرده‌اند و بیش‌تر این پروژه تکمیل شده است، البته روابط شکننده روسیه و غرب هم‌چنان اتمام این پروژه را با مشکل مواجه می‌کند. کشورهای اروپای شرقی برای رهایی از اهرم فشار روسیه بابت وابستگی به این منابع، تلاش کردند تا ذخیره‌سازی گازهای مایع خود را متنوع کنند. برای این کار هم ایالات متحده آمریکا در تکاپوی افزایش سهم خود از این بازار است. روسیه در سال ۲۰۱۸ به میزان ۲۵۲ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی صادر کرده است که ارزش آن حدود ۴۹ میلیارد دلار است. این میزان، در مقایسه با سال ۲۰۱۷ حدود ۲۳ میلیارد متر مکعب افزایش داشته است. صادرات منابع گاز روسیه در سال ۲۰۰۱ حدود ۱۷۸٫۸ میلیارد متر مکعب بوده است. بیش‌ترین ارزش صادرات گاز طبیعی روسیه طی دو دهه اخیر مربوط به سال‌های ۲۰۰۸ (۶۹٫۱۱ میلیارد دلار)، ۲۰۱۱ (۶۴٫۲۹ میلیارد دلار) و ۲۰۱۳ (حدود ۶۶ میلیارد دلار) است. پس از بحران اوکراین و تحریم‌های اروپا طی سال‌های ۲۰۱۴ و ۲۰۱۵، ارزش صادرات گاز روسیه به کمتر از ۴۲ میلیارد دلار کاهش می‌یابد (Statista, updated in 2020).

در سال ۲۰۰۱ تولید گاز طبیعی روسیه حدود ۵۴۰ میلیارد متر مکعب بوده و صادرات آن نیز در همین سال به میزان ۱۷۸٫۹ میلیارد متر مکعب برآورد می‌شود. پس از چند دوره رشد، در سال ۲۰۰۹ تولید گاز طبیعی روسیه تا حدود ۵۳۹ میلیارد متر مکعب کاهش پیدا می‌کند. در حالی که در سال ۲۰۰۹ صادرات گاز روسیه حدود ۲۰۰ میلیارد متر مکعب بوده است (MMF, 2018). از سال ۲۰۱۱ به بعد، تولید گاز طبیعی روسیه از سقف ۶۴۰ میلیارد متر مکعب پایین‌تر نمی‌آید و حتی در سال ۲۰۱۸ به حدود ۷۰۰ میلیارد متر مکعب می‌رسد (Министерства энергетики Российской Федерации, 2020). ساختار تجاری گاز طبیعی با سایر محموله‌ها متفاوت است، در واقع، برای صادرات گاز نیاز به احداث خطوط لوله، ترسیم قراردادهای بلندمدت و ایجاد سازوکار محافظت دائمی است. با سنجش این آمار تلاش‌های روسیه برای احداث خطوط لوله و برنامه‌های بلندپروازانه این کشور بهتر درک می‌شود. واردات انرژی در فدراسیون روسیه همواره آمار منفی داشته و موضوع به‌خوبی بیانگر تولید تمام نیازهای انرژی در داخل خود کشور است. سرانه مصرف انرژی در روسیه نیز از به‌طور میانگین ۵۰۰۰ میلیون کیلووات از کل انرژی تولید و ذخیره شده در این کشور می‌باشد.

¹ Nord Stream

جدول ۲-۳: میزان ذخایر و درآمد نفتی، گاز طبیعی، منابع طبیعی و تولید گاز مایع در فدراسیون روسیه ۲۰۰۰-۲۰۱۸

سال (روسیه)	ذخایر نفتی (میلیارد بشکه)	درآمد نفتی (درصد از GDP) ^{۱۰۳}	درآمد گاز طبیعی (درصد از GDP)	تولید گاز مایع (هزار بشکه در روز)	درآمد از منابع طبیعی ^{۱۰۲} (درصد GDP)
۲۰۰۰	۴۸,۵۷	۱۴,۵	۵,۵۷	۴۳	۲۱,۷۱
۲۰۰۴	۶۰	۱۱,۴۴	۳,۷۲	۵۲	۱۷,۱
۲۰۰۸	۶۰	۱۱,۵۷	۴,۶۲	۶۸	۱۹,۲۴
۲۰۱۰	۶۰	۹,۹۱	۳,۳۵	۸۳	۱۵,۹
۲۰۱۲	۶۰	۱۰,۳۳	۳,۷۶	۹۴	۱۵,۹۳
۲۰۱۴	۸۰	۹,۱۹	۲,۷۱	*	۱۹,۳۸
۲۰۱۶	۸۰	۵,۱۷	۱,۹	*	۸,۶۸
۲۰۱۸	۸۰	۱۰	۳,۷	*	۱۵,۵۳

منابع: (Ministerstva energetiki Rossiyskoy Federatsii, 2020/ Statista, 2020/ The Global Economy, 2019/ (MMF, 2018)

جدول ۲-۴: واردات و سرانه مصرف انرژی در روسیه

سال	۲۰۰۰	۲۰۰۲	۲۰۰۴	۲۰۰۶	۲۰۰۸	۲۰۱۰	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴
واردات انرژی	-۵۷,۹۳	-۶۷,۹۲	-۸۱,۰۸	-۸۲,۹۵	-۸۲,۱۳	-۸۵,۸۵	-۷۷,۸۶	-۸۳,۸۴	-۸۳,۶۷
سرانه مصرف انرژی	۴۲۲۲	۴۲۸۸	۴۴۹۳	۴۶۸۸	۴۸۳۳	۴۸۱۹	۵۱۶۷	۵۰۷۸	۴۹۴۲

(The Global Economy, 2018)

افزون بر آن، فدراسیون روسیه جزو کشورهای پیشرو در صنعت هسته‌ای است که سالانه مقادیر زیادی از انرژی مورد نیاز این کشور را تولید می‌کند. روسیه دارای فناوری پیشرفته‌ای در انرژی هسته‌ای از مرحله بهره‌وری سنگ اورانیوم تا تولید برق است. این کشور در حال توسعه راکتورهای نوترونی سریع است که ذخایر سوخت را نسبت به نسخه قدیمی آن چند برابر می‌کند. در وضعیت فعلی، ظرفیت هسته‌ای روسیه نسبت به ذخایر گاز طبیعی بسیار کمتر است. با این حال، این صنعت به‌خصوص در بخش اروپایی و شمال غربی روسیه با تولید ۴۲٪ انرژی هسته‌ای از اهمیت بالایی برخوردار است. برای مثال در سال ۲۰۱۸ نیروگاه‌های هسته‌ای با رکورد ۳,۲۰۴

^{۱۰۲} این شاخص شامل نفت، گاز طبیعی، ذغال سنگ، مواد معدنی و جنگل است

^{۱۰۳} منهای هزینه تولید نفت

میلیارد کیلووات ساعت در این بخش انرژی، حدود ۱۹٪ از کل برق تولیدشده این کشور را تشکیل می‌دهد (RosAtom, 2020). تولید منابع انرژی به روش برق‌آبی نیز به واسطه وجود منابع آبی و سرچشمه‌های فراوان در این کشور، از جایگاه خوبی برخوردار است. سالانه حدود ۲۰٪ از تولید برق روسیه از این منابع تأمین می‌شود. این کشور دارای ۱۰۲ نیروگاه برق‌آبی است که ظرفیت بیش از ۳۵ گیگاوات تولید انرژی را دارد. بزرگ‌ترین مجموعه برق‌آبی روسیه، نیروگاه براتسک می‌باشد. براساس رتبه‌بندی سال ۲۰۱۸ روسیه دومین کشور در زمینه تولید انرژی به روش برق‌آبی می‌باشد. تولید انرژی برق‌آبی در روسیه طی سال ۲۰۱۲ حدود ۱۶۴٫۲ و در سال ۲۰۱۸ حدود ۱۸۹٫۲ میلیارد کیلووات‌برساعت بوده است (The Global Economy, 2019).

جدول ۲-۵: تولید، مصرف، واردات و صادرات انرژی الکتریسیته (برق) در فدراسیون روسیه

سال (روسیه)	تولید انرژی الکتریسیته	مصرف انرژی الکتریسیته	واردات انرژی الکتریسیته	صادرات انرژی الکتریسیته
۲۰۰۰	۸۳۱	۷۱۵	۸٫۸	۲۳
۲۰۰۴	۸۸۳	۷۶۳	۱۲٫۱۸	۱۹٫۸
۲۰۰۶	۹۳۹	۸۱۶	۵٫۱۲	۲۰٫۹۳
۲۰۰۸	۹۸۲	۸۵۵	۳٫۱۱	۲۰٫۷۴
۲۰۱۰	۹۸۰	۸۵۸	۱٫۶۴	۱۹٫۰۹
۲۰۱۲	۱۰۱۲	۸۸۹	۲٫۶۶	۱۹٫۱۴
۲۰۱۴	۱۰۰۵	۸۹۱	۶٫۶۲	۱۴٫۶۷
۲۰۱۶	۱۰۳۱	۹۰۹	۳٫۱۹	۱۷٫۶۹
۲۰۱۸	۱۰۳۹	۹۱۹	۵٫۱۸	۱۷٫۷۴

(منابع: The Global Economy chart, Imports & exports of electricity, Electricity production & consumption, 2019/)

(Министерства энергетики Российской Федерации, 2020)

مهم‌ترین اقدامات و اصلاحات در تولید برق روسیه در سال ۲۰۰۳ با هدف تسریع در آزادسازی این بخش و انتقال آن به سهام شرکتی برای عرضه در بورس، صورت گرفت. از دیگر اصلاحات صورت گرفته قانون فدرال درباره «صرفه جویی در مصرف برق و بهبود بهره‌وری انرژی در فدراسیون روسیه» است. افزون بر آن، سند استراتژی انرژی روسیه در سال ۲۰۰۰ تصویب شده است که راهبردهایی نظیر افزایش بهره‌وری انرژی، کاهش تأثیر بر محیط زیست، توسعه فناوری‌های مربوطه و هم‌چنین بهبود شرایط رقابت تا سال ۲۰۲۰ در آن پیش‌بینی شده است (Институт энергетической стратегии, 2015).

میزان تولید انرژی الکتریسیته در روسیه همواره نوسان داشته و دارای میزان مشخصی نبوده است، اما میانگین تولید در هر سال حدود ۱۱۰,۰۰۰ گیگاوات در ساعت بوده است. در سال ۲۰۱۸ میزان تولید برق ۱۰۹,۲۷۹ گیگاوات بر ساعت بوده که رشد کمی نسبت به سال‌های قبل از خود داشته است، اما در مجموع این میزان افزایش چشمگیری نداشته است. فدراسیون روسیه در سال ۲۰۱۸ ارزشی به‌میزان ۸۰۸,۹ میلیون دلار انرژی الکتریسیته صادر کرده است که ۲,۴٪ از کل صادرات جهانی را تشکیل می‌دهد (The Global Economy, 2019). رتبه جهانی روسیه در رده‌بندی بزرگ‌ترین کشورهای صادرکننده برق طی سال ۲۰۱۸، سیزدهم بوده است. براساس رتبه‌بندی در این سال، اروپا بیش‌ترین میزان صادرات انرژی الکتریسیته را داشته است که آلمان، فرانسه، کانادا ۳ رتبه برتر را تشکیل می‌دهند (The Global Economy, 2018). میزان صادرات روسیه نسبت به سال ۲۰۰۱ تقریباً کاهش ۲۰ درصدی داشته است و البته میزان آن در مواقع بحران ۲۰۰۸ و ۲۰۱۴ رشد بهتری داشته است. روسیه هم‌چنین مقادیری از انرژی الکتریسیته را از دیگر کشورها وارد کرده است که البته بیش‌تر آنها به‌دلیل کمک به ساختار اقتصاد داخلی برخی کشورها مانند بلاروس و مولداوی است. در زمان اتحاد جماهیر شوروی نیروگاه‌های زیادی در قسمت شرقی اروپا در سرزمین‌های بلاروس و اوکراین ایجاد شدند که واردات روسیه در زمان فعلی متأثر از ساختار همان دوران است.

سهم انرژی پاک از مصرف کل انرژی در این کشور به‌طور میانگین ۳,۳۳٪ است که بیش‌ترین آن به سال‌های اولیه قرن بیست و یکم می‌باشد و در سال‌های بعدی این میزان از ۳,۶۰ فراتر نرفته، حتی در سال‌های پایانی از میزان آن کم شده است. با توجه به اینکه این آمار با توجه به کل انرژی مصرفی محاسبه می‌شود، این به‌معنای کاهش تولید انرژی روسیه در بخش انرژی‌های پاک نیست، چراکه تولید انرژی خورشیدی، آبی، هسته‌ای، زمین‌گرمایی و باد، افزایش نسبی را داشته است، اما افزایش تولید انرژی روسیه از سوخت‌های فسیلی، سهم انرژی‌های پاک را به‌صورت نسبی کاهش می‌دهد. به‌طور کلی سرانه انتشار دی‌اکسید کربن در فدراسیون روسیه در سال ۲۰۰۰ به‌میزان ۱۰,۶۳ متریک تن بوده که با هر ساله با افزایش ۰,۳۳ متریک‌تن همراه بوده است. با این حال از سال ۲۰۱۶ به بعد دولت سرانه انتشار دی‌اکسید کربن روسیه کاهش نسبی به‌میزان ۰,۵۶ متریک‌تن داشته است. اما با توجه به میانگین جهانی که ۴,۶ متریک‌تن می‌باشد، روسیه جزو ۲۰ کشور اول آلاینده در زمینه انتشار دی‌اکسید کربن است (The World Bank data, CO2 emissions, 2018).

جدول ۲-۶: انرژی‌های پاک، سوخت‌های فسیلی و سرانه انتشار دی‌اکسیدکربن در فدراسیون روسیه ۲۰۰۰-۲۰۱۸

سال	سهم انرژی پاک	تولید برق از سوخت‌های فسیلی	تولید برق باد	تولید برق خورشیدی	تولید برق آبی	تولید انرژی هسته‌ای	تولید برق زمین‌گرمایی	سرانه انتشار دی‌اکسید کربن
۲۰۰۰	۳,۵	۵۴۴,۳۳	۰	۰	۱۶۲,۴۴	۱۲۲,۴۶	۰,۰۶	۱۰,۶۳
۲۰۰۴	۳,۵۵	۵۷۰,۷۳	۰,۰۱	۰	۱۷۴,۰۷	۱۳۷,۴۷	۰,۰۴	۱۱,۱۲
۲۰۰۸	۳,۳۱	۶۶۵,۱۲	۰,۰۱	۰	۱۶۳,۱۲	۱۵۲,۰۶	۰,۴۷	۱۲,۰۱
۲۰۱۲	۳,۳۵	۶۷۹,۰۲	۰,۰۱	۰	۱۶۴,۲۴	۱۶۶,۲۹	۰,۴۸	۱۲,۶۲
۲۰۱۴	۳,۴۲	۶۶۰,۳۵	۰,۱	۰,۱۶	۱۷۳,۵۱	۱۶۹,۰۷	۰,۴۶	۱۲,۰۸
۲۰۱۶	۳,۴	۶۶۱,۹۵	۰,۱۵	۰,۴۶	۱۸۲,۷۷	۱۸۴,۰۵	۰,۴۵	۱۲
۲۰۱۸	۳,۳۸	۶۶۵,۶۶	۰,۲۴	۰,۶۲	۱۸۸,۷۳	۱۸۱,۷۷	۰,۴۳	۱۲,۰۱

(منابع: The World Bank data, CO2 emissions, 2018/ The Global Economy, 2018)

۶-۳-۲- جمع‌بندی تولید و تجارت در روسیه

دولت روسیه طی حدود دو دهه‌ی در تکاپوی تولید بیش‌تر محصولات، به‌ویژه محصولات استراتژیک برای کاهش وابستگی است. چراکه رقابت و در برخی مواقع تقابل مسکو با دولت‌های غربی از سهم این کشور در تجارت بین‌الملل می‌کاهد. بنابراین، سیاست‌های غرب برای اعمال محدودیت نسبت به روسیه، مسکو را بیش‌تر به سمت تقویت ساختارهای داخلی با اهداف دفاعی و محافظتی سوق می‌دهد. برای نمونه، کاهش واردات روسیه از ۵۹۵ میلیارد دلار به ۴۰۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ مستقیماً نتیجه تحریم‌ها و فشارهای غرب است. مسکو برای صادرات و فروش کالاهای خود تلاش می‌کند تا در فرمت‌های چندجانبه و شبکه‌ای این موضوع را پیگیری کند. البته پیگیری بازارهای مقصد در حوزه‌های مستقل و دوجانبه نیز در دستور کار سیاست تجاری مسکو قرار دارد، اما با توجه به آسیب‌هایی که در این نوع سیاست وجود، مسکو گرایش بیش‌تری به سمت فرمت چندجانبه دارد، مگر آنکه اهداف سیاسی و ژئوپلیتیک را برای دیپلماسی اقتصادی و تجاری خود در نظر داشته باشد.

۵-۲ توسعه اجتماعی فدراسیون روسیه

رویکرد این بخش به توسعه اجتماعی، در واقع رسیدن به بررسی تکاملی توسعه اقتصادی در فدراسیون روسیه است. در ابتدا لازم است تا به جمعیت این کشور پرداخته شود. جمعیت روسیه از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸ رشد مطلوبی نداشته است و حتی در بسیاری از مقاطع با کاهش ۰,۱٪ نیز روبرو بوده است. کم‌ترین میزان رشد جمعیت مربوط به سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۰ است که رشد جمعیت به ۰,۳۸٪ نسبت به سال ۲۰۰۰ می‌رسد (The

(World Bank, 2018). به طور کلی برنامه‌های دولت روسیه برای افزایش جمعیت مشتمل بر سه بخش بهداشت، مسکن و حمایت از نوزادان در بدو تولد می‌شود. در «پروژه ملی جمعیت‌شناسی»^۴ روسیه نیز بر چهار اصل، از جمله حمایت مالی از خانواده‌ها هنگام تولد فرزندان، افزایش اشتغال، بهبود زندگی شهروندان مسن، ارتقای سلامت عمومی و توجه به ورزش به‌عنوان یک هنجار برای زندگی، تأکید شده است (Министерство труда и социальной защиты РФ, 2018). در بخش بهداشت تلاش شده تا بیش‌ترین امکانات و برخی مراقبت‌های لازم پزشکی برای تولد سالم فرزند انجام شود. این بخش بر سلامت مادران و تغذیه آنها برنامه‌هایی مانند ارائه لیست محصولات غذایی مورد نیاز، حمایت دولت برای خرید آنها و ارائه راهکارهای جلوگیری از اعتیاد مادران به مصرف مواد الکلی و مصرف سیگار می‌شود. بخش مسکن نیز یکی از بزرگ‌ترین مشکلات فرزندآوری در روسیه است، چراکه اجاره بهای منازل مسکونی هر ساله افزایش می‌یابد و برخی از این منازل از کیفیت لازم برخوردار نیستند. دولت روسیه براساس برنامه سیاست جمعیتی، طی فرمان ۱۷۱۱، از ۳۰ دسامبر ۲۰۱۷، تسهیلاتی در قالب وام با کم‌ترین سود با بازپرداخت طولانی‌مدت و یا کمک‌های مالی در چارچوب تخفیف‌هایی که توسط آژانس‌های مسکن اعمال می‌شود را در نظر گرفته است. این برنامه هر ساله اصلاحاتی به آن افزوده می‌شود که بتواند پاسخگوی ضرورت‌های جدید باشد (ПРАВИТЕЛЬСТВО РОССИИ, 2018).

وضعیت اشتغال و بیکاری در روسیه نیز آمار قابل قبولی دارد، هرچند مهاجرت از کشورهای آسیای مرکزی به روسیه افزایش نسبی داشته و برای نمونه طی سال ۲۰۱۸ بیش از ۵ میلیون نفر از کشورهای آسیای مرکزی به روسیه برای مشاغل موقت سفر کردند. با این حال رشد اشتغال در روسیه نسبت به جمعیت کشور مطلوب بوده است. میزان افراد شاغل در روسیه طی سال ۲۰۰۰ حدود ۶۵ میلیون نفر و تعداد افراد بیکار ۷ میلیون نفر بوده است. تعداد افراد بیکار در روسیه طی سال ۲۰۱۸، ۳،۹ میلیون نفر اعلام شد، در واقع حدود ۴،۸۵٪ از کل نیروی کار روسیه، بیکار هستند (The World Bank, 2018). در قرن بیست و یکم با پیشرفت روزافزون صنعت و فناوری اطلاعات افزایش اشتغال غیررسمی اجتناب‌ناپذیر است. سازمان بین‌المللی کار دلیل اصلی رشد این بخش را مازاد عرضه نیروی کار با تقاضای کم برای آن می‌داند. مطالعات در روسیه نشان می‌دهد که جذابیت اقتصادی یک منطقه (درون کشور) سیکل مهمی برای جذب سرمایه‌گذاری است و هر چه جذابیت اقتصادی یک منطقه بیش‌تر باشد، توسعه اشتغال رسمی وجود دارد. در بخش‌بندی استان‌های و جمهوری‌های فدراسیون روسیه، کم‌ترین نرخ بیکاری مربوط به مسکو (۱،۲٪)، سن پترزبورگ (۱،۴٪)، ناحیه خودگردان یامالو ننتس^۵ (۲٪)، ناحیه خودگردان خانتی-مانسی^۶ (۲،۳٪) است. بیش‌ترین بیکاری نیز در جمهوری داغستان (۱۰،۷٪)، جمهوری قره‌چای-

¹ Национальный проект «Демография»

4

¹ Ямало-Ненецкий автономный округ

5

¹ Ханты-Мансийский автономный округ

6

چرکس^۷ (۱۲,۱٪)، جمهوری چچن (۱۳,۸٪)، جمهوری تیوا^۸ (۱۹,۱٪) و جمهوری اینگوشتیا^۹ (۲۶,۵٪) است (PIA РЕЙТИНГ, 2018). شاخص نابرابری جینی در روسیه طی دو دهه گذشته درصد بالایی داشته و از ۳۷٪ پایین تر نیامده است. البته درصد افرادی که زیر خط فقر زندگی می کنند در سال های پایانی کمتر است و این موضوع برخی معایب مربوط به شاخص نابرابری جینی را نیز برطرف می کند. برای نمونه در سال ۲۰۰۰ شاخص نابرابری جینی ۳۷٪ و میانگین افرادی که زیر خط فقر زندگی می کنند نیز ۲۹٪ است، در سال ۲۰۱۶ با نسبتی مشابه نابرابری جینی ۳۷٪ است، اما ۱۳,۳٪ زیر خط فقر هستند (The World Bank, 2018). بنابراین، می توان گفت که مشکل توزیع درآمد (بدون در نظر گرفتن توزیع فرصت ها) در روسیه تغییر چندانی نکرده است و کاهش افراد زیر خط فقر به دلیل تنوع مشاغل است. البته برنامه های دولت برای اعطای تسهیلات را نیز نمی توان نادیده گرفت.

جدول ۲-۷: میزان جمعیت، اشتغال و بیکاری و شاخص فقر در فدراسیون روسیه

سال	جمعیت روسیه (میلیون نفر)	افراد شاغل (میلیون نفر)	افراد بیکار (میلیون نفر)	جمعیت پناهندگان	شاخص نابرابری جینی	نسبت فقر	فقر (۱,۹۰ دلار)	فقر (۵,۵۰ دلار)	خودکشی (هر ۱۰۰ هزار نفر)
۲۰۰۰	۱۴۶/۶	۶۵	۷	26, 265	۳۷,۱	۲۹	۳,۱	۳۷,۹	52.6
۲۰۰۲	۱۴۵/۲	۶۶	۶/۳	14, 969	۳۷,۳	۲۴,۶	۱,۱	۲۶,۲	*
۲۰۰۴	۱۴۴/۳	۶۷	۶/۹	0	۴۰,۳	۱۷,۶	۱	۲۱,۸	51.6
۲۰۰۶	۱۴۳/۲	۶۹	۵/۸	0	۴۱	۱۵,۲	۰,۵	۱۵,۳	*
۲۰۰۸	۱۴۲/۸	۷۲	۴/۹	3,479	۴۱,۶	۱۴,۴	۰,۱	۷,۳	*
۲۰۱۰	۱۴۲/۸	۷۱/۲	۶/۸	4922	۳۹,۵	۱۲,۵	۰,۱	۵,۶	40
۲۰۱۲	۱۴۳	۷۲	۴/۸	3,178	۴۰,۷	۱۰,۷	۰	۴,۳	*
۲۰۱۴	۱۴۳/۷	۷۱/۹	۴/۲	235, 750	۳۹,۹	۱۱,۲	۰	۳,۶	32.1
۲۰۱۶	۱۴۶/۴	۷۳/۸	۴/۴	228, 990	۳۷,۸	۱۳,۳	۰	۴,۱	*
۲۰۱۸	۱۴۶/۹	۷۲/۹	۳/۹	77, 397	*	۱۲,۹	۰	۳,۷	31

(منابع: The World bank Data, Russian Population, Unemployment, Gini Index & Pverty, 2018)

برای شاخص توسعه انسانی طی سال های گذشته مواردی مانند برابری جنسیتی و شاخص فقر چند بعدی اضافه شده است، اما به صورت کلی امید به زندگی، استانداردهای زندگی سالم، آموزش و نرخ سواد به عنوان عوامل تعیین کننده لحاظ می گردد. در جدول بالا همه این موارد برای روسیه آورده شده که در نهایت شاخص توسعه انسانی این کشور در سال ۲۰۱۸، ۰,۸۲۴ واحد با رتبه ۵۲ جهانی است (UNDP, 2020). در این بخش بسیاری از شاخص های مربوط به توسعه اجتماعی-اقتصادی روسیه بیان شد و آمارها بیانگر موفقیت نسبی مسکو در این

1 Карачаево-Черкесия 0 7
 1 Республика Тыва 0 8
 1 Республика Ингушѳтия 0 9

زمینه است. با این حال، در کشوری با ظرفیت‌های انسانی و طبیعی بالا، رشد تولید ناخالص داخلی و به دنبال آن رشد شاخص‌های اجتماعی بدیهی است. در هر صورت، فضای جنگ تبلیغاتی امروز دولت‌ها را ملزم می‌کند تا به صورت نسبی و ظاهری برای توسعه اجتماعی-اقتصادی برنامه داشته باشند، به ویژه کشورهایی مانند روسیه که زیر ذره‌بین رقابتی سیاسی خود قرار دارد.

جدول ۲-۸: شاخص‌های بهداشتی و آموزشی در فدراسیون روسیه

شاخص توسعه انسانی	میزان سواد زنان ۱۵ تا ۲۴ سال	نرخ سواد	هزینه‌های آموزش (درصد GDP)	مرگ و میر نوزادان (۱۰۰۰ تولد)	مرگ و میر مادران (۱۰۰,۰۰۰ تولد)	امید به زندگی	هزینه‌های بهداشتی (درصد از GDP)	سال
0.71	۹۹,۶۸	۹۷,۹۹	۲,۹۴	۱۰	۵۶	۶۵,۴۸	۵,۰۱	۲۰۰۰
0.733	*	۹۹,۴۴	۳,۸۴	۸	۵۱	۶۵,۱۳	۵,۵۲	۲۰۰۲
0.746	*	*	۳,۵۵	۷	۴۵	۶۵,۴۷	۴,۷۶	۲۰۰۴
0.759	*	*	۳,۸۷	۶	۳۶	۶۶,۷۳	۴,۷۶	۲۰۰۶
0.774	*	*	۴,۱	۵	۳۰	۶۷,۹۵	۴,۹	۲۰۰۸
0.78	۹۹,۶۶	۹۹,۶۸	*	۵	۲۵	۶۸,۸۴	۴,۹۷	۲۰۱۰
0.797	*	*	۳,۷۹	۴	۲۲	۷۰,۰۷	۴,۹۴	۲۰۱۲
0.807	*	*	۴,۰۱	۴	۱۹	۷۰,۷۴	۵,۱۸	۲۰۱۴
0.817	*	*	۳,۷۶	۴	۱۸	۷۱,۶۵	۵,۲۷	۲۰۱۶
0.824	۹۹,۶۵	۹۹,۷۳	۴,۶۹	۳	۱۶	۷۲,۶۶	۵,۳۲	۲۰۱۸

(منبع: UNDP, Human Development Report of Russian Federation, 2020)

فصل سوم: بررسی الگوی توسعه اقتصادی برزیل

۱-۳-مقدمه

برزیل پنجمین کشور بزرگ در جهان (هم از نظر مساحت و هم از نظر جمعیت) است (World Population Review, 2020). این کشور شامل بزرگ‌ترین جنگل بارانی جهان (آمازون)، منابع قابل توجه آب شیرین، زمین‌های کشاورزی با ارزش و مواد معدنی متعدد است. چشم‌اندازهای توسعه مربوط به برزیل، از آنجاکه یکی از نابرابرترین کشورها در جهان بوده و هست، هم‌چنان مورد توجه است. تا دهه ۱۹۹۰ پیشرفت کمی در کاهش نابرابری‌های درآمد در برزیل حاصل شده بود، اما در این دهه، تلاش برای توسعه اقتصادی برزیل مورد تأکید قرار گرفت. شاخص جینی در برزیل طی سال ۱۹۹۱، ۶۰٫۵ و در سال ۲۰۱۸ به ۵۳٫۹ کاهش می‌یابد (The World Bank, Gini Index, updated on 2020). در دهه ۱۹۹۰ سیاست پولی جدیدی به اجرا درآمد که می‌توانست کشور برزیل را از وضعیت زوال اقتصادی با یک چشم‌انداز سیاسی جدید یعنی نئولیبرالیسم، نجات دهد. در واقع، این برای اولین بار است که در دولت برزیل براساس یک الگوی تفسیری جدید چندین پروژه بزرگ در پیش گرفته شده است. در این دوره، به‌طور مشخص در زمان ریاست‌جمهوری فرناندو هنریکه کاردوسو طی سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۲، دولت تلاش می‌کند تا با ایجاد تضمین برای شرکت‌های خصوصی، زمینه رشد را فراهم کند، این برنامه به‌طور کلی با محوریت کنترل نرخ تورم در سطح پایین و از طریق تغییرات در حوزه‌های مالی، پولی و ارزی اجرایی شد. در حوزه پولی رژیم هدف‌گذاری تورم جایگزین سیاست‌های پولی در دفاع از رژیم نرخ ارز شد. این برنامه‌ها شفافیت در اقتصاد برزیل را افزایش داد، با این‌حال، سیاست کلان اقتصادی بدون اصلاحات در سطح بزرگ‌تر با رویکرد توسعه‌محور نتوانست بهبود فرایند اقتصادی را موجب شود. کاردوسو با سیاست‌های اقتصادی نئولیبرالی مدیریت برخی شرکت‌های دولتی را کنار گذاشت. تلاش کاردوسو برای از بین‌بردن ساختار ناسیونالیسم اقتصادی و نهادهای ملی‌گرا، به‌دلیل مدرنیزاسیون اجتماعی و اقتصادی در برزیل بوده است (کنان و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۶۷-۲۶۹).

۲-۳- تجزیه و تحلیل رشد اقتصادی برزیل

لولا داسیلوا نخستین رئیس‌جمهوری بود که صراحتاً برنامه‌های خود را بر مبارزه با مسئله نابرابری‌های درآمدی در برزیل متمرکز کرد. او با توجه به خاستگاه حزبی خود برنامه ریشه‌کنی فقر تحت عنوان گرسنگی صفر و سبد خانوار را به اجرا درآورد. برنامه ریشه‌کنی فقر در دولت وی بیش‌تر مبتنی بر کمک‌های بخش خصوصی و سازمان‌های بین‌المللی بود. داسیلوا از سیاستی دفاع می‌کرد که براساس آن دولت باید قدرت را در دست بگیرد و نه تنها بایستی در حوزه اجتماعی مداخله کند، بلکه باید در کل سیاست نیز این نظارت گسترش یابد. در واقع، یک

¹ Fernando Henrique Cardoso

0

¹ Luiz Inácio Lula da Silva

1

رویکرد کینزی در دولت داسیلوا حاکم شد که بر مبنای آن بایستی نرخ بهره کاهش یافته و تورم کنترل شود. همچنین، افزایش تولید و کاهش بیکاری نیز از اهداف اصلی این رویکرد بوده است. برای عملیاتی شدن رشد اقتصادی، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و پشتیبانی گسترده از عملیات‌های اقتصادی ضروری بود. در این دوره، پروژه‌های بزرگ عمرانی توسط بخش خصوصی و با هدف ایجاد اشتغال دنبال می‌شود و برای اجرای این برنامه‌ها بودجه‌ای به ارزش ۳۵۳ میلیارد دلار پیش‌بینی می‌شود که طی چهار سال آخر ریاست‌جمهوری داسیلوا، حدود ۲۵۰ میلیارد دلار آن هزینه شد. نوسازی ناوگان هوایی، ریلی و جاده‌ای در کنار کاهش مالیات‌ها و نوسازی بخش انرژی کشور نیز از مهم‌ترین اقدامات در چارچوب این برنامه است. اما این برنامه‌ها در نهایت منجر به رشد هزینه دولت می‌شود. در سال ۲۰۰۹ کاهش مالیات بر محصولات صنعتی صورت گرفت که این کار به منظور حفظ مصرف خصوصی بود، اما طی سال ۲۰۰۹ صادرات کاهش یافت. داسیلوا به‌طور کلی به سیاست‌های خصوصی‌سازی که از دهه ۹۰ میلادی آغاز شد، وفادار ماند و به شدت سیاست جذب سرمایه‌گذاری خارجی برای اجرای طرح‌های زیربنایی مانند بنادر، پل‌ها و فرودگاه‌ها را دنبال کرد (کنان و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۷۰-۲۷۷).

میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در برزیل طی سال ۲۰۰۳ حدود ۱,۸۱٪ از تولید ناخالص داخلی به ۱۰,۱۲۳ میلیارد دلار و در سال ۲۰۰۴ به ۱۸,۱۶۱ میلیارد دلار افزایش می‌یابد. بهترین مقاطع سرمایه‌گذاری خارجی طی این دوره مربوط به سال‌های ۲۰۰۸ (۵۰,۷۱۶ میلیارد دلار) و ۲۰۱۰ (۸۲,۳۹ میلیارد دلار) است. البته در سال ۲۰۰۹، با توجه پیامدهای بحران مالی ۲۰۰۸، سهم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از تولید ناخالص داخلی برزیل ۱,۱٪ کاهش می‌یابد. در مجموع، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در این دوره روند صعودی داشته است (The World Bank data, 2019). در این دوره، برای نخستین بار پس از سال‌ها کاهش ارزش پول ملی، ارزش رئال برزیل تقویت شد. دولت برزیل طی بحران سال ۲۰۰۸ میلادی نیز سیاست‌های اقتصادی محرکی برگزید تا اقتصاد این کشور را از پیامدهای بحران محافظت کند. تبیین وضعیت بدهی خارجی در دوره‌های نئولیبرالیستی و ناسیونالیسم اقتصادی نیز موفقیت و ناکامی هر کدام از این سیاست‌ها را نشان می‌دهد. برنامه‌های نئولیبرالیسم اقتصادی به‌طور عمده بدهی خارجی دولت برزیل را افزایش داده بود و به همین دلیل این کشور وام‌هایی را از صندوق بین‌المللی پول دریافت کرد. بدهی خارجی برزیل در سال ۲۰۰۰ حدود ۲۵۶ میلیارد دلار است و تا سال ۲۰۱۰ از ۲۷۰ میلیارد دلار فراتر می‌رود (CEIC data, 2019).

دیلمار روسف، رئیس‌جمهور بعدی برزیل است که در اول ژانویه ۲۰۱۱ با شعارهای توسعه‌محور قدرت را به دست می‌گیرد. در ابتدای کار روسف، برزیل هم‌چنان درگیر پیامدهای بحران اقتصادی جهانی بود که آثار منفی خود را بر رشد اقتصادی برزیل در اواخر دولت داسیلوا برجای گذاشته بود. شروع کار روسف با اقدامات سخت‌گیرانه‌ای از جمله کاهش نرخ سود بانک مرکزی که به صورت اسمی از ۱۲,۵٪ در آگوست ۲۰۱۱ به ۷,۲۵٪ در آوریل ۲۰۱۳ می‌رسد، تغییر در مدیریت نرخ ارز همراه است. با اقدامات تحرک‌بخش در سال ۲۰۱۱،

تولید ناخالص داخلی برزیل رشد نزدیک به ۱۰٪ را تجربه کرد که این رشد در طول ۱۵ سال و از دوران کاردوسو به بعد بی سابقه بوده است. اما در سال ۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ تورم در برزیل افزایش پیدا کرد که همین عامل دولت را مجبور به اتخاذ تدابیری برای کنترل بازار کرد. هم‌زمانی این تصمیم‌های اقتصادی با اوضاع شکننده اقتصادی و مالی جهان، موجب کاهش رشد اقتصادی برزیل شد. روسف بیش‌تر این سیاست‌ها را برای کاهش بدهی خارجی دولت برزیل بکار گرفت، اما با شروع ریاست‌جمهوری وی، بدهی خارجی از سقف ۴۰۰ میلیارد دلار فراتر رفت، در صورتی که در دوره داسیلوا این میزان در کم‌تر ۳۰۰ میلیارد دلار باقی مانده بود. کاهش ارزش پول ملی در برابر دلار حاکی از ناکامی‌های دولت در تأمین بودجه دولتی و به ویژه درگیر نمودن دولت در پروژه‌های سنگین و پرهزینه مانند ساخت نیروگاه‌های برق آبی در آمازون است (pinto Et al, 2018: 5-7).

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در برزیل طی سال ۲۰۱۱ به حدود ۱۰۲٫۵ میلیارد دلار می‌رسد که در رکورد بی سابقه‌ای بوده است. پس از میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به تدریج کاهش می‌یابد و در سال‌های ۲۰۱۵ (۶۴٫۷ میلیارد دلار)، ۲۰۱۶ (۷۴٫۲۹ میلیارد دلار)، ۲۰۱۷ (۶۸٫۸ میلیارد دلار) و ۲۰۱۸ (۷۸٫۱ میلیارد دلار) از ۸۰ میلیارد دلار فراتر نمی‌رود (The World Bank chart, 2019). مهم‌ترین دلایل کاهش سرمایه‌گذاری برزیل طی سال ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۸، عمدتاً مربوط به ضعف در اولویت‌بندی استراتژیک سرمایه‌گذاری، انتخاب پروژه و ارزیابی آن است. بر اساس گزارش صندوق بین‌المللی پول، در دولت برزیل هیچ رهنمود اصلی برای انتخاب و ارزیابی پروژه وجود ندارد، این نقاط ضعف غالباً منجر به اجرای پروژه‌های بی کیفیت می‌شود. بر این اساس، این یک چالش رایج در سیستم‌های فدرال است، به ویژه هنگامی که تعداد زیادی بازیگر برای تأمین مالی و اجرای سرمایه‌گذاری وجود دارد. در برزیل این بازیگران شامل دولت فدرال، دولت‌های فرعی، بنگاه‌های دولتی و بانک‌های عمومی هستند. این تکه تکه شدن در سطح عمودی و افقی منجر به فقدان شیوه‌ها و رویکردهای یک‌نواخت می‌شود. بنابراین اصلاحات در این خصوص بایستی در قالب بهبود حاکمیت در سازمان‌های نظارتی و بروزرسانی سیستم مدیریت مالی باشد (IMF, Technical Assistance Report, No.18, 2018: 7-9). میزان کل ذخایر طلا و دلار برزیل طی سال ۲۰۱۸ حدوداً به ارزش ۳۷۵ میلیارد دلار است که از این میزان حدود ۳۷۲ میلیارد دلار مربوط به ذخایر این کشور بدون محاسبه طلا می‌باشد (The World Bank data, 2018). با این حال، این پروسه هم‌چنان با مشکلات نهادی در برزیل مواجه خواهد بود، شفافیت در روند اجرای پروژه سرمایه‌گذاری در این کشور به دلیل فساد مالی زیاد و مدیریت آن توسط مقامات رده بالای حکومتی، توصیه‌های نهادهایی مانند صندوق بین‌المللی پول برای بهینه‌سازی هزینه و سرمایه‌گذاری در این کشور را بی‌نتیجه و در مواردی بدتر خواهد کرد. در این شرایط، به طور طبیعی استقلال سازمان‌های نظارتی و مدیریت صحیح مالی نیز تحت الشعاع قرار می‌گیرد و عملاً کارکرد آنها نیز از بین می‌رود. همین مسائل در نتیجه بدهی خارجی برزیل را نیز افزایش می‌دهد.

جدول ۳-۱: داده‌های اصلی رشد اقتصادی در برزیل

سال	رشد اقتصادی	تولید ناخالص داخلی	برابری قدرت خرید برزیل (دلار)	مصرف (درصد) تولید ناخالص داخلی	تورم	سرمایه گذاری مستقیم خارجی (درصد از GDP)	بدهی خارجی (درصد از GDP)	سرمایه گذاری (درصد از GDP)
۲۰۰۰	۴,۳۹	۶۵۵	۱۱۵۹۷/۱۴	۶۵,۰۶	۷	۵,۰۳	۳۸,۱	۱۷,۱
۲۰۰۱	۱,۳۹	۵۵۹	۱۱۵۹۸/۶۹	۶۲,۹۲	۶,۸	۴,۱۵	۴۲,۴۹	۱۶,۷۶
۲۰۰۲	۳,۰۵	۵۰۷	۱۱۷۹۶/۹۷	۶۱,۶۵	۸,۵	۳,۲۷	۴۷,۲۵	۱۷,۶۸
۲۰۰۳	۱,۱۴	۵۵۸	۱۱۷۸۲/۴۷	۵۹,۹۷	۱۴,۷	۱,۸۱	۴۳,۶۴	۱۶,۱۲
۲۰۰۴	۵,۷۶	۶۶۹	۱۲۳۱۲/۳۳	۶۰,۴۳	۶,۶	۲,۷۲	۳۳,۹۸	۱۶,۷۸
۲۰۰۵	۳,۲	۸۹۱	۱۲۵۶۱/۸۲	۶۰,۱۱	۶,۹	۱,۷۳	۲۱,۷۵	۱۶,۳۹
۲۰۰۶	۳,۹۶	۱۱۰۷	۱۲۹۱۷/۹۲	۵۹	۴,۲	۱,۷۵	۱۷,۹۹	۱۶,۶۱
۲۰۰۷	۶,۰۷	۱۳۹۷	۱۳۵۶۰/۵۴	۵۹,۵۷	۳,۶	۳,۱۹	۱۷,۴۴	۱۸,۰۶
۲۰۰۸	۵,۰۹	۱۶۹۵	۱۴۱۱۰/۳۴	۵۹,۶۹	۵,۷	۲,۹۹	۱۵,۹	۱۸,۸۶
۲۰۰۹	-۰,۱۳	۱۶۶۷	۱۳۹۵۷/۶۸	۵۹,۹۸	۴,۹	۱,۸۹	۱۷,۲۸	۱۹,۷۷
۲۰۱۰	۷,۵۳	۲۲۰۸	۱۴۸۶۸/۳۳	۵۹,۴۴	۵	۳,۷۳	۱۶,۴۶	۲۰,۰۳
۲۰۱۱	۳,۹۷	۲۶۱۶	۱۵۳۱۸/۳۱	۵۹,۴۴	۶,۶	۳,۷۳	۱۵,۸۵	۲۰,۱۴
۲۰۱۲	۱,۹۲	۲۴۶۵	۱۵۴۷۳/۷۱	۶۰,۰۴	۵,۴	۳,۹۲	۱۸,۳۳	۲۰,۴۷
۲۰۱۳	۳	۲۴۷۲	۱۵۸۰۰/۰۴	۶۲,۱۶	۶,۲	۳,۷۶	۱۹,۸۴	۲۰,۳۴
۲۰۱۴	۰,۵	۲۴۵۵	۱۵۷۴۴/۳۵	۶۱,۸۱	۶,۳	۳,۰۴	۲۳,۱۱	۱۹,۸۶
۲۰۱۵	-۳,۵۵	۱۸۰۲	۱۵۰۵۹/۲۳	۶۳,۹۱	۹	۳,۵۷	۳۰,۳۷	۱۶,۴۳
۲۰۱۶	-۳,۲۸	۱۷۹۵	۱۴۴۴۶/۴۱	۶۴,۵۱	۸,۷	۳,۵۹	۳۰,۹۱	۱۴,۵۸
۲۰۱۷	۱,۳۲	۲۰۶۲	۱۴۵۱۹/۸۵	۶۴,۳۵	۳,۴	۴,۱۴	۲۶,۸۲	۱۴,۵
۲۰۱۸	۱,۷۸	۱۸۸۵	۱۴۵۹۶/۳۵	۶۵,۳۱	۳,۷	۳,۳۴	۳۰,۴۴	۱۵,۰۴

(منابع: The world Bank Data, GDP Growth of Brazil, 2000-2018/ CEIC data, External dept, based on Central Bank of Brazil data/

The World Bank data, Foreign Direct investment, based on International Monetary Fund information, 2000-2018/ The World Bank Chart, PPP/ The World Bank, Inflation in Brazil, based on International Monetary Fund information 2000-2018)

۳-۳- تولید و تجارت در برزیل

از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸، بیشترین سهم از صادرات کالا و خدمات برزیل به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی، مربوط به سال ۲۰۰۴ است که سهم صادرات ۱۶,۵۴٪ می باشد و کمترین درصد نیز مربوط سال های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۲ است که از سقف ۱۲٪ فراتر نمی رود (The World Bank Data, 2020). بیشترین ارزش صادرات طی این دوره در سال ۲۰۱۱ به میزان ۳۰۳ میلیارد دلار و کمترین آن در سال ۲۰۰۰، به میزان ۶۶,۷۷ میلیارد دلار است. بیشترین واردات هم مربوط به سال ۲۰۱۳ به میزان ۳۴۷,۲۷ میلیارد دلار است. میزان صادرات کالا و خدمات برزیل در سال ۲۰۱۸ حدود ۲۸۰,۵۴ میلیارد دلار و میزان واردات نیز حدود ۱۸۲ میلیارد دلار می باشد (The World Bank Data, 2020). به طور کلی، موازنه تجاری در برزیل از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۵ منفی بوده است.

جدول ۳-۲- صادرات، واردات و موازنه تجاری در برزیل ۲۰۰۰-۲۰۱۸

سال	صادرات (میلیارد دلار)	واردات (میلیارد دلار)	موازنه تجاری
۲۰۰۰	۶۶,۷۷	۸۱,۶۱	-۲,۲۶
۲۰۰۲	۷۲,۲۸	۶۸	۰,۸۴
۲۰۰۴	۱۱۰,۷۴	۸۷,۸۹	۳,۴۱
۲۰۰۶	۱۵۹,۲۱	۱۲۹,۲۳	۲,۷۱
۲۰۰۸	۲۲۹,۵۱	۲۳۲,۷۲	-۰,۱۹
۲۰۱۰	۲۴۰	۲۶۳	-۱,۰۴
۲۰۱۲	۲۹۲,۸۰	۳۲۶,۳۱	-۱,۳۶
۲۰۱۴	۲۷۰,۴۵	۳۳۵,۸۱	-۲,۶۶
۲۰۱۶	۲۲۳,۷۶	۲۱۶,۶۸	۰,۴
۲۰۱۸	۲۸۰,۵۴	۲۷۲,۹۹	۰,۳۸

منبع: The world Bank Data, Export & Import of Brazil (Current US\$), Based on World Bank national accounts (data, and OECD National Accounts data files, 2000-2018)

۱-۳-۳- کشاورزی در برزیل

سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی برزیل در سال ۲۰۰۰ حدود ۴,۸٪ و در سال ۲۰۱۸ نیز ۴,۴۲٪ بوده است. بیشترین درصد در این دوره مربوط به سال ۲۰۱۶ (۴,۸۹٪) است و میانگین جهانی نسبت به سهم کشاورزی از تولید ناخالص داخلی حدود ۱۰,۴۰٪ می‌باشد. بیشترین ارزش افزوده کشاورزی به تولید ناخالص داخلی ۱۱۳,۵۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۱ و ۱۱۱,۴۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۳ است. این میزان در سال ۲۰۱۸ حدود ۸۵ میلیارد دلار بوده است (The World bank Data, Updated in 2020). در سال ۲۰۱۸ تولید سویا بیش از ۳۷٪ از کل تولید محصولات کشاورزی در برزیل بود که در مجموع سه محصول سویا، نیشکر و ذرت، ۶۳٪ از ارزش تولید محصولات کشاورزی این کشور را تشکیل می‌دهند. بیشترین تولید محصولات کشاورزی این کشور، مربوط به دانه‌ها و غلاتی مانند سویا است که در سه ماه اول سال ۲۰۲۰، ۱۲۲ میلیون تن تخمین زده شده و نسبت به سال ۲۰۱۱ افزایش دو برابری داشته است (Biz Latin Hub, 2020).

در طی سه دهه گذشته، کشاورزی برزیل با سرعت قابل توجهی به رشد خود ادامه می‌دهد. برزیل بزرگ‌ترین تولیدکننده نیشکر^۱، قهوه، میوه‌های گرمسیری^۲ است، همچنین مجموعه‌های دامی بزرگی را در اختیار دارد. برزیل تولیدکننده ذرت، پنبه، کاکائو، تنباکو و محصولات جنگلی نیز می‌باشد. افزایش تولید محصولات کشاورزی موجب کاهش قیمت مواد غذایی داخلی برزیل، به‌ویژه در رابطه با برخی محصولات مانند شکر، برنج، موز، سیب‌زمینی، قهوه، لوبیا، پرتقال، گوجه‌فرنگی، هویج و کاهو، طی سال‌های ۱۹۷۵ تا ۲۰۰۰ شده است. این کاهش مواد غذایی با کاهش نوسانات قیمت این محصولات همراه بوده و این موضوع نه تنها به نفع مردم روستایی، بلکه

¹ Sugarcane 1 2
¹ Tropical fruits 1 3

مراکز بزرگ شهری است. با توجه به اینکه برزیل در این دوره رکود اقتصادی را پشت سر می‌گذارد، اما بخش کشاورزی در حال رشد است (FAO, 2000).

به‌طور کلی بخش کشاورزی برزیل طی دو دهه گذشته برخلاف مسیر صنایع و خدمات این کشور بوده است. این عملکرد به اصطلاح ضد چرخه^۴ کشاورزی محدود به رکود سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۲ نیست، بلکه داده‌ها نشان می‌دهد وقتی رشد تولید ناخالص داخلی منفی می‌شود، بخش کشاورزی به‌طور مداوم نقش ضربه‌گیر برای از بین بردن تأثیرات منفی در برابر عوامل مخرب، از طریق ایجاد تغییرات در برخی شاخص‌ها را ایفا می‌کند. بررسی تولید ناخالص داخلی برزیل و هم‌زمان رشد سهم کشاورزی از این شاخص نشان می‌دهد که با انقباض تولید ناخالص داخلی، بخش کشاورزی معمولاً رشد می‌کند. این موضوع تأثیرگذاری بخش کشاورزی برزیل را نشان می‌دهد (The World Bank, Agriculture Productivity Growth in Brazil, 2017, 5-7). بنابراین از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۸، به‌طور میانگین سالانه نرخ رشد سهم کشاورزی در تولید ناخالص داخلی ۴٫۳٪ است. بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۴ که برنامه‌های نئولیبرالیسم در حال پیاده‌سازی است و برزیل از نظر جهانی در یک ساختار مطلوب اقتصاد لیبرالیسم قرار دارد، کشاورزی این کشور در قالب ادغام‌های درون منطقه‌ای و توافق‌های میان منطقه‌ای مانند مرکوسور پس از دوره‌ی جایگزینی واردات، به مرحله صادرات مطلوب رسیده است، در این سال‌ها سهم کشاورزی برزیل در تولید ناخالص داخلی افزایش پیدا می‌کند. اما بین سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۷ این سهم حدود ۲٫۸۷٪ کاهش پیدا می‌کند که کارشناسان دلیل آن را عدم هماهنگی بین ساختارهای مختلف دولتی و تمرکز بیش‌تر این کشور به سایر بخش‌های اقتصادی عنوان کردند. با این حال، در سال ۲۰۰۸ با وجود بحران مالی جهانی، برزیل به رشد ۹٫۱ درصدی در کشاورزی ادامه داد که برای نمونه طی این سال تولید غلات به حدود ۱۴۶ میلیون تن رسید. در این سال سهم کشاورزی برزیل از تولید ناخالص داخلی ۴٫۶٪ است (The World Bank, Agriculture Productivity Growth in Brazil, 2017, 12-14).

در سال ۲۰۱۰، میزان افراد شاغل در بخش کشاورزی برزیل از کل نیروی کار این کشور، ۱۲٫۶۶٪ بوده است، اما این میزان در سال ۲۰۱۸ تقریباً به ۹٫۲۶٪ کاهش می‌یابد. این در حالی است که طی سال ۲۰۰۰، میزان اشتغال در بخش کشاورزی برزیل ۱۶٫۴۹٪ بوده است (The World Bank data, 2020). در سال ۲۰۰۴ تعداد جوانان شاغل در بخش کشاورزی دو برابر جمعیت مسن بود. اما در سال ۲۰۱۴ از هر چهار نفری که اشتغال در کشاورزی را ترک می‌کردند، جوانان بین ۱۵ تا ۲۹ سال بودند و هرساله به این میزان افزوده می‌شود. در نتیجه، تولید برخی محصولات مانند کاساوا^۵، برنج، قهوه، مور، نیشکر، کاکائو، سبزیجات و میوه کاهش پیدا کرده است. بیش‌تر جمعیت شاغل نیز به تولید و کشت محصولاتی مانند انگور، ذرت و بخش‌های دیگر نظیر خدمات کشاورزی،

¹ The countercyclical performance

4

¹ Cassava

1

5

دامپروری و طیور اشتغال دارند. براین اساس رشد هماهنگ و ییکپارچه‌ای بین بخش زراعی و دامپروری در نظر گرفته شده است. بعد از سال ۲۰۱۰ میلادی، پیشرفت روزافزون تکنولوژی در بخش‌های مختلف، به‌ویژه فناوری ارتباطات منجر به این شد که اعضای خانواده به کشاورزی به‌عنوان یک شغل مکمل نگاه کنند و به‌دنبال جایگزینی برای آن به‌عنوان شغل اصلی باشند. از سوی دیگر، تأثیر دوران طولانی خشکسالی در مناطق کشاورزی شمال شرقی برزیل را نباید نادیده گرفت. بالا رفتن میزان باسوادی و تحصیلات جوانان عامل دیگری است که مطالبات جدید آنها را افزایش داده و این مسئله در فعالیت کشاورزی و الزامات بازار کار در حال گذار، مؤثر است. بازار کار در برزیل روند پیچیده‌ای دارد که محاسبه آن از کارهای مختلف خانوادگی گرفته تا کار با دریافت حقوق صورت می‌گیرد. نتایج مؤسسه جغرافیا و آمار برزیل^۶ نشان می‌دهد که جمعیت فعال اقتصادی در بخش شمال شرقی در حال کاهش است و از سوی دیگر کمبود درآمد بیش‌تر روستاییان از طریق مشاغل غیرکشاورزی جبران می‌شود. براساس آمار، زنان و جوانان بیش‌ترین کسانی بودند که شغل کشاورزی را ترک کردند و پیری هم مشکل دیگری است که بر غیرفعال شدن جمعیت اقتصاد کشاورزی این منطقه اضافه می‌شود (Balsadi & Delgrossi, 2018: 25-29).

۱-۳-۳- بررسی زمین‌های کشاورزی در برزیل

برزیل پس از روسیه، کانادا، چین و ایالات متحده آمریکا، پنجمین کشور بزرگ دنیا محسوب می‌شود. از نظر آب‌وهوایی تنوع زیادی در برزیل وجود دارد، اما بخش بزرگی از آن را مناطق گرمسیری و پوشیده از جنگل‌های بارانی آمازون تشکیل می‌دهد. آب‌هوای نواحی شمال شرقی برزیل کوهستانی و نیمه‌خشک، در شمال استوایی، در جنوب معتدل و سرد و در مرکز آن نیز گرمسیری است. برزیل دارای بزرگ‌ترین ذخیره آب در جهان است و از نظر تاریخی توسعه اقتصاد برزیل با کشاورزی پیوند اساسی دارد و سه مورد از چهار چرخه اصلی اقتصاد این کشور از جمله نیشکر، قهوه و سویا مربوط به کشاورزی است. برنامه دولت برزیل بیش‌تر متمرکز بر تولید چند کالاهای کشاورزی برای کسب رتبه و برند جهانی است و همین مسئله ضرورت مدیریت منابع برای توسعه پایدار در این بخش را موجب می‌شود. یکی از راه‌های مدیریت منابع، استفاده از سیستم آبیاری پیشرفته است که موجب افزایش تولید و کیفیت محصول، هم‌چنین کاهش خطرات می‌شود. چراکه میانگین بارش سالانه در نیم‌سال یعنی از ماه نوامبر تا آوریل بیش از میانگین سالانه است، اما از ماه مه تا اکتبر بسیار کم‌تر است. آب‌هوای نیمه‌معتدل قسمت‌های جنوبی برزیل، بارندگی بیش‌تر و خاک حاصلخیزی را فراهم آورده است. به‌همین دلیل بسیاری از تولیدکنندگان دانه‌های روغنی و غلات در این قسمت قرار دارند. با این حال حدود ۶۰٪ از خاک برزیل را جنگل پوشانده که این وضعیت قابل استفاده بودن خاک برای تولیدات کشاورزی را کاهش می‌دهد، البته میزان جنگل از مساحت کل برزیل طی ۲۰ سال گذشته حدود ۱۰٪ کاهش پیدا کرده است (The World Bank, Forest Area, 2018).

⁶ Brazilian Institute of Geography and Statistics (IBGE)

(2018). از سوی دیگر، قطع درختان جنگل برای فراهم آوردن زمینی قابل کشت، اتهامات مختلف مبنی بر جنگل‌زدایی را متوجه این کشور می‌کند که تبعات زیست‌محیطی و سیاسی را به دنبال خواهد داشت. به‌طور کلی، براساس آمار سال ۲۰۱۸، حدود ۲۸٪ از کل مساحت برزیل را زمین‌های کشاورزی تشکیل می‌دهد که نسبت به سال ۲۰۰۰، حدود ۱٪ افزایش داشته است (The World Bank, Agricultural Land in Brazil, 2018).

۱-۳-۲ مسئله امنیت غذایی

مسئله امنیت غذایی، فقر و نابرابری از مسائل حائز اهمیت در بخش کشاورزی است. به‌طور کلی مصرف‌کنندگان در برزیل درک مشخصی از امنیت غذایی ندارند و تولیدکنندگان به دنبال سود و زیان‌های مادی خود هستند. اگرچه برزیل سبد نان جهان محسوب می‌شود، اما این کشور بزرگ‌ترین تولیدکننده محصولات غذایی در جهان نیست. با این حال، فعالیت‌های کشاورزی برزیل نقش مهمی در تضمین امنیت غذایی برای خانوارها، به‌ویژه تولیدکنندگان کوچک روستایی ایفا می‌کند. در سال‌های بعد از دهه هفتاد میلادی، کشاورزی برزیل به‌طور عمده معطوف به رقابت خارجی و کسب بازارهای بین‌المللی بوده و همین موضوع در وضعیت درآمد خانوارها مؤثر بوده است.

اما ارزیابی نقش تجارت خارجی محصولات کشاورزی در حفظ امنیت غذایی مقوله پیچیده‌ای است، زیرا عواملی مانند افزایش درآمد واقعی خانواده‌ها، افت قیمت نسبی محصولات کشاورزی، شیوه‌های جدید کشاورزی و لزوم بهره‌گیری از آنها، پیشرفت فناوری و مواردی از این قبیل نیز تعیین‌کننده امنیت غذایی خانوارهای برزیلی هستند. در سال ۲۰۰۶ قانون امنیت غذایی و تغذیه^۷ (لوزان) تصویب می‌شود و دولت برزیل فرمان سیستم ملی امنیت غذایی و تغذیه^۸ را صادر می‌کند که در بند ماده اول آن بر گسترش دسترسی به غذا از طریق کشاورزی سنتی و خانگی، تولید فرآورده‌های صنعتی، تجاری‌سازی محصولات شامل موافقت‌نامه‌های بین‌المللی و تنظیم سیاست‌هایی برای عرضه آن تأکید شده است. مواردی مانند اطمینان از کیفیت غذا، رعایت بهداشت، تولید دانش و افزایش دسترسی به اطلاعات، اجرای راهبردهای توسعه پایدار و درنهایت، تلاش برزیل برای دستیابی به غذای کافی در سطح بین‌المللی به‌عنوان یک مسئله حقوق بشری نیز در این سند آمده است. این قانون در فرمان آگوست ۲۰۱۰ ریاست‌جمهوری برزیل مورد اصلاح قرار گرفت و در آن بر تأمین امنیت غذایی به‌عنوان یکی از مسائل حقوق بشری تأکید می‌شود (Conselho Nacional de Segurança Alimentar e Nutricional, LEI N° 11.346, 2006: 3-6).

¹ Lei Orgânica de Segurança Alimentar e Nutricional (Losân)

¹ Cria o Sistema Nacional de Segurança Alimentar e Nutricional.

در سال ۲۰۰۹ نیز سیاست ملی امنیت غذایی و تغذیه^۹ مورد تصویب قرار می‌گیرد که در مقدمه آن با تأکید بر اجرای سریع‌تر مفاد لوزان، چهار بحران سیستماتیک در برزیل شامل اقتصادی، غذایی، زیست‌محیطی و انرژی، به‌عنوان مسائل اصلی و نیازمند به پاسخگویی مطرح می‌شوند. در این برنامه آمده است که «در سال ۲۰۰۸ مواد غذایی برای اقشار کم‌درآمد گران‌تر شده و هزینه‌های ورودی برای تولید محصولات غذایی و کشاورزی افزایش یافته است» (Conselho Nacional de Segurança Alimentar e Nutricional, 2009: 2). در بخش اصول و اهداف این سند بر تمرکززدایی و افزایش همکاری بین بخش‌های مختلف، توجه به تنوع و ویژگی‌های اجتماعی و سرزمینی، افزایش مشارکت اجتماعی در تدوین، اجرا، پیگیری، نظارت و کنترل سیاست‌ها، هم‌چنین، شفافیت و پاسخگویی در اجرای آن‌ها تأکید شده است (Conselho Nacional de Segurança Alimentar e Nutricional, 2009: 3-4).

سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، میزان فقر و گرسنگی را تحت عنوان شاخص تعداد افراد دچار سوءتغذیه در برزیل را در دوره‌های سه‌ساله منتشر می‌کند که براین اساس، تعداد افراد دچار سوءتغذیه در برزیل طی دوره ۲۰۰۰-۲۰۰۲، حدود ۱۸,۹ میلیون نفر است. در دوره ۲۰۰۶-۲۰۰۸، این آمار به ۱۰,۶ میلیون نفر کاهش پیدا می‌کند و در دوره ۲۰۰۷-۲۰۰۹ به کم‌تر از ۹,۸ میلیون نفر می‌رسد. آخرین آمار منتشرشده نیز مربوط به دوره ۲۰۱۳-۲۰۱۵ است که طی آن میزان افراد دچار سوء تغذیه به ۵,۲ میلیون نفر کاهش می‌یابد، این میزان کاهش حدود ۱۴ میلیونی نسبت به سال دوره ۲۰۰۰-۲۰۰۲ را نشان می‌دهد که بیانگر موفقیت نسبی برنامه‌های دولت برزیل برای افزایش امنیت غذایی است (FAO, Number of people undernourished, Upadated in 2015).

۳-۱-۳- محصولات کشاورزی برزیل و تجارت خارجی

به‌طور کلی، حدود ۳۷٪ از صادرات برزیل را محصولات کشاورزی، سبزیجات، گوشت و محصولات دامی و فرآورده‌های غذایی تشکیل می‌دهد. صادرات سویا در سال ۲۰۱۸ بیش‌ترین سهم را در بین محصولات صادراتی برزیل داشته است که ارزش آن حدود ۳۴ میلیون دلار است (WITS, Brazil Trade Summary, 2018). میزان صادرات سویا در برزیل طی سال ۲۰۰۰ حدود ۲۵ میلیون متریک‌تن و در سال ۲۰۱۸، حدود ۸۴ میلیون متریک‌تن بوده است که تقریباً افزایش ۳ برابری داشته است (Statista, 2018). ۲۹ میلیون هکتار از زمین‌های کشاورزی برزیل به کشت سویا اختصاص دارد. مقدار تولید سالانه سویا متفاوت است و از ۶۶ تا ۹۴ میلیون تن در نوسان می‌باشد. حدود ۳۰٪ از تولید سویا در جهان نیز به برزیل اختصاص دارد که رتبه دوم در جهان را تشکیل می‌دهد. ایالات متحده آمریکا با اختصاص ۴۲٪ از سهم بازار جهانی در مقام اول قرار دارد. برتری سویای تولید شده در برزیل این است که پروتئین موجود در این دانه نسبت به سایر مناطق بیش‌تر می‌باشد، این موضوع باعث می‌شود تا تولیدکنندگان محصولات خود را با قیمت بهتر و بالاتری به فروش برسانند. از سوی دیگر، تولید سویای غیراصلاح

^۹ Política Nacional de Segurança Alimentar e Nutricional

شده (ارگانیک) در این کشور نیز در وسعت زیادی کشت می‌شود. نیشکر نیز از مهم‌ترین محصولات صادراتی برزیل در حوزه کشاورزی است. این محصول در زمینه تولید انرژی پاک و تجدیدپذیر کاربرد فراوانی دارد که حداقل نیازهای انرژی ۵ میلیون نفر از جمعیت این کشور را تأمین می‌کند. برزیل به‌طور عمده بزرگترین تولیدکننده و صادرکننده قند در جهان است که ۲۰٪ تولید جهانی و ۴۰٪ از صادرات جهانی این محصول را به خود اختصاص داده است. حدود ۷۵٪ شکر تولید شده در برزیل نیز به بیش از ۱۰۰ کشور مختلف صادر می‌شود. (Commodity, Last updated in 2020). برزیل نیز از کشورهای پیشرو در تولید و صادرات قهوه است که بیش از ۳۰٪ عرضه قهوه در بازار جهانی را به خود اختصاص داده است. برزیل بیش‌تر قهوه خود را به آلمان و ایالات متحده آمریکا صادر می‌کند. البته بخش قابل توجهی از قهوه تولیدشده در برزیل، در داخل این کشور مصرف می‌شود، زیرا برزیل دومین کشور مصرف‌کننده قهوه در جهان است (ESRI, 2018).

بیش‌ترین مشکلات برزیل در حوزه تولید و تجارت محصولات کشاورزی، مربوط به واردات تجهیزات و فناوری‌های نوین کشاورزی، تغییرات آب‌وهوایی و تغییر میانگین بارش سالانه است که برای نمونه طی سال ۲۰۱۴، کمبود بارش در برخی از مناطق برزیل منجر به خشکسالی و کاهش تولید می‌شود. در واقع، نیاز به طراحی سیستم آبیاری در این کشور بیش از گذشته اهمیت پیدا کرده است. مشارکت بیش‌تر بخش خصوصی در افزایش نوآوری‌ها و استفاده از فناوری‌های پیشرفته محصولات کشاورزی، بسیار مؤثر است. تعهد دولت برزیل به تحقیق و توسعه کشاورزی، یافتن روش‌های جدید برای پاسخ به تغییرات آب‌وهوایی، توسعه زیرساخت‌ها و کمک به توسعه نیروی انسانی ماهر نیز برطرف‌کننده بسیاری از مشکلات مربوط به کشاورزی این کشور خواهد بود و سهم آن از تجارت خارجی را افزایش می‌دهد (OECD-FAO Agricultural Outlook, 2015: 105-106).

۲-۳-۳- صنعت در برزیل

ارزش افزوده صنعت به تولید ناخالص داخلی برزیل از سال ۱۹۶۰ تا ۲۰۱۸ به‌طور میانگین ۲۹/۶۴٪ بوده است. دلیل آن نیز به دهه ۱۹۶۰ میلادی و بکارگیری استراتژی جایگزینی واردات بازمی‌گردد که در دوره ریاست جمهوری داسیلوا این استراتژی با رویه اصلاح شده تا حدودی اجرایی شد. در طول ۷ دهه گذشته در برزیل، بیش‌ترین میزان سهم صنعت در تولید ناخالص داخلی برزیل مربوط به سال ۱۹۸۹ با ۴۲/۲۸٪ است. هر چه به سال‌های آخر نزدیک‌تر می‌شویم از این میزان تا حد زیادی کاسته می‌شود و سهم صنعت از تولید ناخالص داخلی برزیل در سال ۲۰۱۸ به ۱۸,۷۵٪ می‌رسد (Statista, updated in 2020). میزان افراد شاغل در بخش صنعتی برزیل به‌طور میانگین ۲۰٪ بوده است و با شروع قرن بیست‌ویکم، به‌جز سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۳، از این میانگین فراتر نرفته است. میزان افراد شاغل در بخش صنعتی برزیل در سال ۲۰۱۸ حدود ۲۰,۱۳٪ و در بهترین وضعیت طی سال ۲۰۰۸، حدود ۲۳,۲۴٪ بوده است (The World Bank data, 2020).

۱-۲-۳-۳- صنایع حرکتی و ماشین‌سازی در برزیل

برزیل ششمین بازار بزرگ خودرو در جهان است و درآمد خالص آن طی سال ۲۰۱۸ حدود ۶۲ میلیارد دلار بوده است. از اوایل سال ۲۰۰۰ صنعت خودرو در برزیل به صورت مداوم در حال گسترش بوده است و طی سال ۲۰۱۹ این کشور توانسته بیش از ۲,۹ میلیون دستگاه خودرو تولید کند. برزیل ششمین بازار بزرگ خودرو در جهان را در اختیار دارد. درآمد این صنعت در برزیل طی سال ۲۰۱۸ تقریباً ۶۲ میلیارد دلار بوده است (CEIC, 2019). شروع صنعت اتومبیل‌سازی در برزیل به سال ۱۹۵۶ میلادی و شهر سائوپائولو بازمی‌گردد. شرکت‌های زیادی مانند شورولت،^{۲۱} فورد،^{۲۲} فولکس‌واگن^{۲۳} و فیات^{۲۴} به عنوان اولین شرکت‌ها در این زمینه هستند و اولین فعالیت‌ها به شرکت‌های فورد، جی‌ام و فولکس‌واگن در دهه ۵۰ میلادی مربوط می‌شود. تأسیسات خودروسازی ژاپن نیز در سال ۱۹۹۷ افتتاح شدند. در واقع آنچه که برزیل از ابتدای برنامه توسعه خودروسازی دنبال می‌کند، ارتقای این بخش برای افزایش سهم خود از بازار جهانی است. بنابراین این استراتژی اثرات مثبتی برای جذب سرمایه‌گذاری جدید دارد. رشد سریع صنعت خودرو در برزیل عمدتاً به دلیل سرمایه‌گذاری‌های خارجی انجام‌شده توسط برخی از بزرگترین تولیدکنندگان خودرو در جهان مانند بی‌ام‌و،^{۲۵} مرسدس بنز،^{۲۶} آئودی،^{۲۷} فولکس‌واگن، فیات، سیتروئن،^{۲۸} میستوبیسی،^{۲۹} کیا،^{۳۰} لندور،^{۳۱} سوزوکی، نیسان و هوندا بوده است که با ایجاد کارخانه در برزیل، در کاهش نرخ بیکاری مؤثر بوده‌اند (CEIC, 2019).

در زمینه صنایع خودروسازی برزیل، انجمن ملی تولیدکنندگان وسایل نقلیه در ۱۵ مه ۱۹۵۶ تأسیس شد. این سازمان برای هماهنگی و تعیین خط مشی تولیدکنندگان وسایل نقلیه موتوری، وسایل نقلیه تجاری سبک، کامیون، اتوبوس و ماشین‌آلات کشاورزی مانند تراکتور ایجاد شده است. در اساس‌نامه این انجمن بر تحقق منافع جمعی اعضاء، حمایت‌های مالی، آماده‌سازی و انتشار آمارها و گزارش‌های سالانه و برگزاری همایش‌های مختلف برای معرفی شرکت‌ها، تأکید می‌شود و هیئت مدیره این انجمن اصولی را مبتنی بر ۱۱ فصل به همراه مقدمه امضاء کردند (Automotive Industries (AI), 2018).

1	Chevrolet	2	0
1	Ford	2	1
1	Volkswagen	2	2
1	Fiat	2	3
1	BMW	2	4
1	Mercedes-Benz	2	5
1	Audi	2	6
1	Citroen	2	7
1	Mitsubishi	2	8
1	Land Rover	2	9
1	National Association of Automotive Vehicles Manufacturers - ANFAVEA		

از دیگر صنایع حرکتی مهم در برزیل، کشتی‌سازی است. سیر تحول این صنعت در برزیل با توجه به محدوده ۶ هزار کیلومتری سواحل این کشور بسیار حائز اهمیت است و سیاست‌های اقتصادی را به سمت توسعه این صنعت می‌کشاند. کشتی‌سازی در برزیل با برنامه و بودجه دولت کاملاً هماهنگ شده حرکت می‌کند، با این حال، برنامه‌های دولتی امکان جبران کمبودهای این کشور در زمینه تکنولوژی مورد نیاز را فراهم نمی‌کند و این موضوع وابستگی صنعت کشتی‌سازی برزیل به واردات فاکتورهای پیشرفته تولید از جمله طراحی بنیادی و اجرایی، ماشین‌آلات و تجهیزات دریایی را افزایش می‌دهد. برای ساخت کشتی از جمله برخی فناوری‌ها، به برخی مواد اولیه مانند فولاد نیاز است که دولت برزیل تلاش کرد با ایجاد ظرفیت تولید این صنعت، کمبود مواد اولیه را جبران کند. به طور کلی واردات و عدم توازن و اجرای دقیق سیاست‌های دولتی در این صنایع نیز موجب رشد نامتوازن آن شده است. از جمله اینکه وابستگی به صنایع مونتاژ یا حضور شرکت‌های خارجی، برزیل را در برابر شوک‌های خارجی آسیب‌پذیر می‌کند. در پایان سال ۲۰۱۴، صنعت کشتی‌سازی برزیل با بدترین بحران خود مواجه شد و به دنبال آن در سال ۲۰۱۵، بیش از ۳ کارخانه کشتی‌سازی بزرگ برزیل تعطیل و ده‌ها هزار نفر نیز اخراج شدند (GUIMARÃES WEISS, 2018: 1-2).

اولین مشکل اساسی صنعت کشتی‌سازی برزیل رقابت‌پذیری محدود است و محدودیت‌های زیرساختی در بزرگراه‌ها و سیستم‌های لجستیکی، مسئله دسترسی به مواد اولیه و ماشین‌آلات دریایی است. از دیگر مشکلات این صنعت در برزیل می‌توان به نبود فناوری‌های اساسی و وابستگی به واردات عوامل پیشرفته مانند پیشران‌ها و هیدرودینامیک، تقاضای داخلی محدود، ساختارهای نادرست و موانع اداری و قانونی، اشاره کرد (GUIMARÃES WEISS, 2018: 17-20).

۲-۳-۳-۲- هوش مصنوعی در برزیل

بر اساس آخرین آمارهای منتشر شده، برزیل دارای ۲۰ هزار شرکت نرم‌افزاری و خدمات مشابه است که از میان آنها حدود ۵ هزار شرکت کاملاً متمرکز بر توسعه نرم افزار در این کشور هستند. البته این موضوع مورد انتقاد کارشناسان اقتصادی است، چراکه تمرکز صرف بر توسعه بخش نرم‌افزاری نمی‌تواند رشد در سایر بخش‌های اقتصاد کشور را موجب شود و از این جهت بسیاری از شرکت‌های نرم‌افزاری برزیل بیش از اندازه کوچک هستند. برآوردهای سال ۲۰۱۸ ابرشرکت جهانی اطلاعات^۱ (IDC) در رابطه با انتقال فناوری‌های دیجیتالی در جهان نشان می‌دهد که کل کشورهای منطقه آمریکای لاتین ۱۰۸٫۸ میلیارد دلار برای بازار فناوری اطلاعات سرمایه‌گذاری کردند که تقریباً ۱۱٪ از مجموع میزان جهانی آن را تشکیل می‌دهد. از این میان، برزیل ۴۲٪ از حجم سرمایه‌گذاری منطقه در زمینه بازار فناوری اطلاعات را به خود اختصاص داده است. مکزیک با حدود ۲۰٪

¹ International Data Corporation

و آرژانتین با ۷/۵٪ سرمایه‌گذاری در بازار فناوری اطلاعات، به ترتیب در رتبه‌های دوم و سوم منطقه قرار دارند (Nearshoreamericas, 2019). در رابطه با هوش مصنوعی برزیل باید گفت که شرکت‌های مانند آی‌بی‌ام نقش مؤثری در توسعه این صنعت در برزیل دارند. اولین مرکز تحقیقات هوش مصنوعی در آمریکای لاتین نیز توسط آی‌بی‌ام^۲ در دانشگاه سائوپائولو به‌عنوان بخشی از ابتکار شبکه هوش مصنوعی این کشور ایجاد شده است. انجمن هوش مصنوعی^۳ در برزیل نیز در سال ۲۰۱۷ با مشارکت ۱۶ شرکت هوش مصنوعی، به دنبال افزایش بهره‌وری اقتصاد برزیل با استفاده از این فناوری هستند. از برنامه‌های مهم این انجمن می‌توان به ترویج تعامل بین بخش‌های خصوصی و دولتی، ایجاد محیطی سالم برای توسعه شرکت‌های نوظهور، توسعه نوآوری‌ها و تربیت نیروی کار ماهر اشاره کرد (IDB, fAIr LAC initiative report, 2020: 52-54).

انجمن شرکت‌های نرم‌افزاری برزیل^۴ (ABES) که در سال ۱۹۸۶ تاسیس شد، یک مؤسسه غیرانتفاعی است که تلاش می‌کند با هماهنگی سیاست‌های عمومی کشور با استراتژی‌های جهانی، مأموریت اتصال، هدایت، محافظت و توسعه بخش فناوری اطلاعات برزیل را به انجام برساند. بخش مشاوره این انجمن تلاش می‌کند تا با توجه به پیچیدگی مقررات مالیاتی در برزیل، مشاوره حقوقی، مالیاتی، دسترسی به تحقیقات بازار و اطلاعات مربوط به بودجه و تسهیلات دولتی را ارائه دهد. بازار دیجیتالی برزیل فرصت بسیار خوبی را برای سرمایه‌گذاری شرکت‌های خارجی ارائه می‌دهد. از سوی دیگر، نظرات مشورتی این انجمن تأثیر مستقیمی بر تدوین قوانین مربوط به هوش مصنوعی و فناوری دیجیتال در برزیل دارد. این انجمن به‌صورت سالانه برنامه‌های خود را متناسب با جدیدترین شرایط به‌روزرسانی می‌کند (ABES Softwar, History, updated in 2021). رشد بازار فناوری اطلاعات برزیل در سال ۲۰۱۸، ۹٫۸٪ است که بر این اساس بخش توسعه نرم‌افزار برزیل ۱۰٫۵ میلیارد دلار درآمد دارد. آمار مؤسسه افکار عمومی برزیل^۵ (IBOPE) میزان نفوذ اینترنت در جامعه برزیل را ۷۰٪ اعلام کرده که ۱۴۹ میلیون کاربر فعال اینترنت در این کشور، پنجمین بازار بزرگ بعد از چین، هند، ایالات متحده و اندونزی را تشکیل می‌دهند (ABES software, 2019).

بر اساس پژوهش‌های منتشر شده توسط شرکت میکروسافت، برزیل می‌تواند با اتخاذ کامل فناوری‌های هوش مصنوعی به افزایش تولید ناخالص داخلی در حدود ۷٫۱٪ برسد، اما مشکل اصلی ارتقای سطح آموزش برای جوانان برزیل و کمبود متخصصان است. برزیل از نظر امنیت سایبری و اکوسیستم تکنولوژی از موقعیت خوبی در منطقه برخوردار است، اما اجرای هوش مصنوعی در زمینه محلی و منابع انسانی این کشور چندان مطلوب نیست

¹ International Business Machines Corporation

2

یک شرکت چندملیتی آمریکایی در زمینه فناوری‌های جدید و دیجیتال است که در ۱۷۱ کشور جهان فعالیت می‌کند.

¹ Associação Brasileira de Inteligência Artificial

3

¹ Associação Brasileira das Empresas de Software

4

¹ Brazilian Institute of Public Opinion and Statistics

5

و برای اشتغال‌زایی در این بخش نیاز است تا شرکت‌های محلی این فناوری را بکار گیرند که در این صورت تا سال ۲۰۳۰، حدود ۲۶ میلیون شغل جدید ایجاد خواهد شد (Frontier View, 2019). استراتژی دولت برزیل بر آن است تا ۸ مرکز تحقیقاتی با محوریت هوش مصنوعی ایجاد کند که یکی از آنها به صورت تخصصی در زمینه امنیت سایبری در اختیار ارتش خواهد بود. هفت مرکز دیگر نیز در زمینه هوش مصنوعی کاربردی فعالیت کرده و چهار مرکز مطابق با برنامه ملی برزیل، به صورت تخصصی بر روی اینترنت اشیا کار می‌کنند. از نکات مهم در برنامه ملی هوش مصنوعی برزیل سه محور تنظیم مقررات، استفاده اخلاقی و همچنین جنبه‌های بین‌المللی و حاکمیت هوش مصنوعی است. برزیل به اصول هوش مصنوعی مبتنی بر انسان در سازمان همکاری و توسعه اقتصادی پایبند است و سالانه گزارش‌هایی را به این سازمان در زمینه‌هایی مانند شفافیت در این بخش ارائه می‌دهد. براساس این اصول، ابتدا ۶ دستورالعمل از جمله ایجاد پیش زمینه‌ها برای آینده دیجیتال، نیروی کار، تحقیقات، توسعه، نوآوری و کارآفرینی، تنظیم برنامه دولتی هوش مصنوعی و کاربرد لازم این فناوری در بخش‌های تولیدی و ایمنی عمومی برای برزیل در نظر گرفته شده است (ZD net, 2019). در مجموع، برزیل ظرفیت خوبی برای توسعه هوش مصنوعی دارد و زمینه‌های بهتری از توسعه اجتماعی را نسبت به سایر بخش‌ها فراهم می‌کند. به طور کلی استقلال و نظارت در این بخش آسان‌تر است و این حوزه می‌تواند آسیب سایر بخش‌های اقتصادی برزیل در صورت بروز بحران جهانی را جبران کند.

۳-۳-۳- خدمات در برزیل

در سال ۲۰۰۰، سهم بخش خدمات از تولید ناخالص داخلی برزیل ۵۸٫۲۵٪ و در سال ۲۰۱۸ نیز ۶۲٫۶۵٪ است (The world Bank chart, 2020). آخرین آمار بانک جهانی از ارزش افزوده خدمات به تولید ناخالص داخلی برزیل مربوط به سال ۲۰۱۷ است که به میزان ۱٫۲۹ تریلیون دلار است (The World Bank chart, last updated in 2017). این وضعیت نشان‌دهنده اهمیت خدمات در برزیل است. آمارها نشان می‌دهد که بیش‌ترین افراد شاغل در برزیل، در بخش خدمات مشغول فعالیت هستند و همین موضوع اهمیت این بخش را دو چندان می‌کند. میانگین افراد شاغل در بخش خدمات برزیل ۶۵٪ است که با نزدیک شدن به سال‌های پایانی به بیش‌تر از ۷۰٪ نیز افزایش می‌یابد. این میزان طی سال‌های مختلف از دولت داسیلوا، دیلما روسف و میشل تمر، تقریباً روند باثباتی داشته است. یکی از معضلات برزیل در بخش خدمات مربوط به نقشه پراکندگی آن است. طی سال‌های گذشته توسعه افراد شاغل در این قسمت تنها معطوف به چند منطقه بوده و سراسر برزیل را پوشش نمی‌دهد. برای نمونه، مناطق شمالی، به ویژه شمال شرقی برزیل از تنوع کمتری در بخش خدمات برخوردار است. این میزان از ارتباط فضا همبستگی شدید به توسعه صنعتی و رونق بخش خدمات را نشان می‌دهد که در مناطق جنوبی برزیل به دلیل توسعه صنعتی، فعالیت خدمات متراکم شده است. بنابراین ساختار همبستگی مراکز صنعتی و تأثیر آن بر توسعه میزان افراد شاغل در خدمات یک اصل اجتناب‌ناپذیر است و برزیل بایستی گستردگی و فراگیری آن در همه

مناطق برزیل را نیز در نظر بگیرد (Cardoso Et al, 2014: 2-5). در ادامه این بخش نیز بخش‌های اصلی خدمات در برزیل شامل حمل‌ونقل، گردشگری و خدمات آموزشی و درمانی تشریح می‌گردد.

درآمد برزیل از بخش حمل‌ونقل در سال ۲۰۰۰ حدود ۱,۰۳ میلیارد دلار بوده است که بین سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۵ در برخی فواصل به کمتر از ۶۰۰ میلیون دلار کاهش می‌یابد. از اواخر سال ۲۰۰۶ روند افزایشی درآمد برزیل از حمل و نقل آغاز می‌شود و با وجود نوسانات به ۱,۳ میلیارد دلار هم می‌رسد. این میزان با یک کاهش مقطعی در سال ۲۰۰۹ مجدداً به رشد خود ادامه می‌دهد، به گونه‌ای که از سال ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۶ از ۱/۵ میلیارد در سال نیز فراتر می‌رود. درآمد این بخش در سال ۲۰۱۶ با کاهش ۲ درصدی همراه بود. در مجموع میانگین درآمد برزیل از بخش حمل و نقل، به استثنای دهه اول قرن بیست‌ویکم، حدود ۱,۳ میلیارد دلار است (Trading Economics, based on IBGE data, updated in 2020). به‌طور کلی، شبکه حمل‌ونقل برزیل بیش‌تر متکی به حمل‌ونقل جاده‌ای است که با توجه به تنوع کالاها، جابه‌جایی آنها در کشور برزیل بسته به حجم و زمان مورد نیاز انتقال، نوع مصرف‌کننده و مبدأ و مقصد کالا بایستی حمل‌ونقل متناسب با آن صورت بگیرد. میزان حمل‌ونقل جاده‌ای در برزیل حدود ۶۲٪، راه آهن ۲۱٪، آبراه‌ها ۱۴٪، خط لوله ۴/۲٪ و انتقال هوایی ۴٪ است. عدم تعادل در بخش‌های مختلف حمل‌ونقل این کشور، پیامدهای منفی زیادی به همراه دارد. این عواقب منفی مانند هزینه بیش‌تر حمل‌ونقل جاده‌ای نسبت به راه آهن و افزایش دی‌اکسیدکربن موجود در هوا به دلیل استفاده بیش‌تر از بزرگراه‌ها است که ضرورت توسعه سایر بخش‌های حمل‌ونقل غیرجاده‌ای را می‌طلبد. البته همان‌طور که بیان شد، با توجه به شرایط مختلف ایالت‌های برزیل، در هر کدام از بخش‌های حمل‌ونقل، کارویژه‌ی مشخصی وجود دارد، برای نمونه، در ایالت میناس گرایس^{۳۴} حمل‌ونقل ریلی با توجه به مقادیر زیاد ذغال سنگ برای انتقال در این استان مناسب‌تر است. هم‌چنین ایالت سائوپائولو، به دلیل وجود بندر سانتوس^{۳۵}، روش انتقال آبراه برای حمل‌ونقل کالاهای عمده مانند اتومبیل استفاده زیادی دارد (Wolff & Caldas, 2018: 2-5).

شبکه راه آهن در برزیل دارای سابقه طولانی‌ای است که شروع فاز اول آن مربوط به ۱۸۳۵ تا ۱۸۷۳ میلادی است. تقسیم‌بندی دوره‌های توسعه شبکه ریلی برزیل اهمیت خصوصی‌سازی در این کشور را نشان می‌دهد، چراکه با حضور و سرمایه‌گذاری اشخاص یا شرکت‌های خصوصی، راه آهن برزیل گسترش یافته است. در فاز دوم شبکه ریلی برزیل که طی سال‌های ۱۸۷۳ تا ۱۸۸۹ اجرا شد، شبکه راه آهن از طریق سرمایه‌گذاری خصوصی کارآفرینان توسعه یافت. فاز سوم مربوط به سال‌های ۱۸۸۹ تا ۱۹۳۰ که به دلیل مشکلات مالی، دولت مجبور به کنترل چندین شرکت خصوصی شد. در فاز چهارم رشد شبکه ریلی هم‌چنان ادامه داشت و اتفاقاً در این دوره دخالت و کنترل دولت به شدت افزایش یافته بود. در فاز پنجم یعنی بی سال‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۹۰، یک شبکه

¹ Minas Gerais 3
¹ Port of Santos 3

6
7

تلفیقی از دولت و بخش خصوصی برای توسعه راه آهن به وجود آمد که در نهایت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی را افزایش داد. با شروع قرن بیست و یکم که با دولت نئولیبرال کاردوسو همراه است، شبکه ریلی افزایش چندانی نداشته و با توجه به بسترسازی که برای توسعه آن طی سال‌های قبل ایجاد شده بود، خطوط راه آهن با میزان ثابتی تا سال ۲۰۱۸ ادامه پیدا می‌کند (Massara, 2019: 98-99). بیش‌تر شبکه ریلی برزیل در قسمت‌های شرق و جنوب شرقی برزیل است که صنایع را به بندرهای این کشور متصل می‌کند. براساس آخرین آمار حدود ۹۰٪ شبکه راه آهن برزیل برای صادرات یا به طور دقیق‌تر به منظور باربری استفاده می‌شود. براساس برآوردها، بیش از ۲۰٪ از کل محموله‌های برزیل از طریق راه آهن و ۶۳٪ آن‌ها از طریق بزرگراه‌ها حمل می‌شود. از نظر محموله‌های کانتینری، تنها ۳ تا ۴ درصد از آن‌ها از طریق شبکه راه آهن برزیل جابه‌جا می‌شوند. دولت برزیل قصد دارد تا سهم راه آهن از حمل‌ونقل محموله‌های کانتینری را به ۲۰٪ برساند (Railway Technology, 2018, last Updated in 2020).

گردشگری در برزیل نیز طی سال ۲۰۱۸، حدود ۳,۱٪ از تولید ناخالص داخلی این کشور را تشکیل می‌دهد و ظرفیت لازم برای افزایش آن به ۹,۶٪ وجود دارد. این بخش در سال ۲۰۱۸ از ۲,۱ میلیون شغل پشتیبانی کرد و به‌طور کلی، ۲,۵٪ از کل اشتغال برزیل را تشکیل می‌دهد. هم‌چنین، ورود گردشگران بین‌المللی در این سال به ۶,۶ میلیون نفر رسید که افزایش ۵,۵ درصدی نسبت به سال ۲۰۱۷ داشته است. وزارت گردشگری برزیل، مسئولیت اصلی در این زمینه را برعهده که این وزارت‌خانه دارای دو نهاد ملی شامل شورای ملی گردشگری و مجمع ملی دبیران امور خارجه و مدیران گردشگری است که وظیفه آن‌ها جذب گردشگر و هماهنگی سازوکارهای منطقه‌ای برای رشد این بخش می‌باشد. در سال ۲۰۱۷، دولت برزیل «برنامه ملی گردشگری»^۸ برای دوره زمانی ۲۰۲۲-۲۰۱۸ را تصویب می‌کند که از جمله اهداف این برنامه، افزایش تعداد بازدیدکنندگان سالانه از ۶,۶ به ۱۲ میلیون نفر، هم‌چنین، ایجاد ۲ میلیون شغل دیگر در این بخش است (OECD, 2018).

یکی شاخص‌های مهم در بخش خدمات آموزشی برزیل، میزان باسوادی جمعیت این کشور است که در سال ۲۰۰۰ حدود ۸۸٪ است و با روند صعودی تا ۹۳,۲۳٪ در سال ۲۰۱۸ ادامه پیدا می‌کند. باسوادی زنان و مردان با درصد بسیار کمی اختلاف سیر صعودی یکسانی داشته است، بدین معنا که حدود ۹۳٪ از زنان این کشور نیز باسواد هستند. در بخش بهداشتی نیز برزیل بلافاصله پس از تصویب قانون اساسی ۱۹۸۸ میلادی، بهداشت را به‌عنوان یک حق اجتماعی دانست و دولت را مسئول تأمین شرایط برای اجرای کامل آن و اصلاح بخش بهداشت برزیل عنوان کرد، این موردی است که صریحاً در قانون اساسی این کشور آمده است. سیستم بهداشت عمومی غیرمتمرکز برزیل با درآمدهای مالیاتی، کمک‌های دولتی، ایالتی و شهرداری‌ها انجام می‌شود. وزارت بهداشت برزیل مسئول هماهنگی‌های بخش درمانی از جمله تدوین سیاست، برنامه‌ریزی، تأمین مالی، حسابرسی و کنترل

¹ The National Tourism Plan 2018-2022

است. در بودجه عمومی برزیل، به صورت میانگین ایالت‌ها بایستی ۱۲٪ از کل درآمد خود را صرف هزینه‌های درمانی کنند و سهم شهرداری‌ها نیز ۱۵٪ است (The Commonwealth Fund, 2020).

در طی دو دهه گذشته، رشد اقتصادی، کاهش نابرابری درآمد، رشد اشتغال رسمی و کنترل تورم در برخی شرایط موجب بهبود وضعیت زندگی مردم برزیل و بهتر شدن شرایط بهداشتی در این کشور شده است. این موضوع به خصوص برای تحقق اهداف ترسیم شده در برنامه توسعه هزاره^۳ بسیار مورد توجه دولت برازیلیا است. برزیل بیشترین تعداد بیمارستان‌ها در آمریکای لاتین را دارد و تعداد پزشکان ۴۱۵ هزار نفر است. البته از نظر تعداد جراحان پلاستیک با حدود ۶۴۰۰ متخصص در جایگاه دوم جهانی است. تعداد پزشکان متخصص در برزیل در سال ۲۰۱۸، ۲،۱۶۴ پزشک در هر هزار نفر از ساکنان برزیل اعلام شد (The World Bank data, 2018). در بخش بهداشت و درمان برزیل مانند سایر بخش‌ها، شکاف‌های بین منطقه‌ای زیادی مشاهده می‌شود. برای نمونه نرخ مرگ و میر در مناطق جنوبی این کشور کمتر است، در حالی که مناطق شمالی و شمال شرقی به علت شیوع بیماری‌های واگیردار، از وضعیت درمانی مناسبی برخوردار نیستند.

۴-۳-۳- انرژی در برزیل

درآمد برزیل از بخش انرژی، به ویژه مهم‌ترین موارد یعنی نفت و گاز چندان زیاد نیست. در سال ۲۰۱۸، درآمد برزیل از نفت خام تنها ۲،۰۵٪ از تولید ناخالص داخلی این کشور را تشکیل می‌دهد و تقریباً طی دو دهه گذشته از این میزان فراتر نرفته است. تولید نفت خام برزیل در سال ۲۰۰۰ کمتر از ۱،۵ میلیون بشکه بوده است که به تدریج این روند با گسترش خود طی سال ۲۰۱۰ به بیش‌تر از ۲،۲ میلیون بشکه افزایش پیدا می‌کند و طی سال ۲۰۱۸ نیز به ۲،۵ میلیون بشکه می‌رسد (The Global Economy chart, based on World Bank Data, 2018). در بخش گاز، شرکت چند ملیتی پتروبراس که بزرگ‌ترین تولیدکننده نفت و گاز در برزیل است، میزان تولید گاز در برزیل طی سال ۲۰۱۸ را حدود ۲۵،۲ میلیون متر مکعب برآورد کرده است. به طور کلی تولید نفت در برزیل بخش کوچکی از تولید ناخالص داخلی این کشور را تشکیل می‌دهد و ضرورت این بخش بیش‌تر به دلیل تأمین انرژی مورد نیاز صنایع رو به پیشرفت برزیل است. میزان درآمد برزیل از گاز طبیعی نیز درصدی بسیار پایینی از تولید ناخالص داخلی این کشور را تشکیل می‌دهد. برای نمونه در سال ۲۰۰۰ این میزان در مجموع ۰،۰۲٪ از کل تولید ناخالص داخلی را در بر گرفته و در سال ۲۰۱۸ به عنوان بهترین وضعیت تنها به ۰،۰۶٪ می‌رسد. برزیل در سال ۲۰۰۰ حدود ۰،۷٪ از دخایر نفت جهان را در اختیار داشت که این میزان طی سال ۲۰۱۶ به عنوان بالاترین میزان به نزدیک ۱٪ می‌رسد. براساس آخرین آمار نیز طی سال ۲۰۱۸ مجدداً به کمتر از ۰،۸٪ کاهش می‌یابد (The Global Economy chart, based on World Bank Data, 2018).

¹ The Millennium Development Goals (MDGs)

شرکت پتروبراس به عنوان یک بزرگ‌ترین مجموعه چند ملیتی فعال در حوزه نفت و گاز است که سیاست‌های ضدتورمی در دولت دیلما روسف، کاهش قیمت جهانی نفت طی سال ۲۰۱۵ و بی‌نظمی‌هایی که در نتیجه اتهامات رشوه و اختلاس نسبت به مدیران پتروبراس به وجود آمد، این شرکت را در بحرانی بزرگی درگیر کرد. با این حال، مسئله مهمی که دولت برزیل محیط زیست است، زیرا دولت تحت فشار بین‌المللی موظف است از منابع جایگزین سوخت‌های آلاینده برای تأمین انرژی مصرفی خود استفاده کند. راه‌های جایگزین در سوخت‌های پاک مانند انرژی خورشیدی، هیدروالکتریک، بادی، هسته‌ای و اتانول حاصل از نیشکر برای تولید برق هستند. در این میان مورد اخیر جایگاه ویژه‌ای در سیاست‌های دولت برزیل برای سوخت جایگزین دارد. البته استفاده از منابع آبی برای تولید برق در برزیل با خطراتی همراه است که ممکن است اکوسیستم منطقه، به ویژه جنگل‌های آمازون را تحت تاثیر قرار دهد. بنابراین توسعه انرژی بادی مکمل خوبی در کنار انرژی برق‌آبی در برزیل است، با این حال در دولت روسف به صورت عمومی هزینه برای ایجاد توربین‌های بادی کاهش یافت. از مهمترین سیاست‌های دولت‌های مختلف در برزیل تأمین انرژی به صورت گسترده برای همه جمعیت این کشور است و این مهم با توقف خصوصی‌سازی بخش انرژی و شروع مطالعات جدید از سال ۲۰۰۳ در دولت داسیلوا آغاز شد. پس از تحقیقات روند جدیدی از خصوصی‌سازی برای انتقال برق آغاز شد، اما این موضوع نقص عمده‌ای داشت. خطوط انتقال انرژی از منابع تولید آن فاصله زیادی دارد و شرکت‌های خصوصی ایجاد شده به دلیل منافع خود، به منظور جلوگیری از آسیب رسیدن به تجهیزات و ترانس‌ها انتقال برق به دلیل اضافه بار، برای ساعت‌ها خاموشی ایجاد می‌کردند که این مسئله مهار نشد و ساعات خاموشی و اجرای آن توسط شرکت‌های دیگر، افزایش یافت. در مجموع برنامه دولت‌های برزیل برای سوخت پاک بسیار بلندپروازانه بود و در هر بار استفاده از سوخت‌های فسیلی به ویژه نفت و گاز را افزایش داده است. بنابراین شرکت پتروبراس مجبور شده تا با واردات نفت سبک، به استخراج بیش تر نفت سنگین بپردازد (Rosa, 2015: 6-10).

براساس آخرین آمار منتشر شده در سال ۲۰۱۵، حدود ۴۴٪ از کل انرژی مصرفی در برزیل را انرژی‌های پاک تشکیل می‌دهد. میانگین سرانه انتشار دی‌اکسید کربن در برزیل نیز ۲،۲۴ متریک تن و در سال ۲۰۱۸ به میزان ۲،۰۴۲ متریک تن بوده است. برزیل از نظر سرانه انتشار دی‌اکسید کربن در رده ۱۰۷ جهان و جزو کم‌ترین‌ها قرار می‌گیرد (The World Bank data, 2018). برزیل از نظر واردات انرژی، رتبه ۸۳ در جهان را دارد که حدود ۱۱٪ از انرژی خود را وارد می‌کند. این میزان در سال ۲۰۰۰ حدود ۲۱٪ بود و در سال ۲۰۰۸ به کمتر از ۸٪ کاهش پیدا می‌کند. در سال ۲۰۱۴، براساس آخرین آمار منتشر میزان واردات انرژی برزیل ۱۱،۸۷٪ بوده است. از سال ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۸ میزان واردات انرژی برزیل بین ۵ تا ۱۴٪ در نوسان است، اما به صورت کلی از ۱۵٪ فراتر نمی‌رود (The World Bank data, 2018). میزان صادرات انرژی الکتریسیته در برزیل طی سال ۲۰۱۸ صفر بوده و میزان واردات آن ۳۵ میلیارد کیلووات بوده است. این در حالی است که میزان مصرف انرژی الکتریسیته در

برزیل روزبه‌روز افزایش می‌یابد و در سال ۲۰۱۸ به ۵۲۸ میلیارد کیلووات می‌رسد. البته در این شاخص مصرف واحدهای تولیدی لحاظ نشده است (The Global Economy, 2018).

جدول ۳-۳: میزان ذخایر و درآمد نفتی، گاز طبیعی، منابع طبیعی و تولید گاز مایع در برزیل ۲۰۱۸-۲۰۰۰

سال	درآمد منابع طبیعی	تولید گاز مایع	درآمد گاز طبیعی	درآمد نفتی	ذخایر نفتی
۲۰۰۰	۲,۱۸۵	۱۲۴	۰,۰۲	۱,۴	۷,۳۶
۲۰۰۲	۲,۷۹۸	۱۵۷	۰,۰۴	۱,۶۵	۸,۴۶
۲۰۰۸	۴,۷۵۵	۱۴۸	۰,۰۳	۲,۴۲	۱۲,۱۸
۲۰۰۹	۲,۳۷۳	۱۷۰	۰,۰۳	۱,۳۱	۱۲,۶۲
۲۰۱۰	۳,۶۵۸	۱۶۵	۰,۰۲	۱,۴۹	۱۲,۸
۲۰۱۱	۴,۲۵۹	۱۶۸	۰,۰۴	۱,۹۶	۱۲,۸۶
۲۰۱۲	۳,۸۱۳	۱۷۸	۰,۰۵	۲	۱۳,۹۹
۲۰۱۳	۳,۷۸۸	*	۰,۰۶	۱,۸۳	۱۳,۱۵
۲۰۱۴	۳,۲۶۶	*	۰,۰۵	۱,۸۴	۱۵,۰۵
۲۰۱۵	۲,۳۸۷	*	۰,۰۴	۱,۰۷	۱۵,۵۴
۲۰۱۶	۲,۴۲۲	*	۰,۰۳	۰,۸۲	۱۶,۱۸
۲۰۱۷	۲,۸۵۸	*	۰,۰۴	۱,۲۴	۱۳
۲۰۱۸	۳,۸۰۹	*	۰,۰۶	۲,۰۷	۱۲,۶۳

(منبع: The World Bank data, Total natural resources rents, Oil rents (% of GDP), 2020/ The Global Economy, Oil reserves, Natural gas revenue, 2019)

جدول ۳-۷: واردات و سرانه مصرف انرژی در برزیل ۲۰۱۴-۲۰۰۰

سال	۲۰۰۰	۲۰۰۲	۲۰۰۴	۲۰۰۶	۲۰۰۸	۲۰۱۰	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴
واردات انرژی	۲۱,۲۳	۱۴,۵۱	۱۳,۱۳	۷,۴	۸,۲۱	۷,۲۴	۱۰,۵۹	۱۳,۸۹	۱۱,۸۷
سرانه مصرف انرژی	۱,۰۷۲	۱,۰۹۰	۱,۱۴۱	۱,۱۸۴	۱,۲۹۴	۱,۳۵۸	۱,۴۱۳	۱,۴۶۱	۱,۴۹۵

(منبع: The World bank, Energy imports, net (% of energy use), The Global Economy, Energy use per capita, 2014)

جدول ۳-۸: تولید، مصرف، واردات و صادرات انرژی الکتریسیته (برق) در جمهوری فدراتیو برزیل

سال	تولید انرژی الکتریسیته	مصرف انرژی الکتریسیته	واردات انرژی الکتریسیته	صادرات انرژی الکتریسیته
۲۰۰۰	۳۴۳	۳۲۲	۴۳	۰
۲۰۰۴	۳۸۱,۱۸	۳۵۳,۲۹	۳۷,۳۹	۰,۱۶
۲۰۰۶	۴۱۱,۹۲	۳۸۲,۵۴	۴۱,۴۵	۰,۶۹
۲۰۰۸	۴۵۴,۶۸	۴۱۹	۴۲,۹	۱,۲۶
۲۰۱۰	۵۰۶,۷۵	۴۱۸	۳۵,۹۱	۰,۴۷
۲۰۱۲	۵۴۲,۴۹	۴۸۸,۳۸	۴۰,۷۲	۰,۴۸
۲۰۱۴	۵۷۷,۰۴	۵۱۷,۶۵	۳۳,۷۸	۰

۰.۵۲	۴۱,۳۱	۵۰۹,۰۸	۵۶۸	۲۰۱۶
۰	۳۴,۹۸	۵۲۸	۵۹۱	۲۰۱۸

(منبع: The Global Economy, Electricity consumption, Electricity imports, Electricity exports, Electricity production)

(2018)

۵-۳-۳- جمع‌بندی تولید و تجارت در برزیل

تولید و تجارت در برزیل بسیار در وضعیت شکننده‌ای نسبت به تحولات بین‌المللی قرار دارد و این به دلیل وابستگی به برخی صنایع و سرمایه‌گذاری‌های خارجی است. تحولات مربوط به سال‌های ریاست‌جمهوری کاردوسو پس از یک دوره طولانی جایگزینی واردات در برزیل، باعث شد تا این کشور توجه بیش‌تری به سرمایه‌گذاری‌های خارجی داشته باشد و تلاش کند تا زمینه ورود برخی صنایع جدید خارجی جهت ایجاد صنایع مونتاژ با نیروی کار برزیلی را ایجاد کند. اما سرمایه‌گذاری از ثبات و برنامه‌ریزی مشخصی برخوردار نبود و به همین علت مقصد سرمایه و نحوه هزینه آن نامشخص ماند و برزیل را بدهکارتر کرد. اجرای سیاست‌های حمایت‌گرایانه بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۰ توجه به رشد صنایع داخلی و پارامترهای مربوط به تجارت منطقه‌ای را افزایش داد. به واقع ویژگی اصلی توسعه اقتصادی برزیل توجه به مقولات توسعه اجتماعی و کاهش نابرابری‌ها، هم‌چنین، افزایش اشتغال در این دوره است. طبیعتاً نقش دولت برای عملیاتی کردن این اهداف به منظور پیشرفت برزیل بیش‌تر است. برزیل که دوره جایگزینی واردات را قبل‌تر گذرانده است، باید به یک مرحله صنعتی‌سازی جدید و تطبیق شرایط داخلی با تحولات بین‌الملل نزدیک باشد و در شرایط وابستگی این امر امکان‌پذیر نیست. به نظر می‌رسد که دولت برزیل به‌طور مشخص در تولید محصول خاص با مزیت نسبی بالا متمرکز نیست و در از این نظر در وضعیت ناپایداری به سر می‌برد. همین موضوع هم کشاورزی و هم کسب و کارهای اینترنتی را به دلیل نبود بستر مناسب برای فروش کالاها، تحت الشعاع قرار می‌دهد. اما پویایی صنایع تولیدی و نقش برزیل در تجارت بین‌الملل یک ویژگی از توسعه اقتصادی این کشور است. با این حال تولید به صورت نامتوازن پیش می‌رود و در همه مناطق فراگیر نیست.

۵-۳- توسعه اجتماعی در برزیل

جمعیت برزیل در سال ۲۰۰۰، حدود ۱۷۲ میلیون نفر بود که در پایان سال ۲۰۱۰ این میزان به ۱۹۴ میلیون نفر می‌رسد. در پایان سال ۲۰۱۸ جمعیت برزیل به حدود ۲۱۰ میلیون نفر افزایش پیدا می‌کند و این روند افزایش هم‌چنان ادامه دارد (The World Bank, 2018). در سال ۲۰۰۱، میزان بیکاری در برزیل حدود ۹,۹٪ از کل نیروی کار در این کشور را تشکیل می‌دهد و این میزان در سال ۲۰۱۸ نیز به ۱۲,۳۳٪ می‌رسد. میانگین افراد شاغل در برزیل نیز حدود ۹۰ میلیون نفر بوده که در برخی از سال‌ها به ۹۳ میلیون نفر نیز می‌رسید. بین سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷، میزان افراد شاغل به پایین‌ترین حد خود یعنی ۸۹ میلیون نفر کاهش پیدا می‌کند. نرخ اشتغال در برزیل بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵، در ۵۶ حدود تا ۵۷ درصد در نوسان بوده است (Trading Economics)

(Chart, 2020). با این حال با یک وضعیت مطلوب و ثبات نسبی به مسیر خود ادامه داد، اما بعد از سال ۲۰۱۵ و اجرای مرحله دوم سیاست‌های دیلما روسف، روند نزولی نرخ اشتغال در برزیل ایجاد می‌شود. جالب توجه است که دو رخداد مهم ورزشی در این کشور یعنی مسابقات المپیک و جام جهانی تاثیر منفی بر نرخ اشتغال آن کشور داشته است. با توجه به شاخص‌های پراکندگی درآمد سرانه در بین ایالت‌ها و مناطق مختلف برزیل، در دوره بین سال‌های ۱۹۳۹ میلادی تا ۱۹۹۵ علائم همگرایی در درآمدهای این مناطق وجود دارد، اما به مرور زمان و با نزدیک‌تر شدن به سال‌های پایانی نوسانات مهم موجب تکامل نابرابری در مناطق برزیل می‌شود (Azzoni, 2001: 4). به طور کلی روند صنعتی شدن برزیل از دهه ۱۹۶۰ میلادی آغاز می‌شود و در دهه ۱۹۷۰ شدت می‌گیرد. اما رشد بهره‌وری و تحول ساختاری متناسب با آن صورت نگرفت.

سیستم بهداشتی برزیل نیز از نظر منابع مالی به دو بخش عمومی و خصوصی تقسیم می‌شود. سیستم عمومی بهداشت و درمان در برزیل خود در دو دسته قابل تقسیم است که بخش اول آن مربوط به حق اجتماعی دسترسی به سیستم بهداشت یکپارچه است، بخش دوم نیز مربوط به کارمندان عمومی (نظامی و غیرنظامی) است. در بخش خصوصی نیز دسته اول مربوط به مجموعه‌های ایجاد شده برای انگیزه‌های مالی است و دسته دوم شامل برنامه‌های مکمل درمانی و بیمه می‌شوند که منابع مالی آنها از طریق پرداخت‌های مستقیم مردم تأمین می‌شود (Health Systems and Services Area of PAHO/WHO, 2008: 8-9). بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۴ دوره پیشرفت اقتصادی و اجتماعی برزیل بوده است. در این دوره زمانی بیش از ۲۹ میلیون نفر از خط فقر خارج شدند و بدین ترتیب نابرابری به میزان قابل توجهی کاهش یافت. براساس آمارها شاخص نابرابری جینی به میزان ۶۱/۱۶ (از ۵۸,۱ به ۵۱,۵) در این مقطع زمانی کاهش یافته است (The World Bank, 2018).

جدول ۳-۵: میزان جمعیت، افراد شاغل در برزیل ۲۰۰۰-۲۰۱۸

سال	جمعیت (میلیون نفر)	افراد شاغل (میلیون نفر)	بیکاری (درصد)
۲۰۰۰	۱۷۴,۷۹	۷۸,۴۹	۹,۹٪
۲۰۰۲	۱۷۹,۵۴	۸۲,۹۹	۹,۳۷٪
۲۰۰۴	۱۸۴,۰۱	۸۷,۲۵	۹,۱۱٪
۲۰۰۶	۱۸۸,۱۷	۹۰,۸۲	۸,۶۴٪
۲۰۰۸	۱۹۲,۰۳	۹۳,۴۹	۷,۳۴٪
۲۰۱۰	۱۹۵,۷۱	۹۵,۲۳	۷,۷۴٪
۲۰۱۲	۱۹۹,۲۹	۹۷,۶	۷,۱۹٪
۲۰۱۴	۲۰۲,۷۶	۹۹,۹۳	۶,۶۶٪
۲۰۱۶	۲۰۶,۱۶	۱۰۲,۵۱	۱۱,۶٪
۲۰۱۸	۲۰۹,۴۷	۱۰۵,۵۴	۱۲,۳۳٪

(منبع: The World Bank, Population, unemployment and employment in Brazil, based on IBGE & ILO Data, 2018)

جدول ۳-۶: شاخص‌های توسعه انسانی در برزیل ۲۰۰۰-۲۰۱۸

سال	هزینه‌های بهداشتی	امید به زندگی	مرگ و میر مادران (100,000 تولد)	مرگ و میر نوزادان (1000 تولد)	هزینه‌های آموزش (درصد GDP)	شاخص توسعه انسانی	شاخص نابرابری جینی	فقر روزانه (دلار)	فقر روزانه (دلار)	خودکشی 100,000
۲۰۰۰	۸,۳۳	۷۰,۱۲	۶۹	۱۸	۳,۹۵	۰,۶۸۴	۵۸,۴	۱۱,۵	۴۱,۱	۴,۸
۲۰۰۲	۸,۷	۷۰,۸۱	۶۹	۱۶	۳,۷۵	۰,۶۹۸	۵۸,۱	۱۰,۲	۴۰,۳	*
۲۰۰۴	۸,۲	۷۱,۵۳	۷۱	۱۵	۳,۹۷	۰,۶۹۷	۵۶,۵	۹,۷	۴۰,۱	۵,۵
۲۰۰۶	۸,۲۶	۷۲,۲۶	۷۲	۱۳	۴,۸۷	۰,۷۰۱	۵۵,۶	۷,۲	۳۴	*
۲۰۰۸	۸,۰۲	۷۲,۹۷	۷۰	۱۲	۵,۲۷	۰,۷۱۶	۵۴	۵,۵	۲۸,۷	*
۲۰۱۰	۷,۹۵	۷۳,۶۲	۶۵	۱۱	۵,۶۵	۰,۷۲۶	۵۲,۹	۴,۷	۲۳,۸	۵,۷
۲۰۱۲	۷,۷۴	۷۴,۲۱	۶۰	۱۰	۵,۸۶	۰,۷۳۴	۵۲,۷	۳,۷	۲۱,۱	*
۲۰۱۴	۸,۴	۷۴,۷۵	۶۲	۱۰	۵,۹۵	۰,۷۵۵	۵۱,۵	۲,۷	۱۷,۶	۶,۵
۲۰۱۶	۹,۲۱	۷۵,۲۳	۶۲	۱۰	۶,۳۱	۰,۷۵۷	۵۳,۷	۳,۹	۲۰	۶,۵
۲۰۱۸	۹,۵۱	۷۵,۶۷	۶۰	۸	۶,۳۲	۰,۷۶۱	۵۳,۳	۴,۴	۱۹,۸	*

(منبع: UNDP, Human Development Report of Brazil, 2020)

بیکاری و فقر دو مسئله اصلی و تهدیدآفرین برای توسعه اجتماعی برزیل هستند. در این زمینه امنیت روانی جامعه نسبت به اینکه شغل خود را از دست خواهند داد بسیار آسیب‌پذیر شده و همین موضوع بیش‌تر جوانان را به سمت مشاغل زیرزمینی و بدون مقررات خاصی می‌کشاند. حتی آمار مربوط به استرس از دست دادن شغل در میان افراد شاغل به ۵۴٪ رسیده و این مسئله باعث شده که شاغلین نیز جویای کار باشند. در واقع این فشارهای روانی تمرکز در کار و بهره‌گیری از تخصص را با بحران مواجه می‌کند که همین موضوع در افزایش هزینه‌ها مؤثر است. باید گفت که وضعیت اجتماعی در برزیل هرگونه رشد شاخص‌های اقتصادی و تجاری را کم‌رنگ می‌کند و نشان می‌دهد که برنامه رشد فقط به نفع یک گروه یا شرکت خاص، برخی سرمایه‌گذاران خارجی و افراد دولتی است و سهم مردم به‌صورت روزافزون کاهش می‌یابد.

فصل چهارم: بررسی تطبیقی الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل

۱-۴- مقدمه

توسعه اقتصادی مقوله پیچیده‌ای است که همواره شاخص‌های جدیدی توسط کارشناسان این حوزه به آن اضافه می‌شود. همین موضوع، کشف الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل را به یک مسئله دشوار تبدیل می‌کند. به‌واقع، با توجه به اینکه متغیرهای مشخصی برای بررسی توسعه اقتصادی کشورها وجود دارد، معمولاً مسیر رسیدن به توسعه اقتصادی نیز از الگوی مشابه‌ای پیروی می‌کند. اما آنچه که موجب تمایز الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل می‌شود، شرایط موجود و بحران‌های ایجاد شده است که پاسخ این کشورها برای مواجهه و حل و فصل آن‌ها را به‌همراه دارد. این پاسخ‌ها، در قالب برنامه‌ها، سیاست‌های دولتی، دکترین‌ها و قواعد جدید خود را نشان می‌دهد و در نهایت ترسیم‌کننده نوع تعامل دولت‌ها در روابط اقتصادی و معاملات تجاری است.

به‌طور کلی، اقتصاد روسیه طی دو دهه گذشته همواره با چالش‌هایی روبرو بوده است که به‌واسطه آن‌ها دخالت و نقش دولت در تنظیم و اجرای برنامه‌های اقتصادی افزایش یافت. مالکیت بسیاری از صنایع مهم توسط دولت یا مؤسسات دولتی، کنترل شدید سیاست‌های مالی و پولی، هم‌چنین تخصیص منابع و درآمدها برای دستیابی به اهداف توسعه اجتماعی از نتایج رویکرد «امنیت اقتصادی» است، امنیت اقتصادی عمدتاً به‌واسطه رقابت و تنش روسیه با غرب پدید می‌آید و این رقابت‌ها عمدتاً دلایل ژئوپلیتیک دارد. در واقع، نگرانی‌های روسیه برای مقابله با شوک‌های خارجی موجب طرح اقدامات ریاضت اقتصادی در چارچوب امنیت اقتصادی می‌شود و در نهایت کدگذاری معیارهای امنیت اقتصادی در سال ۲۰۱۷، در قالب استراتژی امنیت اقتصادی فدراسیون روسیه تا سال ۲۰۳۰ قرار می‌گیرد. دولت روسیه این استراتژی را در قالب حفظ حاکمیت ملی با دفاع در برابر تهدیدات خارجی تعریف می‌کند و در آن برخی مباحث کلی مانند رشد تولید ناخالص داخلی، تولید صنعتی، تورم و بدهی خارجی گنجانده شده است. در این استراتژی موارد مهمی مانند ثبات اقتصاد کلان، تلاش برای دستیابی به رشد بالاتر از میانگین جهانی و توسعه فناوری در زمینه‌های مختلف صنعتی هدف‌گذاری شده است (TASS, 2017).

ویژگی اصلی توسعه اقتصادی در برزیل از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸ نیز تداوم نئولیبرالیسم است که پایه‌گذاری آن به رهبری فرناندو کاردوسو صورت گرفت. در واقع، مباحثی مانند هدف‌گذاری تورم، استقلال عملیاتی بانک مرکزی برزیل، نرخ ارز شناور متناسب با تحولات غیرقابل کنترل بین‌المللی و برخی سیاست‌های پولی و مالی، از مواردی است که بعد از اجرای نئولیبرالیسم در این کشور قوت گرفته است. گذار به نئولیبرالیسم در برزیل نسبت به سایر کشورها، با تأخیر اتفاق افتاد که دلیل آن هم مقاومت گروه‌های چپ بود. الگوی نئولیبرال جریان سرمایه‌گذاری و به‌دنبال آن تولید در برزیل را تقویت کرد. اما برزیل با این الگو نیز هم‌چنان به فقرزایی و رشد

اقتصاد نابرابر خود ادامه می‌دهد. اقتصاد برزیل بین سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۶ عمیق‌ترین رکود تاریخی خود را پشت سر گذاشت. سرانه تولید ناخالص داخلی طی این دوره تقریباً ۱۰٪ کاهش یافت و گسترش کسری مالی و تورم بالا از عوارض این دوره هستند. بنابراین، یک نوع کنترل مجدد توسط دولت و بانک مرکزی این کشور از طریق سیاست‌های پولی و تعدیل مالی اعمال می‌شود که بهبود کوتاه مدت را به دنبال داشته است. این امر نشان می‌دهد که دولت برزیل در مقاطعی ناچار به کنترل بیش‌تر بازار شده و امکان اجرای آزادی‌های اقتصادی مورد توجه دولت دیلما روسف نیز نبوده است. در توسعه اقتصادی برزیل، نقش شرکت‌های چندملیتی به‌عنوان یک متغیر بسیار مؤثر اجتناب‌ناپذیر است. نحوه تأثیرگذاری شرکت‌های چندملیتی در این کشور نیز با توجه رویکردهای مختلف نسبت به آن‌ها، درباره اینکه آیا نتیجه سیاست‌گذاری‌های کلان در برزیل هستند یا اینکه خارج از آن قرار می‌گیرند، تغییر می‌کند. از دیدگاه لیبرال‌ها، شرکت‌های چندملیتی به‌عنوان بازیگران مستقل بین‌المللی در نظر گرفته می‌شوند، اما برخی کارشناسان معتقدند که گسترش این شرکت‌ها ناشی از مزایا و رقابت تجاری مشخصی است و در این رابطه افراد تأثیرگذار در اقتصاد داخلی برزیل به دنبال کسب منافع خود هستند. در یک عبارت می‌توان گفت که بسیاری از کارشناسان گسترش آن‌ها را نتیجه برنامه‌ریزی سیاستمداران برزیلی نمی‌دانند. برخی سیاستمداران برزیلی، به‌ویژه در دولت داسیلوا، به تدریج متوجه شدند که رشد شرکت‌های چندملیتی در خارج از کشور می‌تواند منافع برزیل را تأمین کند و بدین ترتیب به برنامه‌ریزی برای توسعه هدفمند آن می‌پردازند. در اینجا شرکت‌های چندملیتی در زمره سیاست‌های دولتی قرار می‌گیرد (Actis, 2013: 21-22).

بررسی‌ها از توسعه اقتصادی روسیه و برزیل طی دو فصل گذشته نشان می‌دهد که نئولیبرالیسم در برزیل، به طور فزاینده محرک‌های رشد را بیرونی می‌کند و تراز پرداخت‌ها را به شدت به جریان سرمایه‌های خارجی وابسته می‌کند که سیاست‌ها در این زمینه، نیاز به کنترل بیش‌تر در دولت و دستگاه‌های نظارتی مستقل و قدرتمند دارد. اما در روسیه تلاش می‌شود تا با بیش‌ترین استفاده از ظرفیت‌های داخلی و افزایش تولید محصولات راهبردی، وابستگی خارجی تا حد امکان کاهش یابد. در روسیه ایجاد شبکه‌ای از ارتباطات تجاری و همکاری با سازمان‌های بین‌المللی اقتصادی در دستور کار قرار دارد تا بتواند از مزایای تجارت بلندمدت استفاده کند.

۲-۴- تولید و تجارت خارجی در روسیه و برزیل

میزان واردات روسیه در سال ۲۰۰۰ حدود ۶۲,۴۲ میلیارد دلار است و پس از سال ۲۰۰۴ از سطح ۱۳۰ میلیارد دلار فراتر می‌رود. در این سال‌ها، روسیه مناسبات نسبتاً خوبی با کشورهای اروپایی و ایالات متحده آمریکا دارد و واردات برخی کالاهای مصرفی، محصولات کشاورزی، همچنین تولید برخی کالاهای مونتاژ افزایش می‌یابد. بنابراین، اگر سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۶ را به‌عنوان دوره بازسازی اقتصادی و صنعتی روسیه در نظر گرفته شود، کم‌ترین میزان واردات این کشور در ۳ مقطع اتفاق می‌افتد. مقطع اول سال ۲۰۰۹ (۶,۲۵۰ میلیارد دلار) که متأثر

از بحران مالی جهانی ۲۰۰۸ است، مقطع دوم سال ۲۰۱۵ (۲۸۱,۶۴ میلیارد دلار) که تحریم‌های اروپا و آمریکا به دلیل بحران اوکراین و مسئله الحاق کریمه اعمال می‌شود و در نهایت سال ۲۰۱۶ (۲۶۳,۸۳ میلیارد دلار) که افزون بر رقابت روسیه و غرب، تجارت بین‌الملل نیز با رکود همراه است. بیشترین میزان واردات هم مربوط به سال ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳ است که رقم آن به ترتیب ۴۴۷,۰۵ و ۴۶۸,۶۲ میلیارد دلار می‌باشد. در سال ۲۰۱۸ میزان واردات این کشور ۳۴۴,۲۱ میلیارد دلار اعلام شده است. بیشترین میزان صادرات روسیه طی ۲۰۰۰-۲۰۱۸ نیز به ترتیب مربوط به سال‌های ۲۰۱۲ (۵۹۴ میلیارد دلار)، ۲۰۱۳ (۵۹۲,۵ میلیارد دلار)، ۲۰۱۱ (۵۷۳ میلیارد دلار)، ۲۰۰۸ (۵۲۰ میلیارد دلار) و ۲۰۱۸ (۵۰۹,۹ میلیارد دلار) است. بدین ترتیب، بهترین وضعیت تراز تجاری روسیه مربوط به سال ۲۰۱۸ به میزان ۱۶۴,۹۸ میلیارد دلار است که از این نظر روسیه در جایگاه سوم رده‌بندی جهانی برای تراز تجاری مثبت طی سال ۲۰۱۸ قرار می‌گیرد.

بیشترین صادرات کشور برزیل مربوط به سال ۲۰۱۱، به ارزش ۳۰۳,۲ میلیارد دلار است که این میزان در سال ۲۰۱۸ به ۲۸۰,۷ میلیارد دلار کاهش می‌یابد. همچنین بیشترین واردات این کشور در سال ۲۰۱۳ به میزان ۳۴۷,۲۷ میلیارد دلار و در سال ۲۰۱۸ نیز به ارزش ۲۶۹,۶ میلیارد دلار است. بنابراین، تراز تجاری در برزیل چندان وضعیت خوبی ندارد و بهترین حالت آن در سال ۲۰۰۶ (۳۶,۸ میلیارد دلار) می‌باشد. از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸، میانگین درصد صادرات برزیل از تولید ناخالص داخلی این کشور بین ۱۰ تا ۱۵٪ است که با توجه به وسعت سرزمینی و جمعیت ۲۰۰ میلیونی این کشور، درصد صادرات رقم زیادی نیست. اقتصاد برزیل به طور کلی نسبت به بازارهای بین‌المللی بسیار متأثر عمل می‌کند و از نظر اقتصاد خرد، این کشور به دنبال کاهش هزینه‌های تولید، بهبود کیفیت کالاها و خدمات برای بهره‌وری بیشتر است. این کشور از نظر رقابت‌پذیری جهانی، رتبه ۷۰ را از بین ۱۴۰ کشور بررسی شده به دست آورده است. رتبه سایر کشورهای عضو بریکس از نظر رقابت‌پذیری جهانی به ترتیب عبارت از چین (۲۰)، روسیه (۴۳)، آفریقای جنوبی (۶۰) و هند (۶۶) است (World Economic Forum, The Global Competitiveness Report, 2019: 20).

طی سال ۲۰۱۸، میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در روسیه ۸,۷۸۵ میلیارد دلار و در برزیل ۷۸,۱۶۳ میلیارد دلار است. در صورتی که در سال ۲۰۱۷، این میزان برای روسیه ۲۸,۵۵ و برای برزیل ۶۸,۸۸ میلیارد دلار است. این شاخص برای روسیه در دوره قبل از بحران اوکراین، در سال ۲۰۱۳ حدود ۶۹ میلیارد دلار بوده است (The World Bank data, 2019). بدین ترتیب، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در روسیه بعد از سال ۲۰۱۰ با نوسانات شدیدی همراه بوده، در حالی که این میزان در برزیل بعد از سال ۲۰۱۱ از ثبات بیشتری برخوردار است. در رابطه با روسیه، افزون بر بحران‌های منطقه‌ای، تنش با غرب و رویکرد امنیت اقتصادی، نگاه سرمایه‌گذاران و بازرگانان خارجی نسبت به بازار این کشور نیز در میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مؤثر است.

بسیاری از سرمایه‌گذاران می‌دانند که برای ورود به بازار روسیه به حمایت مقامات اصلی این کشور نیاز دارند. الکسی کودرین، اقتصاددان روس نظر جالبی درباره ارتباط رقابت سیاسی و اقتصادی در روسیه دارد. به نظر وی، روسیه در یک ساختار عمودی از قدرت و نظارت اسیر شده که این عوامل، شرایط غیر رقابتی را ایجاد کرده است. «این شرایط غیر رقابتی در قدم اول مربوط به امور سیاسی است، زیرا نهادهای سیاسی، گردش مالی و فرایند اقتصادی کشور کاملاً در یک حلقه بسته حرکت می‌کند. بنابراین این رقابت ضعیف به اقتصاد هم سرایت می‌کند و آن را از توسعه و تحرک واقعی باز می‌دارد» (Hanson, 2019: 11). در برزیل نیز عدم قطعیت نسبت به رشد اقتصادی و کارایی برنامه‌های اقتصادی نیز میزان سرمایه‌گذاری خارجی را کاهش می‌دهد، به‌ویژه آنکه تجربه مشابه در سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۵ اتفاق افتاده است (IMF, 2018: 3) که طی آن رشد اقتصادی در برزیل، موجب ترغیب سرمایه‌گذاران برای افزایش سرمایه‌گذاری در این کشور شد، اما پس از آن، عدم هماهنگی در اجرای برخی سیاست‌ها و رسوایی ناشی از فسادهای اقتصادی، موجب منفی شدن رشد اقتصادی در برزیل می‌شود.

بنابراین، وضعیت تراز تجاری در روسیه بسیار بهتر از برزیل است و کشور روسیه به‌طور میانگین سهم بیش‌تری از تجارت بین‌الملل را به خود اختصاص داده است. برزیل در رده‌بندی جهانی درباره میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی طی سال ۲۰۱۸ در جایگاه هفتم و روسیه در جایگاه بیست‌وهشتم قرار دارد. البته در سال ۲۰۱۹ برزیل به رتبه پنجم و روسیه به رتبه پانزدهم صعود می‌کند (The World Bank, 2019). سرمایه‌گذاری خارجی در برزیل، باتوجه به سیاست‌های دولت برازیلیا برای جذب سرمایه، بخش خصوصی گسترده، روابط بهتر با ساختارهای اقتصاد بین‌الملل، کمتر بودن تنش‌های ژئوپلیتیک و رقابت‌های سیاسی با آمریکا، چین، اتحادیه اروپا، ژاپن و بسیاری از کشورها، طبیعتاً میزان سرمایه‌گذاری خارجی را در این کشور را افزایش می‌دهد.

۱-۲-۴- کشاورزی

ارزش افزوده بخش کشاورزی به تولید ناخالص داخلی برزیل طی سال ۲۰۱۸، حدود ۸۳,۳۱ میلیارد دلار و همین شاخص برای روسیه در سال ۲۰۱۸، حدود ۵۶ میلیارد دلار بوده است (The Global Economy, 2018)، فاصله نه‌چندان زیاد سهم کشاورزی در دو کشور نشان می‌دهد که نظام کشاورزی در برزیل بسیار آشفته و بدون توجه به فاکتورهای مهمی مانند امنیت غذایی عمل می‌کند. از آنجاکه در دوره جدید سهم کشاورزی در رشد اقتصادی و اشتغال کشورها بسیار کاهش پیدا کرده، اهمیت بخش کشاورزی در مفهوم توسعه اقتصادی نیز بیش‌تر معطوف به تولید کالاهایی با ارزش غذایی بالا و افزایش دسترسی مردم به غذای کافی است. روسیه و برزیل رویکرد متفاوتی نسبت به کشاورزی دارند. در روسیه برای تجاری‌سازی کشاورزی و صادرات محصولات آن، اطمینان از دستیابی به فاکتورهای امنیت غذایی ضروری است، اما در برزیل با وجود اسناد و راهبردهای تدوین‌شده برای

¹ Alexei Kudrin

امنیت غذایی و باتوجه به ظرفیت گسترده و بسیار بالای این کشور در تولید محصولات کشاورزی، هم‌چنان مشکلات زیادی وجود دارد. مفهوم امنیت غذایی دارای چهار مؤلفه اصلی شامل قابلیت^{۴۱}، دسترسی^{۴۲}، بهره‌برداری^{۴۳} و ثبات^{۴۴} است. بدین ترتیب، بایستی قابلیت تولید، توزیع و نحوه مبادله غذای کافی و با کیفیت وجود داشته باشد تا آن از نظر مقرون به صرفه بودن، بدون توجه به برخی ترجیحات و هم‌چنین تخصیص متناسب و برابر، در دسترس قرار بگیرد. منظور از بهره‌برداری، مواردی مانند ارزش غذایی و ایمنی آن است و در نهایت در تمامی این مؤلفه‌ها بایستی ثبات یا پایداری وجود داشته باشد تا مردم از نوسان‌ها و وضعیت‌های موقتی، احساس عدم‌امنیت نداشته باشند (Food source, 2018: 3). در زمینه امنیت غذایی، مهم‌ترین محصولات مربوط به دسته غلات است که از آن‌ها به‌عنوان تولیدات استراتژیک نیز یاد می‌شود. غلات به شکل طبیعی خود منبع غنی‌ای از ویتامین‌ها^{۴۵}، مواد معدنی^{۴۶}، کربوهیدرات‌ها^{۴۷}، چربی‌ها^{۴۸}، روغن‌ها^{۴۹} و پروتئین^{۵۰} هستند. هم‌چنین انتخاب غلاتی که فیبر بیش‌تری دارند، به‌عنوان یک ماده مغذی مهم به جلوگیری از افزایش وزن و بیماری‌های قلبی کمک می‌کند. به‌طور کلی غلات به گندم، جو، برنج، ذرت، ارزن و موارد مانند آنها گفته می‌شود (Sarwar & Qadri, 2013: 3-4).

دولت روسیه نیز باتوجه به اهمیت استراتژیک غلات، تلاش می‌کند ابتدا ذخایر استراتژیک خود از غلات را تأمین کند و بعد از طی این مرحله، مازاد آن را صادر می‌کند. مسئولیت اصلی آن نیز برعهده وزارت کشاورزی فدراسیون روسیه است که با تدوین طرح‌های بلندمدت، از جمله سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و تدارکات، تولید غلات را افزایش می‌دهد. از راهبردهای این وزارت، افزایش میزان ذخیره غلات از ۱۵۶,۹ میلیون تن در سال ۲۰۱۸، به ۱۶۷,۴ میلیون تن تا سال ۲۰۳۵ است (world-grain.com, 2019). از نظر ظرفیت تولید محصولات کشاورزی و غلات باید گفت که ۱۰٪ از زمین‌های کشاورزی قابل کشت جهان، در روسیه قرار دارد و این کشور دارای ظرفیت لازم برای کشت‌های وسیع مانند غلات است، به‌خصوص آنکه درصد قابل‌توجهی از خاک سیاه (بهترین نوع خاک برای کشاورزی) در روسیه است. کشاورزی روسیه بیش از هرچیز در راستای سیاست‌های دکتترین امنیت غذایی این کشور در سال ۲۰۱۰ قرار می‌گیرد، دکتترینی که بر تولید گسترده محصولاتی با ارزش غذایی بالا مانند غلات تأکید دارد، تا از این طریق وابستگی به خارج در مواقع بحران و تحریم را جبران کرده باشد.

1	Availability	4	1
1	Access	4	2
1	Utilization	4	3
1	Stability	4	4
1	Vitamins	4	5
1	Minerals	4	6
1	Carbohydrates	4	7
1	Fats	4	8
1	Oils	4	9
1	Protein	5	0

در این سیاست ایجاد ذخایر اضطراری از گندم و جو بسیار ضروری است و در صورت اطمینان از کامل بودن ظرفیت آن‌ها می‌توان اقدام به فروش مازاد محصولات کشاورزی کرد. روسیه بزرگ‌ترین صادرکننده گندم‌وجو در جهان (براساس آمار در سال ۲۰۱۸) است و تلاش می‌کند تا مقصدهای صادراتی برای فروش این محصولات در کشورهای آسیای غربی و شمال آفریقا را به دست بیاورد. برزیل نیز از ظرفیت فوق‌العاده‌ای برای تولید محصولات کشاورزی پرمصرف در جهان از جمله سویا، نیشکر و ذرت برخوردار است. اما بخش کشاورزی در برزیل تنها به‌عنوان یک فاکتور برای امنیت غذایی نیست، بلکه در مواقع بحران می‌تواند به‌عنوان یک عامل نجات‌دهنده اقتصاد این کشور عمل کند. با همه این ظرفیت‌ها، سهم کشاورزی در تولید ناخالص داخلی و تجارت خارجی برزیل بسیار کم است که یکی از دلایل آن تمرکز دولت بر تولید کالاهای صنعتی است. حتی در رابطه با امنیت غذایی، برزیل نتوانسته از ظرفیت خود برای بهبود این بخش استفاده کند.

افزون بر جایگاه برتر روسیه در تولید و صادرات گندم‌وجو در جهان که نشان‌دهنده اهتمام و برنامه‌ریزی منظم این کشور برای افزایش ضریب امنیت غذایی است، برای مقایسه تحلیلی عملکرد دو کشور در مقوله کشاورزی و امنیت غذایی لازم است تا چند شاخص مورد بررسی قرار بگیرد. تا سال ۲۰۱۸، زمین‌های کشاورزی در برزیل حدود ۲,۳۶ میلیون کیلومتر مربع و در روسیه نیز حدود ۲,۱۵ میلیون کیلومتر مربع تخمین زده می‌شود. هم‌چنین، میزان بازدهی غلات در برزیل طی سال ۲۰۱۸ حدود ۴,۸۶۰ کیلوگرم و در روسیه ۲,۶۱۶ در هر هکتار است. بررسی این دو شاخص نشان می‌دهد که دو کشور از نظر میزان زمین‌های کشاورزی در فاصله کمی از یکدیگر قرار دارند و میزان بازدهی غلات نیز در برزیل تقریباً ۲ برابر روسیه است، اما شاخص تولید مواد غذایی در برزیل طی سال ۲۰۱۸، حدود ۱۰۷ واحد و در روسیه حدود ۱۰۵ واحد است (The World Bank, 2018). این شاخص شامل محصولاتی است که خوراکی محسوب می‌شوند و ارزش غذایی بالایی دارند که در آن اختلاف بین روسیه و برزیل تنها ۲ واحد است (The Global Economy, 2018). با این محاسبه، به‌سادگی می‌توان به این موضوع رسید که فدراسیون روسیه استفاده بهتر و مؤثرتری از ظرفیت‌های خود برای افزایش ضریب امنیت غذایی و توجه به مقوله کشاورزی برای توسعه اقتصادی خود نسبت به برزیل داشته است. بنابراین، توجه به امنیت غذایی می‌تواند بهترین رویکرد برای توسعه منظم و پایدار تجارت کشاورزی باشد. رویکرد امنیت غذایی، در ابتدا از هدر رفتن منابع خاکی و آبی کشور برای کشت محصولاتی با ارزش غذایی پایین جلوگیری می‌کند و در مرحله بعدی می‌توان تخمین زد که چند درصد از منابع کشور می‌تواند برای محصولات غیراستراتژیک کشت شود. ایجاد ذخایر راهبردی غلات نیز میزان تجارت مازاد غلات را مشخص می‌کند و محاسبه افزایش کشت به‌سالانه امکان‌پذیر خواهد شد.

سه‌م صنعت از تولید ناخالص داخلی روسیه طی سال ۲۰۱۸، حدود ۳۳٪ و در برزیل ۱۸,۷۵٪ است. با توجه به اینکه تمرکز برزیل بر بخش صنعتی، سایر حوزه‌های اقتصادی این کشور را تحت‌الشعاع قرار داده، با این حال سه‌م صنعت از تولید ناخالص داخلی این کشور چندان مطلوب نیست. در روسیه درباره پیشینه صنعت، به‌ویژه در حوزه نظامی، قابلیت منحصربه‌فردی در ساخت کشتی، هواپیما، خودرو وجود دارد.

اما تولید صنعتی برزیل عمدتاً با سرمایه‌گذاری مستقیم شرکت‌های خارجی و ایجاد صنایع مونتاژ صورت می‌گیرد. برزیل تولیدکننده وسایل حمل‌ونقل از خودرو تا کامیون، اتوبوس و برخی ماشین‌آلات کشاورزی مانند تراکتور، هم‌چنین برخی وسایل حمل‌ونقل سنگین مانند کشتی و هواپیما است. جذب سرمایه‌گذاری شرکت‌های خارجی در زمینه خودروسازی مانند فورد، فیات و شورولت، تولید محصولات مونتاژ کشتی و هواپیما از برنامه‌های اصلی دولت برزیل می‌باشد. برزیل بزرگ‌ترین اقتصاد در آمریکای لاتین و دارای بزرگ‌ترین بازار حمل‌ونقل هوایی است، بنابراین تولید هواپیما در این کشور از اهمیت زیادی برخوردار است. صنعت کشتی‌سازی در برزیل نیز با توجه به محدوده ۶ هزار کیلومتری سواحل این کشور بسیار حائز اهمیت است. کشتی‌سازی در این کشور با برخی مشکلات زیرساختی، مشکل دسترسی به مواد اولیه (مانند فولاد) و ماشین‌آلات و تجهیزات دریایی روبرو است. «رفع مشکلات مربوط به صنعت کشتی‌سازی در برزیل نیاز به سیاست‌های کلان اقتصادی برای توسعه صنعت و سایر بخش‌های مکمل دارد که در کوتاه‌مدت تأثیری نخواهد داشت» (Weiss, 2018: 17). مسئله دیگر درباره صنعت کشتی‌سازی در برزیل نیز تقاضای داخل محدود است که با توسعه آبراه‌ها، برنامه‌ریزی برای توسعه ناوگان ملی، گسترش ناوبری بین‌الملل و توسعه بنادر می‌توان میزان حمل‌ونقل در برزیل را افزایش داد (Weiss, 2018: 18). در بخش خودروسازی برزیل، ادامه حمایت‌های دولتی از این بخش می‌تواند برطرف‌کننده بسیاری از مشکلات باشد. برای نمونه قیمت مواد اولیه مانند آلومینیوم و فولاد برای تولید خودرو در برزیل تقریباً ۲۵٪ گران‌تر از سایر کشورهای پیشرو است (Roland Berger Strategy Consultants, 2014: 10-11). دولت برزیل با برخی اقدامات مانند کاهش تعرفه برای واردات مواد اولیه صنعت خودرو می‌تواند کمک قابل‌توجهی به رشد این بخش داشته باشد. برزیل به‌خودی‌خود بازار داخلی ۲۰۰ میلیونی را در اختیار دارد، در صورتی که دولت نتواند از تحمیل هزینه‌های اضافی مانند افزایش نرخ بهره جلوگیری کند، احتمالاً قیمت خودروهای داخلی افزایش پیدا کند و توانایی بازار داخلی برای صادرات نیز کاهش می‌یابد.

ماشین‌سازی، صنایع الکتریکی و نوری، صنایع چوبی، تولید مواد غذایی و تولید مصالح ساختمانی و سایر محصولات معدنی، به‌ترتیب بیش‌ترین تولیدات صنعتی «روسیه» را تشکیل می‌دهد. در زمینه کشتی‌سازی روسیه، حدود ۶۰۰ شرکت در زمینه صنایع مربوط به کشتی‌سازی فعالیت دارند که سالانه بر تعداد آن‌ها افزوده می‌شود.

در استراتژی توسعه صنعت کشتی سازی روسیه ۲۰۳۵، افزایش صادرات کشتی‌های غیرنظامی از جمله مسافربری، یخچال، حامل انرژی و کشتی‌های مخصوص ماهی‌گیری مورد تأکید قرار دارد. بیش‌ترین صادرات صنایع کشتی‌سازی روسیه نیز مربوط به کد ۸۹۰۱، شامل کشتی‌های مسافربری، کشتی‌های تفریحی، کشتی باری، تجهیزات شناور کوچک می‌شود که تا حد زیادی با اهداف مسکو در استراتژی توسعه صنعت کشتی‌سازی تا ۲۰۳۵، مطابقت دارد. مرز دریایی روسیه حدود ۴۲ هزار کیلومتر است و همین مسئله توجه به کشتی‌سازی در روسیه برای توسعه تبادلات دریایی را افزایش می‌دهد. روسیه برای توسعه صنعت هوایی خود، همانند صنعت کشتی‌سازی تلاش می‌کند تا تولیدات غیرنظامی خود در این زمینه را افزایش دهد. در برنامه دولتی توسعه صنعت هوایی روسیه (تصویب‌شده در سال ۲۰۱۴)، بر توسعه منابع انسانی و نیروهای ماهر، بهبود نظارت بر اجرای مقررات صنعت هوایی و بومی‌سازی بسیاری از صنایع هوایی تأکید شده است.

صنایع خودروسازی روسیه نیز برای توسعه خود نیاز به همراهی با صنایع تولید فولاد دارند و صنایع فولاد این کشور نیز عمدتاً تحت کنترل ثروتمندان قرار دارد. جلسه رئیس‌جمهور روسیه در سال ۲۰۰۱، بسیاری از مشکلات ساختاری و مالی در این حوزه را حل می‌کند و خودروسازی در روسیه پس از حدود یک دهه رکود شدید، مجدداً به رشد خود بازمی‌گردد. خودروهای مشهور خارجی نیز طرفداران زیادی در بازار روسیه دارد و همین موضوع فروش خودروهای داخلی را با مشکلات زیادی مواجه می‌کند. به‌طور کلی، پیامدهای بحران مالی سال ۲۰۰۸ موجب توقف رشد این بخش نمی‌شود، اما بحران اوکراین در سال ۲۰۱۴ و افزایش تحریم‌های ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا علیه روسیه، میزان تولید خودرو در این کشور را از ۱،۸۹ میلیون دستگاه در سال ۲۰۱۴، به ۱،۲۸ میلیون دستگاه در سال ۲۰۱۶ کاهش می‌دهد. براساس آمار وزارت صنعت و تجارت روسیه، تعداد تولید خودرو در این کشور طی سال ۲۰۱۷ حدود ۱/۵۴ میلیون و در سال ۲۰۱۸، حدود ۱/۷۵ میلیون دستگاه بوده است. به‌نظر می‌رسد که رضایت از خودروهای ساخت روسیه، به‌ویژه خودروی لادا، در حال افزایش است. براساس رتبه‌بندی پر فروش‌ترین خودروها در روسیه طی سال ۲۰۱۸، لادا در رده اول و خودروهای زیرمجموعه شرکت کیا، هیوندا، رینالت، وولکس واگن، تویوتا و نیسان در رده‌های بعدی قرار می‌گیرند. تعداد فروش لادا حدود ۳۶۳ هزار خودرو است، اما تعداد فروش کیا ۲۲۶ هزار، هیوندا ۱۷۹ هزار و رنالت ۱۴۴ هزار دستگاه خودرو است (Auto Review.ru, 2018).

هوش مصنوعی نیز جزو اولویت‌های اصلی دولت روسیه است که هر ساله توسط رئیس‌جمهور روسیه مورد تأکید قرار می‌گیرد و ولادیمیر پوتین به‌صورت مدام گزارش‌های مربوط به روند توسعه هوش مصنوعی در این کشور را بررسی می‌کند (president of Russia, 2020). هوش مصنوعی در روسیه به‌طور عمده در حوزه‌های نظامی و غیرنظامی کاربرد دارد که در حوزه غیرنظامی، توسعه دولت الکترونیک براساس برنامه روسیه الکترونیک تا ۲۰۱۰ و تطبیق آن با پیشرفت‌های جدید، استفاده از هوش مصنوعی در امور اقتصادی و بازرگانی شامل ثبت و ترخیص

کالاها، صنایع، کشاورزی و اقتصاد پایدار براساس استراتژی ملی روسیه برای توسعه هوش مصنوعی تا سال ۲۰۲۴، مورد تأکید قرار دارد. در زمینه توسعه کسب و کارهای مربوط به هوش مصنوعی، شهرک اسکالکووا وظیفه حمایت و تربیت نیروی متخصص را برعهده دارد. توسعه دانش نرم‌افزاری و هوش مصنوعی در زمینه سایبری، فناوری اطلاعات، تسهیل امور کشاورزی و حمل‌ونقل، صنعت و تولید آنتی‌ویروس‌های قابل رقابت مانند محصولات شرکت کاسپرسکی (Kaspersky.com, 202۴) از برنامه‌های اصلی دولت روسیه است که در سندهای روسیه الکترونیک ۲۰۱۰-۲۰۰۲ و برنامه اقتصاد دیجیتال فدراسیون روسیه، مورد تأکید قرار گرفته است. البته دولت روسیه تنوع تولید کالاها، مختلف صنعتی را در دستور کار خود قرار داده، اما تبدیل شدن به برترین و پیشرفته‌ترین کشور در زمینه هوش مصنوعی و نرم‌افزاری از اهداف اصلی روس‌ها است. دولت روسیه با توجه به وجود ظرفیت‌های گسترده هوش مصنوعی در کشور، به دنبال رهبری هوش مصنوعی در جهان است و تلاش می‌کند از این فناوری در همه بخش‌های موردنیاز مانند خدمات دولتی، حمل‌ونقل، کشاورزی و... استفاده کند (Tass, 2019).

در رابطه با هوش مصنوعی در برزیل باید گفت که شرکت‌هایی مانند آی‌بی‌ام نقش مؤثری در توسعه این صنعت در برزیل دارند. اولین مرکز تحقیقات هوش مصنوعی در آمریکای لاتین نیز توسط آی‌بی‌ام در دانشگاه سائوپائولو به‌عنوان بخشی از ابتکار شبکه هوش مصنوعی این کشور ایجاد شده است و انجمن هوش مصنوعی در برزیل نیز افزایش بهره‌وری اقتصاد برزیل با استفاده از این فناوری را دنبال می‌کند. تعامل بین بخش‌های خصوصی و دولتی، ایجاد محیطی سالم برای توسعه شرکت‌های نوظهور، توسعه نوآوری‌ها و تربیت نیروی کار ماهر اشاره کرد از برنامه‌های مهم این انجمن است. محصولات نرم‌افزاری در برزیل طی سال ۲۰۱۸ حدود ۱۰٫۵ میلیارد دلار درآمد داشته‌اند و این میزان با توجه به تقاضای روزافزون داخلی در برزیل، می‌تواند تا دو برابر افزایش یابد. برزیل به اصول هوش مصنوعی مبتنی بر انسان در سازمان همکاری و توسعه اقتصادی پایبند است و سالانه گزارش‌هایی را به این سازمان در زمینه‌هایی مانند شفافیت در این بخش ارائه می‌دهد. براساس این اصول، ابتدا ۶ دستورالعمل از جمله ایجاد پیش زمینه‌ها برای آینده دیجیتال، نیروی کار، تحقیقات، توسعه، نوآوری و کارآفرینی، تنظیم برنامه دولتی هوش مصنوعی و کاربرد لازم این فناوری در بخش‌های تولیدی و ایمنی عمومی برای برزیل در نظر گرفته شده است (ZD net, 2019). در مجموع، هوش مصنوعی در برزیل بیش‌تر توسط بخش خصوصی دنبال می‌شود و در این زمینه شرکت‌های بین‌المللی از طریق همکاری با شرکت‌های برزیلی به بسترسازی و به‌روزرسانی سیستم‌عامل و فناوری‌های جدید هوش مصنوعی می‌پردازند. البته در این خصوص ممکن است برخی ناهماهنگی به‌وجود بیاید یا اینکه تمرکز برای گسترش هوش مصنوعی در برزیل کاهش یابد. برای این مشکل نیز واگنر دینیز^{۱۵۲}

1 Kaspersky 5

1

یک شرکت بین‌المللی در زمینه امنیت سایبری است که در سال ۱۹۹۷ تأسیس شد.

1 Vagner Diniz 5

2

کارشناس برزیلی در حوزه فناوری هوش مصنوعی معتقد است که «باید مرکزی تحت عنوان رصدخانه ملی هوش مصنوعی وجود داشته باشد تا بتواند دانش جمعی و شیوه‌های جدید مربوط به این فناوری را شناسایی و تولید کند» (OECD, 2020).

۳-۱-۴- خدمات

سهم بخش خدمات از تولید ناخالص داخلی روسیه در سال ۲۰۰۰ حدود ۵۰٪ و در سال ۲۰۱۸ حدود ۵۴٪ است. سهم بخش خدمات از تولید ناخالص داخلی برزیل طی سال ۲۰۰۰، ۵۸،۲۵٪ و در سال ۲۰۱۸ نیز ۶۲،۶۵٪ است. براساس آخرین آمار بانک جهانی در سال ۲۰۱۷، ارزش افزوده بخش خدمات در روسیه حدود ۸۸۷ میلیارد دلار و در برزیل نیز حدود ۱،۲ تریلیون دلار است که البته در سال ۲۰۱۷ تولید ناخالص داخلی برزیل بیش از ۲ تریلیون دلار بوده است (The World Bank data, 2018). بنابراین، خدمات مهم‌ترین بخش در اقتصاد روسیه و برزیل است که حتی بیش‌ترین سهم از نیروی کار دو کشور را تشکیل می‌دهد. سهم خدمات از میزان اشتغال در برزیل طی سال ۲۰۱۸ حدود ۷۱٪ و در روسیه حدود ۶۷،۳۱٪ است (Statista, 2018). ارزش افزوده بخش خدمات در برزیل در سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۸ بیش‌تر از روسیه است، با این حال، سهم خدمات در روسیه در دوره ۲۰۰۰-۲۰۱۸ ثبات بیش‌تری نسبت به برزیل دارد. حتی آمارها نشان می‌دهد که ارزش افزوده خدمات در برزیل طی سال ۲۰۱۹ کاهش زیادی داشته است. مسئله مهم دیگر در این بخش، بهره‌وری نیروی کار است که با توجه به شاخص ارزش افزوده به‌ازای هر کارگر در بخش خدمات، تا حد زیادی موفقیت برنامه‌های دولتی برای آموزش، ایجاد زیرساخت‌ها و بهبود دستمزدها را می‌توان مورد سنجش قرار داد. این شاخص طی سال ۲۰۱۸، در برزیل حدود ۲۱ هزار دلار و در روسیه حدود ۳۲ هزار دلار است (The World Bank data, 2018).

در زمینه زیرساخت‌های مربوط به خدمات، توسعه بخش حمل‌ونقل برای آسان‌سازی جابه‌جایی کالاها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. پروژه‌های مربوط به حمل‌ونقل در روسیه و برزیل با توجه به شرایط آب‌وهوایی، تمرکز یا پراکندگی مناطق تولیدی کشاورزی، معدنی و صنعتی و نحوه دسترسی متناسب با آن، متفاوت است که این یک مسئله کاملاً بدیهی است. مهم‌ترین تفاوت دو کشور در بخش حمل‌ونقل، مربوط به نحوه اجرا و تخصیص مسئولیت آن است که در روسیه معمولاً اجرای پروژه‌ها توسط دولت یا شرکت‌های دولتی انجام می‌شود و تأمین مالی آن یا از بودجه ملی یا از طریق جذب سرمایه‌گذاری انجام می‌شود. اما دولت برزیل به دنبال خصوصی‌سازی کامل پروژه‌های مربوط به حمل‌ونقل از جمله در طراحی، اجرا و درآمدهای برگرفته از دریافت عوارض است. دولت روسیه تلاش می‌کند تا بزرگ‌ترین شبکه حمل‌ونقل در داخل کشور را راه‌اندازی کند. این شبکه حمل‌ونقل شامل جابه‌جایی مسافر، انتقال کالاها، شبکه انتقال برق سراسری و احداث خطوط لوله برای نفت و گاز است. روسیه از غرب با کشورهای اروپایی و از شرق با کشورهای چین، ژاپن، کره جنوبی ارتباط زمینی و دریایی دارد،

بنابراین، این کشور از ظرفیت ویژه‌ای برای تجارت بین شرق و غرب برخوردار است. اسناد راهبردی روسیه مانند استراتژی حمل‌ونقل روسیه تا سال ۲۰۳۰ و استراتژی توسعه حمل‌ونقل دریایی، به افزایش شبکه‌های ارتباط جاده‌ای و دریایی برای جابه‌جایی شهروندان و توسعه تجارت کالا اشاره دارد. جذب سرمایه‌گذاری برای توسعه شبکه حمل‌ونقل بین‌المللی از اهداف مهم روسیه به شمار می‌رود تا از این طریق بتواند به وابستگی اقتصادی بیش‌تر منافع متقابل بپردازد.

حمل‌ونقل ریلی در روسیه نیز از جمله پیشرفته‌ترین خطوط راه‌آهن در جهان است که به‌طور میانگین ۳۰ تا ۳۵٪ از جابه‌جایی کالا در جهان را به خود اختصاص داده است. حمل‌ونقل دریایی، جاده‌ای و هوایی نیز در روسیه از سطح توسعه قابل قبولی برخوردار است. در موارد مربوط به گردشگری نیز توسعه فرودگاه‌ها و مراکز گردشگری، هم‌چنین اعطای تسهیلات به کارآفرین‌های این بخش و در نهایت معرفی فستیوال‌ها و همایش‌های جهانی برای افزایش ورود مسافر به روسیه از اهداف اصلی این کشور است. در برزیل، حمل‌ونقل جاده‌ای ۶۲٪ از شبکه حمل‌ونقل در این کشور را تشکیل داده و آبراه‌ها تنها ۱۴٪ از این میزان را به خود اختصاص می‌دهد. حمل‌ونقل جاده‌ای انتشار آلاینده‌ها را افزایش می‌دهد و باتوجه به وضعیت آب‌وهوایی برزیل، فرسودگی جاده‌ها نیز هزینه‌های بازسازی زیادی را برای دولت به‌وجود می‌آورد. شرایط متفاوت ایالت‌های برزیل، نوع انتقال کالا را نیز تغییر می‌دهد. مثلاً، در ایالت میناس گرایس مقادیر زیادی ذغال سنگ وجود دارد که بهترین روش انتقال آن نیز از طریق خطوط ریلی است، ایالت سائوپائولو نیز در نزدیکی دریا واقع شده و عمده کالاهای صنعتی سنگین نیز در این ایالت تولید می‌شود، بنابراین جابه‌جایی کالا از طریق کشتی برای این ایالت مناسب‌تر است.

بخش انتقال هوایی و توسعه فرودگاهی برزیل نیز هم‌چنان به حداکثر بهره‌وری خود نرسیده است که باتوجه به برآوردهای انجام‌شده این میزان باید بیش از ۴٪ از سهم کل حمل‌ونقل باشد. براساس گزارش انجمن بین‌المللی حمل‌ونقل هوایی در سال ۲۰۱۸، بخش هواپیمایی برزیل می‌تواند ۱۸٫۸ میلیارد دلار به تولید ناخالص داخلی برزیل اضافه کرده و بیش از ۸۰۰ هزار شغل ایجاد کند. هم‌چنین، این انجمن پیش‌بینی می‌کند که رشد هواپیمایی در برزیل در ۲۰ سال آینده ۲ برابر خواهد شد. خصوصی‌سازی این بخش از برنامه‌های اصلی دولت برزیل است که براساس آن حدود ۶۰ فرودگاه تا سال ۲۰۲۵ در طی ۵ مرحله به بخش خصوصی واگذار می‌شود. برزیل دارای ۲۴۹۹ فرودگاه ثبت شده است که ۱۹۱۱ فرودگاه متعلق به بخش خصوصی و بقیه آن نیز به تعداد ۵۸۸ فرودگاه در اختیار دولت است (Embassy of the Netherlands in Brazil, 2020: 6).

بخش آموزش و پرورش روسیه، به‌طور ویژه تحت نظارت دولت فدرال قرار دارد و براساس قانون این کشور، آموزش عمومی برای همه افراد به‌صورت اجباری و رایگان است. این بخش از نظر سطح و نوع کارکرد به آموزش عمومی، تحصیلات حرفه‌ای و آموزش تکمیلی می‌شود. از سال ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۷، ثبت‌نام در دانشگاه‌های روسیه

۴۰٪ افزایش داشته است و این کشور حدود ۲۰۰ هزار دانشجوی بین‌المللی دارد، رقمی که ممکن است طی سال‌های آینده ۳ برابر شود. افزون بر این، تحصیلات عالی در روسیه مقرون به صرفه‌تر از آموزش‌های عالی در کشورهای غربی است و همین مسئله دسترسی به آموزش برای اقشار مختلف جامعه را افزایش می‌دهد. روسیه میزبان دانشجویان خارجی زیادی از کشورهای قزاقستان (۳۳،۵٪)، چین (۲۵،۶٪)، هند (۱۵،۹٪) و کشورهای مشترک المنافع مانند بلاروس، جمهوری آذربایجان، ترکمنستان، ازبکستان و اوکراین به میزان حدود ۵۵٪ از مجموع آن‌ها است (Официальный сайт для иностранных студентов, 2018).

بخش آموزشی و درمانی روسیه نیز بیش از آنکه در خدمت اهداف درآمدی باشد، در راستای توسعه خدمات به شهروندان و ارتقای سطح رفاه آن‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. هزینه‌های مربوط به بخش درمانی و مراقبت‌های بهداشتی در روسیه نیز به‌طور میانگین بین ۵ تا ۵/۵٪ درصد از تولید ناخالص این کشور بوده است. دولت روسیه پس از سال ۲۰۰۰ به تدریج توانست از طریق افزایش تأمین مالی سلامت، از جمله تعیین برخی مالیات‌ها و تأمین مالی خصوصی از شرکت‌های تجاری، بودجه مورد نیاز برای توسعه سیستم بهداشتی را فراهم کند. در بخش درمان نیز یکی از مشکلات بزرگ روسیه دسترسی نامتعادل به امکانات مربوط به کلینیک‌های عمومی درمان است و افزون بر آن، به دلیل وسعت زیاد این کشور، افراد از سایر مناطق دوردست مجبورند مسافت‌های زیادی را برای درمان به مسکو سفر کنند. دولت روسیه نیز در همین راستا تلاش کرد تا تأمین مالی مراقبت‌های بهداشتی را به سطوح منطقه‌ای و محلی متمرکز کنند تا هم فشار بر بودجه ملی کاهش یابد و هم مقامات محلی بتوانند شبکه درمانی متناسب با منطقه خود را ایجاد کنند. فروش بیمه درمانی نیز از راه‌های دیگر تأمین مالی است که غالباً در شهرهای بزرگ توسط شهروندان خریداری می‌شود (The Borgen Project, 2020). در بخش بهداشت و درمان برزیل، شکاف‌های بین منطقه‌ای زیادی مشاهده می‌شود. برای نمونه نرخ مرگ و میر در مناطق جنوبی این کشور کمتر است، در حالی که مناطق شمالی و شمال شرقی به علت شیوع بیماری‌های واگیردار، از وضعیت درمانی مناسبی برخوردار نیستند. البته در بخش خدمات آموزشی، برزیل با وجود چالش‌های اقتصادی و سیاسی هم‌چنان پنجمین بازار آموزش عالی در جهان و بزرگ‌ترین مرکز تحصیلی در آمریکای لاتین را تشکیل می‌دهد. این موضوع به ویژه در بخش آموزش تکنولوژی و صنعتی اهمیت زیادی دارد و برنامه دولت برزیل بر آن است که بخش آموزش، به‌ویژه به صورت آموزش از راه دور هم‌چنان به رشد خود ادامه دهد.

۴-۱-۴- انرژی

سهم تولید و فروش نفت و گاز از تولید ناخالص داخلی روسیه در سال ۲۰۱۸ حدود ۲۱٪ است و وزارت منابع طبیعی و بوم‌شناسی فدراسیون روسیه ارزش ذخایر نفتی روسیه تا سال ۲۰۱۸، حدود ۱ تریلیون دلار برآورد کرده

است (Forbes, 2019). روسیه حدود ۲۳٪ از ذخایر گاز جهان را در اختیار دارد که از نظر تولید سالانه در رتبه اول قرار می‌گیرد. اقتصاد روسیه به منابع هیدروکربنی وابسته است و درآمد نفت و گاز حدود ۳۰٪ از بودجه فدرال را تشکیل می‌دهد. از سوی دیگر، درآمد برزیل از بخش انرژی، به‌ویژه مهم‌ترین موارد یعنی نفت و گاز چندان زیاد نیست. در سال ۲۰۱۸، درآمد برزیل از نفت خام تنها ۲،۰۵٪ از تولید ناخالص داخلی این کشور را تشکیل می‌دهد و تقریباً طی دو دهه گذشته از این میزان فراتر نرفته است. تولید نفت خام برزیل در سال ۲۰۰۰ کمتر از ۱،۵ میلیون بشکه بوده است که به تدریج این روند با گسترش خود طی سال ۲۰۱۰ به بیش‌تر از ۲،۲ میلیون بشکه افزایش پیدا می‌کند و طی سال ۲۰۱۸ نیز به ۲،۵ میلیون بشکه می‌رسد (The Global Economy, 2018).

تغییر قیمت جهانی نفت یکی از عوامل تأثیرگذار در رشد اقتصادی روسیه است و تأثیر مستقیمی بر بازار سهام روسیه دارد. از سوی دیگر، افزایش قیمت نفت بر قدرت روبل روسیه، جذب سرمایه‌گذاری، اشتغال و افزایش ذخایر ارزی این کشور تأثیر می‌گذارد. میزان تولید گاز طبیعی روسیه در سال ۲۰۱۸، حدود ۶۹۱ میلیارد متر مکعب بوده که به میزان ۲۵۲ میلیارد متر مکعب آن را صادر کرده است. روسیه حدود ۶۹٪ از گاز تولیدشده خود را در داخل مصرف می‌کند. نقش این نوع انرژی در تولید حرارت (۲۹٪)، تولید نیروی برق (۲۴٪)، مصرف خانگی (۱۲٪)، بخش پتروشیمی (۸٪)، تولید فلزات (۳٪) و تولید سیمان (۳٪) است. بنابراین گاز طبیعی نقش مهمی در سبد مصرفی روسیه دارد (رسولی‌نژاد، ۱۳۹۹: ۲۲۳).

روسیه تلاش می‌کند تا مبادی صادراتی گاز خود به اروپا را افزایش دهد. به‌طور کلی، سیاست انرژی انرژی مسکو ترسیم خطوط لوله برای ارسال منابع انرژی است، معمولاً طراحی و انجام عملیات خط لوله با مشارکت چند شرکت بین‌المللی از کشورهای مبدأ، میانی و مقصد صورت می‌گیرد و سرمایه‌گذاری‌های زیادی در این خصوص انجام می‌شود. بدین ترتیب، تعداد ذی‌نفعان در تکمیل و فعالیت مداوم خطوط انتقال انرژی افزایش می‌یابد. از سوی دیگر، مواردی مانند تحریم و تغییر سیاست‌های کشور مقصد با موانع دشواری همراه خواهد بود. خطوط انتقال انرژی زیادی بین روسیه کشورهای دیگر وجود دارد که از جمله آن‌ها خط لوله نفت سورگوت-پالوتسک^{۵۳}، خط لوله نفتی دوستی^{۵۴} و خط لوله سیبریای شرقی-اقیانوس آرام^{۵۵} است. خطوط انتقال گاز نیز شامل جریان آبی^{۵۶}، نورد استریم، ترک استریم است. در حال حاضر، پربحث‌ترین خط انتقال انرژی روسیه، نورد استریم-۲ است که بیش‌تر از سوی مقامات آمریکایی به‌عنوان تهدید بزرگ برای اروپا یاد می‌شود. به‌گزارش شرکت گاز پروم روسیه،

1 Surgut-Polotsk Oil Pipeline 3
 1 Friendship Pipeline/ Дружба (нефтепровод) 4
 1 Eastern Siberia-Pacific Ocean oil pipeline/ Восточная Сибирь-Тихий океан
 1 Blue Stream/ Голубой поток 6

ظرفیت دو شاخه از نورد استریم-۲ حدود ۵۵ میلیارد متر مکعب گاز می‌باشد که مجموعاً ظرفیت نورد استریم و نورد استریم-۲ حدود ۱۱۰ میلیارد متر مکعب در سال است (Gazprom, 2021).

در برزیل، شرکت چند ملیتی پتروبراس که بزرگ‌ترین تولیدکننده نفت و گاز در برزیل است که میزان تولید گاز در برزیل طی سال ۲۰۱۸ را حدود ۲۵,۲ میلیون متر مکعب برآورد کرده است. ضرورت این بخش در برزیل بیش‌تر به دلیل تأمین انرژی مورد نیاز صنایع رو به پیشرفت برزیل است. برزیل از نظر واردات انرژی، رتبه ۸۳ در جهان را دارد که حدود ۱۱٪ از انرژی خود را وارد می‌کند. از سال ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۸ میزان واردات انرژی برزیل بین ۵ تا ۱۴٪ در نوسان است، اما به صورت کلی از ۱۵٪ فراتر نمی‌رود (The World Bank data, 2018). برزیل دارای ظرفیت قابل توجهی برای تولید انرژی‌های پاک از جمله خورشیدی، هیدروالکتریک، بادی، هسته‌ای و اتانول حاصل از نیشکر است. براساس آخرین آمار منتشر شده در سال ۲۰۱۵، حدود ۴۴٪ از کل انرژی مصرفی در برزیل را انرژی‌های پاک تشکیل می‌دهد. میزان صادرات انرژی الکتریسیته در برزیل طی سال ۲۰۱۸ صفر بوده و میزان واردات آن ۳۵ میلیارد کیلووات بوده است. این در حالی است که میزان مصرف انرژی الکتریسیته در برزیل روزبه‌روز افزایش می‌یابد و در سال ۲۰۱۸ به ۵۲۸ میلیارد کیلووات می‌رسد (The Global Economy, 2018). میانگین سرانه انتشار دی‌اکسید کربن در برزیل نیز ۲,۲۴ متریک تن و در سال ۲۰۱۸ به میزان ۲,۰۴۲ متریک تن بوده است. برزیل از نظر سرانه انتشار دی‌اکسید کربن در رده ۱۰۷ جهان و جزو کم‌ترین‌ها قرار می‌گیرد (The World Bank data, 2018). برزیل بزرگ‌ترین جنگل بارانی جهان به نام آمازون را دارا است که از آن به‌عنوان ریه تنفسی جهان یاد می‌شود، بدین ترتیب فعالان بین‌المللی محیط‌زیست و کشورهای اروپایی حساسیت ویژه‌ای نسبت به فعالیت‌های آلاینده در برزیل دارند. همه این موارد اهمیت تولید انرژی‌های پاک را دو چندان می‌کند.

روسیه نیز تولیدکننده منابع پاک انرژی مانند هسته‌ای، برق‌آبی و خورشیدی است. تولید انرژی توسط نیروگاه‌های هسته‌ای روسیه طی سال ۲۰۱۸ حدود ۱۹٪ از کل برق تولیدشده در روسیه را تشکیل می‌دهد. سالانه حدود ۲۰٪ از کل برق تولیدشده در روسیه توسط نیروگاه‌های برق‌آبی تأمین می‌شود. این کشور در سال ۲۰۱۸ رتبه سیزدهم صادرات انرژی برق در جهان را در اختیار داشته است. با این حال، سهم انرژی‌های پاک از کل منابع انرژی تولیدشده در روسیه طی سال ۲۰۱۸، حدود ۳,۳۹٪ بوده است. روسیه جزو ۲۰ کشور اول آلاینده در زمینه انتشار دی‌اکسید کربن است. سرانه انتشار دی‌اکسید کربن روسیه کاهش نسبی به میزان ۰,۵۶ متریک تن داشته است. اما با توجه به میانگین جهانی که ۴,۶ متریک تن می‌باشد، روسیه سهم بسیار کمی از آلاینده‌گی در جهان دارد.

۵-۱-۴- توسعه اجتماعی

در موضوعات مربوط به توسعه اجتماعی، بزرگ‌ترین چالش روسیه مربوط به جمعیت این کشور است که در این راستا دولت روسیه هر ساله در مجمع فدرال، برنامه‌های افزایش جمعیت را از اولویت‌های اصلی کشور عنوان می‌کند. بزرگ‌ترین مشکلات برای کاهش فرزندآوری شامل کمبود یا گرانی مسکن، افزایش زنان معتاد به مشروبات الکلی و گران‌تر شدن محصولات غذایی است. بخش مسکن نیز یکی از بزرگ‌ترین مشکلات فرزندآوری در روسیه است، زیرا اجاره بهای منازل مسکونی هر ساله افزایش می‌یابد و برخی از این منازل نیز از کیفیت لازم برخوردار نیستند. دولت روسیه براساس برنامه سیاست جمعیتی، طی فرمان ۱۷۱۱، در ۳۰ دسامبر ۲۰۱۷، تسهیلاتی در قالب وام با کم‌ترین سود و یا کمک‌های مالی در چارچوب تخفیف‌هایی که توسط آژانس‌های مسکن اعمال می‌شود را در نظر گرفته است. البته ساخت مسکن به صورت انبوه در روسیه دارای سابقه طولانی است. ساخت مسکن در دوره شوروی یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصاد ملی و براساس اصول سوسیالیستی بود. دو فرمان در سال ۱۹۱۸ در مورد لغو مالکیت خصوصی در شهرها و اشتراکی‌شدن زمین، زمینه‌ساز ایجاد آپارتمان‌هایی به اصطلاح مشاع شد. دولت شوروی وظیفه اختصاص مسکن بین مردم را برعهده گرفت. کمیته ساخت‌وساز شوروی در دهه ۱۹۲۰ برای اولین بار در تاریخ این کشور خانه‌های استاندارد براساس فاکتورهای مدرن و با استفاده از رویکرد علمی را آغاز کرد. در دهه ۱۹۳۰ ساخت مسکن با معماری زیبا و منحصر به فردی آغاز شد که در آن محوطه‌های بزرگی ایجاد می‌شد. در این محوطه‌ها فروشگاه مواد غذایی، محصولات موردنیاز و برخی امکانات رفاهی فراهم بود و ساکنان به راحتی می‌توانستند محصولات موردنیاز خود را خریداری کنند. این الگو شهرک‌های مسکونی جذاب و با رنگ‌بندی خاصی را ایجاد کرده بود. ساخت مسکن تقریباً جزو برنامه‌های اصلی در ادوار مختلف شوروی بود و این موضوع تا شکل‌گیری فدراسیون روسیه نیز ادامه پیدا کرد (Arch daily, 2018). بنابراین فدراسیون روسیه در تهیه مسکن موردنیاز مردم دارای تجربه خوبی است و بسیاری از سیاست‌های کنونی مسکو برای ساخت مسکن نیز برگرفته از برنامه‌های دوره شوروی است. در زمینه حمایت از مادران نیز ارائه یارانه به مادران باردار و در نظر گرفتن کوپن خرید محصولات برای کودکان نیز از برنامه‌های دولت روسیه است که تاکنون بخش‌هایی از آن به اجرایی شده است. دولت روسیه، خانواده را مهم‌ترین بنیان اساسی جامعه می‌داند و تربیت کودک در این نهاد را هدف اصلی خود عنوان می‌کند. بنابراین، پروژه ملی جمعیتی این کشور برای دستیابی به رشد پایدار جمعیت و افزایش امید به زندگی تا ۷۸ سال تا سال ۲۰۲۴ (۸۰ سال تا ۲۰۳۰) بزرگ‌ترین برنامه این کشور برای اهداف توسعه اجتماعی است (Президент России, 2020).

افزایش جمعیت برزیل از ۱۷۲ میلیون نفر به ۲۱۰ میلیون نفر طی کمتر از ۲۰ سال، بیانگر رشد مناسب جمعیت این کشور است، اما فقر بزرگ‌ترین مشکل توسعه اجتماعی در این کشور است. فقر (۵,۵۰ دلار) در برزیل طی سال ۲۰۱۸، حدود ۲۰٪ می‌باشد که تقریباً ۵ برابر بیش‌تر از روسیه (۳,۷٪) است، با توجه به فاصله نزدیک

میزان درآمد ملی دو کشور، می‌توان گفت که دولت برزیل در کاهش فقر هم‌چنان موفق نبوده است. شاید بتوان گفت که یکی از دلایل بیش‌تر بودن فقر در برزیل نسبت به روسیه، جمعیت زیاد این کشور باشد، اما ظرفیت ویژه برزیل در تولید محصولات غذایی و میانگین تقریباً برابر دو کشور در میزان تولید ناخالص داخلی نشان می‌دهد که منابع برزیل به صورت عادلانه بین اقشار مختلف جامعه توزیع نشده است و شاخص نابرابری جینی به میزان ۵۴٪ به خوبی بیانگر شکاف طبقاتی در جامعه برزیل است. برزیل در یک دهه قبل از رکود شدید ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۶ توانسته بود فقر و نابرابری را تا میزان قابل توجهی کاهش دهد. برای نمونه بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۳ بیش از ۱۵ میلیون نفر از فقر شدید نجات یافتند که این آمار بیش‌تر مربوط به اصلاحات دولت لولا داسیلوا در جهت توسعه اجتماعی و کاهش نابرابری در برزیل بود. دولت برزیل از سال ۲۰۰۴ تلاش کرد تا با افزایش رقابت خارجی و سرمایه‌گذاری، افزایش دریافت مالیات و مشارکت برای تأمین اجتماعی از میلیون‌ها کارگر حمایت می‌کند، هم‌چنین هزینه‌های عمومی نیز تا حد زیادی افزایش می‌یابد. این هزینه‌ها تا حد زیادی به آموزش نیروی کار مربوط است که براساس آمارها موجب برابری بیش‌تر در برزیل می‌شود (9, 8: Firpo & de Pieri, 2018). اما در دوره بعد از رکود شدید چشم انداز اقتصادی و اجتماعی برزیل هم‌چنان با عدم قطعیت و بی‌ثباتی مواجه گردید. برزیل تقریباً از سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۹ در بین کشورهای جهان، بیش‌ترین نابرابری جینی دارد (The Global Economy, 2019). البته شاخص نابرابری جینی وضعیت چندان مطلوبی در روسیه ندارد و در سال ۲۰۱۸، حدود ۳۷٪ است، با این حال این شاخص در روسیه نسبت به بسیاری از کشورها مانند اندونزی، ترکیه و آرژانتین، از وضعیت بسیار بهتری برخوردار است. در برزیل، در زمینه‌های مختلف از جمله دسترسی عمومی به خدمات بهداشتی و دستیابی بخش بزرگی از جامعه به غذا و کالری مورد نیاز روزانه، نابرابری شدیدی وجود دارد و بسیاری از خانواده‌های مجبور به مصرف رژیم‌های غذایی بی‌کیفیت و آسیب‌زا می‌شوند. شیوع ناامنی غذایی شدید و متوسط شاخصی است که دسترسی به غذای سالم را نشان می‌دهد و این شاخص در برزیل ۲۰٪ و در روسیه ۷,۱٪ از کل جمعیت است (The World bank, 2018).

میزان بیکاری طی سال ۲۰۱۸ در روسیه ۴,۸۵٪ و در برزیل ۱۲,۳۳٪ است. از نظر تقسیم‌بندی منطقه‌ای، بیش‌ترین میزان بیکاری روسیه مربوط به ولادی قفقاز، واقع در جنوب این کشور است که بیش‌تر گروه‌های افراطی در این منطقه قرار دارند، بنابراین از نظر میزان اشتغال، روسیه دارای وضعیت بهتری نسبت به برزیل و بسیاری از کشورهای پیشرفته مانند فرانسه، ایتالیا، ترکیه، اسپانیا، فنلاند، کانادا و... است (The Global Economy, 2018). چشم‌انداز توسعه اجتماعی در روسیه بسیار مثبت است و به نظر می‌رسد که این کشور در بسیاری از شاخص‌های مربوط به توسعه اقتصادی مانند کاهش فقر، بیکاری و... بتواند دارای موقعیت بسیار بهتری نسبت به کشورهای غربی و برخی کشورهای نوظهور اقتصادی داشته باشد.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی تطبیقی الگوی توسعه اقتصادی در روسیه و برزیل طی سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸، با توجه به تأثیرگذاری دو متغیر دولت و بخش خصوصی انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دولت روسیه با تنظیم و بکارگیری سیاست‌های مربوط به امنیت اقتصادی تلاش می‌کند تا تسلط کاملی بر مبادی اصلی اقتصادی و صنایع بزرگ داشته باشد، زیرا این کشور در رقابت با کشورهای غربی، به صورت مداوم تحت تحریم‌های اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا قرار می‌گیرد و برای کاهش تأثیرگذاری این فشارهای خارجی به تنظیم برخی سیاست‌های حمایت‌گرایانه می‌پردازد تا بتواند از بحران اقتصادی و سقوط ارزش روبل جلوگیری کند. بنابراین، اولین اولویت روسیه رشد صنعت داخلی از طریق بکارگیری سیاست جایگزینی واردات در بعضی از تولیدات صنعتی مانند خودرو، ماشین آلات کشاورزی و صنایع تولید و انتقال منابع انرژی است. دومین اولویت روسیه امنیت غذایی است که در این راستا تولید حداکثری محصولات کشاورزی با ارزش غذایی بالا مانند غلات با استفاده از جدیدترین فناوری کاشت و برداشت در دستور کار قرار دارد که پس از تکمیل ذخایر استراتژیک غذایی، مازاد آن را به سایر کشورها صادر می‌کند. سومین اولویت دولت روسیه، توسعه هوش مصنوعی و بکارگیری آن در تولید صنایع و محصولات کشاورزی، داده‌پردازی در زمینه‌های مختلف، دیجیتالی کردن شبکه حمل‌ونقل و مسافرتی، گسترش ارائه خدمات دولتی و اداری به صورت الکترونیک و... است. برنامه دیگر دولت روسیه که به صورت موازی اجرا می‌شود، افزایش جمعیت با کیفیت است که در این زمینه ساخت مسکن یا تأمین شرایط خرید مسکن، ارائه خدمات آموزشی رایگان و متناسب با ظرفیت‌های اقتصادی، کمک به ارتقای نهاد خانواده، ایجاد شرایط رفاهی و تفریحی و در نظر گرفتن حقوق و تسهیلات ویژه برای مادران باردار از اهداف حیاتی این کشور است.

دولت برزیل تقریباً مدت زیادی است که از جایگزینی واردات عبور کرده است و طی دو دهه اخیر بیش‌تر به دنبال افزایش تبادلات خارجی و جذب سرمایه‌گذاری‌های گسترده بین‌المللی است. برزیل ظرفیت ویژه‌ای برای تبدیل شدن به یک شبکه مهم در تجارت بین‌الملل دارد و این هدف تا حد زیادی نیز محقق شده است. اما این ظرفیت نیاز به یک ساماندهی یکپارچه و نظارت دائمی دارد تا به نوعی موجب توسعه اقتصادی یکپارچه در این کشور شود. بنابراین، هدف مهم دولت برزیل افزایش خصوصی‌سازی در بخش‌های مختلف اقتصادی مانند کشاورزی، صنعت، حمل‌ونقل، تولید و انتقال انرژی، مدیریت بنادر و... است. مهم‌ترین مسئله در برزیل، فقر و نابرابری است که این موضوع تنها با حمایت‌های دولت امکان‌پذیر است، بدین‌منظور دولت علاوه بر نظارت دائمی بر روند خصوصی‌سازی، بایستی بتواند فرصت‌ها و منابع را به صورت عادلانه در جامعه توزیع کند. در روسیه مسائل بسیار مهمی مانند فقر و بیکاری تا حد بسیار زیادی مرتفع شده است. دسترسی به خدمات بهداشتی و خدمات آموزشی در روسیه از سطح بالایی برخوردار است. سیستم مدیریت دولتی در روسیه یک وضعیت منظم و یکپارچه‌ای را برای سامان بخشیدن به امور اجتماعی-اقتصادی و رفاهی به وجود آورده که همین مورد در برزیل با ضعف بزرگی

روبرو است. در نتیجه، چند مسئله مهم در مقایسه الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل به‌عنوان یافته‌های اصلی پژوهش قابل‌بیان است که شامل:

الف) میزان درآمد ملی دو کشور به‌طور میانگین در فاصله کمی از یکدیگر قرار دارد و با توجه به جمعیت هر دو کشور، افزایش حدود ۳۰ درصدی آن می‌تواند تضمین‌کننده رفاه در جامعه باشد، اما در صورتی که توزیع درآمدها برای امور رفاهی و برابری فرصت‌ها به‌درستی اجرا شود. در برزیل افزایش در صورت ادامه نابرابری در توزیع درآمد و بی‌نظمی‌های مربوط به اجرای برنامه‌های توسعه‌ای، افزایش درآمد ملی نه‌تنها موجب کاهش فقر و بیکاری نخواهد شد، بلکه فساد دولتی را نیز افزایش می‌دهد.

ب) تلاش دولت روسیه برای کاهش وابستگی در خصوص محصولات استراتژیک باعث شده که این کشور در مواقع بحران‌های بین‌المللی یا منطقه‌ای با آسیب بسیار کمتری نسبت به برزیل روبرو باشد. برخی محدودیت‌ها و تحریم‌های اعمال‌شده از سوی کشورهای غربی می‌تواند ارزش روبل روسیه را تا حد زیادی کاهش دهد که در این زمینه برنامه مسکو حذف تدریجی دلار از صندوق رفاه ملی و انجام معاملات با ارز ملی است. در سطح منطقه‌ای، بکارگیری روبل توسط سازمان‌های اقتصادی منطقه مانند اتحادیه اقتصادی اوراسیا، به تدریج ارزش روبل را افزایش می‌دهد. حل مسائلی مانند امنیت غذایی و دسترسی مردم به غذای کافی برای کشوری مانند برزیل که ظرفیت بسیار بالایی در تولید محصولات غذایی دارد، دارای بیش‌ترین اولویت است. از سوی دیگر، تلاش برای بومی‌سازی و توسعه فناوری‌ها و تولید تجهیزات و محصولات صنعتی نیز موجب آسیب‌دیدگی کمتر این کشور نسبت به بحران‌های بین‌المللی و منطقه‌ای خواهد بود.

پ) سهم سوخت‌های فسیلی از تجارت بین‌الملل رقم ناچیزی است، با این حال، بخش مهمی از بودجه عمومی روسیه از فروش این منابع تأمین می‌شود. از سوی دیگر، مسکو با تولید و انتقال منابع انرژی سرشار مانند نفت و گاز، می‌تواند قابلیت سیاسی ویژه‌ای را در خصوص تحولات منطقه‌ای بکار ببرد. سهم برزیل از منابع انرژی تجدیدناپذیر زیاد نیست، اما همین موضوع نشان می‌دهد که بیش‌تر درآمد برزیل از فعالیت‌های مولد، خدمات و فناوری است.

در مجموع، روسیه تلاش می‌کند تا سازمان‌های تجاری و مناطق آزاد در منطقه اوراسیا را با توجه به فضای پساشوروی بومی‌سازی کند، زیرا مسکو بر این ساختار کنترل بیش‌تری دارد. به‌طور کلی، روند ادغام منطقه‌ای و ایجاد کریدورهای بین‌المللی در اوراسیای مرکزی، با توجه به موقعیت ژئواکونومیک و قرارگرفتن آن در مسیر پروژه‌های بزرگی مانند یک کمربند-یک جاده و کریدور شمال-جنوب با رشد و بازخورد بهتری نسبت به منطقه‌ی آمریکای لاتین همراه است. با افزایش کریدورهای بین‌المللی در روسیه، ضرورتاً مواردی مانند دیجیتالی کردن شبکه ورود و خروج کالاها با استفاده از هوش مصنوعی اهمیت بیش‌تری پیدا می‌کند که همین عامل درآمد

روسیه از خدمات حمل‌ونقل را افزایش می‌دهد. برخی ادغام‌های منطقه آمریکای لاتین مانند مرکوسور از موفقیت نسبی برخوردار هستند و سرعت تبادل‌های تجاری بین این منطقه و مناطقی مانند آسیای شرقی، اتحادیه اروپا و آفریقا، تجارت دریایی را گسترش می‌دهد و همین مسئله اهمیت بکارگیری هوش مصنوعی در سامانه گمرک برزیل، توسعه و بازسازی بنادر و افزایش تعداد کشتی‌های تجاری را بیش‌تر می‌کند.

در برزیل با توجه به شرایط نئولیبرالیسم اقتصادی، گسترش خصوصی‌سازی با نظارت ناکافی بر روند آن، توصیه نهادهای بین‌المللی پول و بانک جهانی، تلاش برای جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی بدون استفاده هدفمند و مولد از آن و در نتیجه افزایش بدهی‌های خارجی، اجرای برخی سازوکارهای آزادی اقتصادی و فعالیت بازرگانان بانفوذ، همچنین قدرت شرکت‌های چند ملیتی، تراز تجاری معمولاً منفی بوده است. بنابراین، دولت برزیل باید به‌گونه‌ای بر روند خصوصی‌سازی و هزینه منابع نظارت داشته باشد تا زمینه برای افزایش صادرات، توسعه شبکه‌های حمل‌ونقل و رشد بخش خدمات فراهم شود. به‌نظر می‌رسد قدرت دولت برزیل با توجه به مقتضیات توسعه اقتصادی و اجتماعی در آینده افزایش پیدا کند. در واقع، به تدریج شناسایی سرمایه‌داری افسارگسیخته توسط گروه‌های مردمی عرصه فعالیت بر آن‌ها را سخت‌تر خواهد کرد، بنابراین ممکن است قدرت دولت در جهت کاهش وابستگی و فعالیت شفاف‌تر جهت‌دهی شود. با این حال، با توجه به فضای بین‌الملل و ضعف نئولیبرالیسم، دولت‌های متمرکزی مانند روسیه به رشد اقتصادی بهتری دست پیدا می‌کنند و ممکن است تولید ناخالص داخلی این کشور از ۲ تریلیون دلار نیز فراتر رود. حتی تجارت شبکه‌ای روسیه از طریق افزایش تعاملات و تبادلات با برخی مناطق ویژه جهان مانند آفریقا و آسیای شرقی نیز شرایط بهتری را برای این کشور فراهم می‌کند. البته تحولات شدید سیاسی در داخل روسیه ممکن است روند تولید و توزیع را تا حد زیادی تغییر بدهد. اما در برزیل حتی اگر تحولات شدیدی رخ دهد، تغییرات در این کشور تدریجی خواهد بود و این تغییرات به‌صورت عمومی در بحث توسعه اجتماعی خود را نشان می‌دهد. در نتیجه، بررسی تطبیقی الگوی توسعه اقتصادی روسیه و برزیل نشان می‌دهد که رشد فناوری‌های پیشرفته در داخل کشور و امکان تبادل مهارت و آموزش در بین کشورها، برنامه‌ریزی برای حضور مؤثر در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی اقتصادی و تجاری، رشد حمل‌ونقل با گسترش بنادر و عبور کریدورهای بین‌المللی، از سوی دیگر، کنترل موقت دولت بر بعضی از حوزه‌های آسیب‌پذیر براساس رویکرد امنیتی و به‌طور هم‌زمان جلوگیری از رشد رانت و انحصارگرایی، توجه بیش‌تر به خدمات درمانی و امکانات رفاهی به‌عنوان یک مسئولیت اجتناب‌ناپذیر دولت، افزایش مسئولیت اجتماعی نسبت به ناکارآمدی‌ها و فسادهای دولتی و در نهایت بسترسازی برای ورود سرمایه و آزادی‌های بیش‌تر برای سرعت مبادلات مالی در بازار سهام، زمینه‌ساز توسعه اقتصادی مطلوب و منظم یک کشور خواهد بود.

فهرست منابع

*کتابها

- رسولی نژاد، احسان (۱۳۹۹). **اقتصاد روسیه در گذر زمان**، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ایران.
- طهماسبی، جواد (۱۳۹۱). **شاخص توسعه انسانی و مقام ایران در جایگاه جهانی**، معاونت پژوهش‌های اقتصادی، مرکز تحقیقات استراتژیک، چاپ اول، تهران، ایران.
- موسوی جهرمی، یگانه (۱۳۸۸). **توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی**. چاپ دوم. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- مقصودی، وحید (۱۳۹۸). **مدل آلمانی توسعه**. چاپ اول. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- کنان، کارلوس، ولوت، سباستین (۱۳۹۸). **فراز و فرودهای توسعه در آمریکای لاتین**، ترجمه: مهدی رضایی، چاپ اول، انتشارات وزارت امور خارجه، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، ایران.
- کولایی، الهه (۱۳۹۸). **سیاست و حکومت در فدراسیون روسیه**، چاپ چهارم، مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، ایران.

*پایان‌نامه‌ها

- خادم المله، سعیده (۱۳۹۱). **بررسی عوامل تبدیل برزیل به یک قدرت نوظهور اقتصادی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. گروه علوم اقتصادی دانشگاه علامه طباطبایی.
- محمد نبی، سعیده (۱۳۹۴). **تأثیر توسعه مالی و سرمایه‌گذاری خارجی بر رشد اقتصادی کشورهای بریکس**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. گروه علوم اقتصادی دانشگاه شهید بهشتی.

منابع انگلیسی

*مقاله‌ها

- Actis, E. (2013). "Brazil power and multinational corporation": brazilian multinational corporations, foreign policy and the international insertion of Brazil: an analysis based on the contributions of Robert Gilpin. **Observatório de Relações Exteriores**, Universidade Autónoma de Lisboa, Lisboa, Portugal, pp 17-28.
- Akindinova NV, Bessonov VA, Yassin EG (2018). The Russian economy: From transformation to development. **Report for the XIX April international academic conference on economic and social development**. Moscow: HSE.
- Azzoni, Cristain. (2001). Economic growth and regional income inequality in Brazil. **The annals of regional science**, 35(1), 133-152.
- Balsadi, O. V., & DelGrossi, M. E. (2018). Labor and Employment in Brazilian Northeastern Agriculture: a look at the 2004-2014 period. **Revista de Economia e Sociologia Rural**, 56, 19-34.
- Barrientos, Armando, and Edmund Amann (2015) Is there a Brazilian model of development? **International Policy Centre for Inclusive Growth**. No. 33.
- Clarke, S. (2005). The neoliberal theory of society. **Neoliberalism: A critical reader**, 50, 59.
- Cardoso, V., & Perobelli, F. (2014). Evaluation of the structure of the services sector in Brazil: a regional approach. **Programa de Pós-Graduação em Economia da UFJF (PPGE)**. Brazil.

- Desa, Michael (2018). BRAZILIAN FARMLAND: IS THE RISK WORTH THE REWARD? **Global AInvesting**: Sao paulo, Brazil.
- Filo, Almeida. (2011). Higher education and health care in Brazil. **The Lancet**, No.36 377-389.
- Firpo, S. P & de Pieri, R. G. (2018). The labor market in Brazil, 2001-2015. **IZA World of Labor**, (441).
- GUIMARÃES WEISS, JAMES MANOEL (2018). RISE AND DECLINE OF THE SHIPBUILDING INDUSTRY IN BRAZIL, **International Association for Management of Technology IAMOT**, Conference Proceedings.
- Hanson, P. (2019). Russian Economic Policy and the Russian Economic System: Stability versus Growth. *London: Chatham House. Russia and Eurasia Programme Paper*.
- Hartwich, O. M. (2009). Neoliberalism: The genesis of a political swearword, The Centre for Independent Studies, **CIS occasional papers; 114**.
- Ives, A. (2015). Neoliberalism and the concept of governance: Renewing with an older liberal tradition to legitimate the power of capital, *Cahiers du MIMMOC*, English version (14).
- Krasilshchikov, Victor (2013). Brazil and Russia: Similarities and Differences of the Development Trajectories? **Entelequia**: revista interdisciplinar 15: 265-287.
- Massara, Vanessa Meloni (2019). An overview about Brazilian railway system, Part II: 1930-actual. **MOJ Civil Eng**. Adjunct Researcher, Polytechnic School, University of São Paulo, Brazil.
- Nafziger, Edward (2002). Economic development, inequality, war, and state violence. **World development**, 30(2), 153-163.
- Pereira, L. C. (2009). Assault on the State and on the Market: Neoliberalism and Economic Theory. *Estudos Avancados*, 23(66), 7-23.
- Perobelli, Fernando (2014). Evaluation of the structure of the services sector in Brazil: a regional approach. In ERSA conference papers. **European Regional Science Association**. (No. p865).
- Pinto, Eduardo Costa, José Paulo Guedes Pinto, Grasiela Baruco, Alexis Saludjian, Paulo Balanco, Carlos Schonerwald, and Isabela Nogueira (2018). THE POLITICAL ECONOMY OF BRAZIL UNDER THE PRESIDENCY OF DILMA ROUSSEFF: ACCUMULATION, BLOC IN POWER AND CRISIS, **Instituto de Economia, Universidade Federal do Rio de Janeiro (UFRJ)**.
- Ryan, A. (2017). Liberalism. *A companion to contemporary political philosophy*, 360-382.
- Sarwar, M. H., Sarwar, M. F., Sarwar, M., Qadri, N. A., & Moghal, S. (2013). The importance of cereals (Poaceae: Gramineae) nutrition in human health: A review. **Journal of cereals and oilseeds**, 4(3).
- Saad-Filho, A. (2020). Neodevelopmentalism and Economic Policy-making under Dilma Rouseff. **Growth and Change in Neoliberal Capitalism**, 247-258.

Wolff, M. G. D. C., & Caldas, M. A. F. (2018). A model for the evaluation of Brazilian road transport: a sustainable perspective. *Journal of Advanced Transportation*.

WEISS, J. M. G. RISE AND DECLINE OF SHIPBUILDING INDUSTRY IN BRAZIL, *International Association for Management of Technology IAMOT 2018 Conference Proceedings*.

*کتابها

Davies, Robert William, and R. W. Davies. (1998). **Soviet economic development from Lenin to Khrushchev** (Vol. 34). Cambridge University Press.

Davies, William (2018) **The neoliberal state: Power against politics**. The SAGE Handbook of Neoliberalism. London: SAGE. Mar 1:273-83.

Mawdsley, E. (1998). *The Stalin Years: The Soviet Union, 1929-1953*. Manchester University Press.

Mechitov, Alexander (2018) **BRAZIL vs. RUSSIA: ECONOMIC PROBLEMS AND PERSPECTIVES**, College of Business at the University of Montevallo. Alabama, US.

*پایان نامه‌ها

Efremov, S. M. (2012). *The Role of Inflation in Soviet History: Prices, Living Standards, and Political Change* (Doctoral dissertation, East Tennessee State University). A thesis presented to the faculty of the Department of History *East Tennessee State University*.

Rodrigues, P. C. D. S. (2018). *Firms, institutions and foreign policy: the political economy of Brazilian multinationals* (Doctoral dissertation, *Universidade de São Paulo*).

*پایگاه‌های اینترنتی

ABES Softwar (2021): History of ABES, Brazil. Available at: <https://abessoftware.com.br/en/abes/historia/> (Accessed in April 2021).

Arch daily (2018): 100 Years of Mass Housing in Russia. Available at: <https://www.archdaily.com/898475/100-years-of-mass-housing-in-russia> (Accessed in September 2021).

Automotive Industries (AI) (2018): Anfavea representing the Brazilian motor industry. Available at: <https://www.ai-online.com/2018/10/anfavea-representing-the-brazilian-motor-industry/> (Accessed in April 2021)

Biz Latin Hub (2020): Brazilian Agriculture Exports Rise 33.7%, Soy Hits Record. Available at: <https://www.bizlatinhub.com/brazilian-agriculture-record-may-2021/> (Accessed in September 2021)

CEIC (2018): Russia's Tourism Revenue. Chart. Available at: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/russia/tourism-revenue> (Accessed in February 2021)

CEIC (2019): Brazil External Debt, chart, based on CENTRAL BANK OF BRAZIL information. Available at: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/brazil/external-debt> (Accessed in February 2021)

CEIC (2019): Brazil's Automotive Sector Poised for Strong Growth, CEIC Insights extract from CDMNext data platform. Available at: <https://info.ceicdata.com/brazil-automotive-sector-poised-for-strong-growth> (Accessed in April 2021)

- CEIC (2020): Russia External Debt: % of GDP. Available at: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/russia/external-debt--of-nominal-gdp>(Accessed in September 2021)
- CEIC (2020): Russia Investment: % of GDP. Available at: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/russia/investment--nominal-gdp>(Accessed in September 2021)
- CEIC (2021): Russia Trade Balance 1998 – 2021. Available at: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/russia/trade-balance>(Accessed in September 2021)
- Commodity.com (2020): Brazil’s Economy: Foreign Trade Figures Reveal Why They’re a Major Global Player. Available at: https://commodity.com/data/brazil/#Overview_Of_Brazil8217s_Commodity_Trade(Accessed in August 2020)
- ESRI.com (2018): Brazilian Coffee Production and Trade. Available at: <https://www.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html?appid=8ff13b46d74e4a249f91627ba5a8b126>(Accessed in August 2020)
- FAO (2000): introduction of brazil, Available at: <http://www.fao.org/3/y4632e/y4632e09.htm#fn10>(Accessed in September 2021)
- FAO (2015): Hunger and food insecurity, Number of people undernourished (millions) (3-year average). Available at: <http://www.fao.org/faostat/en/#country/21>(Accessed in March 2021)
- Frontier View (2019): Artificial intelligence could boost Brazil’s GDP by 7%, According to Microsoft reports and estimates. Available at: <https://frontierview.com/insights/artificial-intelligence-in-brazil/>(Accessed in April 2021)
- Gazprom (2021): Nord Stream 2: A new export gas pipeline running from Russia to Europe across the Baltic Sea. Available at: <https://www.gazprom.com/projects/nord-stream2/>(Accessed in September 2021).
- International Air Transport Association (2018): THE IMPORTANCE OF AIR TRANSPORT TO THE RUSSIAN FEDERATION, Available at: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/russian-federation--value-of-aviation/> (Accessed in February 2021)
- Investopedia (2020): What Is Gross Domestic Product (GDP)? Available at: <https://www.investopedia.com/terms/g/gdp.asp> (Accessed in February 2020).
- Kaspersky.com (2021): Information about Kaspersky, an IT company in Russia. Available at: <https://me-en.kaspersky.com/about>(Accessed in September 2021).
- Knoema (2019): Top 10 exporters of wheat in the world, 2012-2019, Last update in 2019. Available at: <https://knoema.com/atlas/topics/Agriculture/Trade-Export-Value/Wheat-exports> (Accessed in December 2020).
- Nearshore Americas (2019): Brazilian IT Market Registered Record 9.8% Growth in 2018. Available at: <https://nearshoreamericas.com/brazilian-market-registers-record-9-8-growth-2018/> (Accessed in April 2021).
- Nord Stream 2 (2019): Overview of Nord Stream 2 project. Available at: <https://www.nord-stream2.com/construction/overview/> (Accessed in September 2020).

- OECD (2018): Tourism Trends and Policies in Brazil. Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/222a322e-en/index.html?itemId=/content/component/222a322e-en> (Accessed in February 2021).
- OECD (2018): Tourism in the economy, report of Russian federation. Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/d9d56902-en/index.html?itemId=/content/component/d9d56902-en> (Accessed in February 2021).
- OECD (2020): Brazil should have a national artificial intelligence observatory. This is what it should look like. Available at: <https://oecd.ai/en/work/brazil-should-have-a-national-ai-observatory-this-is-what-it-should-look-like> (Accessed in September 2021).
- President of Russia (2020): Artificial Intelligence Journey Conference. Available at: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64545>
- Railway Technology (2020): Brazil's rail freight network: fast track to nowhere? Available at: <https://www.railway-technology.com/features/brazilian-railways-infrastructure/> (Accessed in February 2021).
- Roland Berger Strategy Consultants (2014): AUTOMOTIVE INSIGHTS. Available at: [file:///C:/Users/mikael/Downloads/roland berger tam automotive insights re arranging bric%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/mikael/Downloads/roland%20berger%20tam%20automotive%20insights%20re%20arranging%20bric%20(1).pdf) (Accessed in September 2021)
- TASS (2017): Putin approves Russian economic security strategy until 2030. Available at: <https://tass.com/economy/945846> (Accessed in September 2021)
- Statista (2018): Distribution of employment by economic sector, Brazil. Available at: <https://www.statista.com/statistics/271042/employment-by-economic-sector-in-brazil/> (Accessed in March 2021).
- Statista (2018): Services sector as percentage of total employment in Brazil. Available at: <https://www.statista.com/statistics/996626/services-share-employment-brazil/> (Accessed in September 2021).
- Statista (2018): Soybean exports from Brazil. Available at: <https://www.statista.com/statistics/721215/soybeans-export-volume-brazil/> (Accessed in August 2020).
- Statista (2020): Distribution of gross domestic product (GDP) across economic sectors. Available at: <https://www.statista.com/statistics/271378/distribution-of-gross-domestic-product-gdp-across-economic-sectors-in-russia/> (Accessed in September 2021).
- Statista (2020): Export value of crude oil, based on data of World Bank & US Energy Information. Available at: <https://www.statista.com/statistics/1023747/russia-annual-crude-oil-exports/> (Accessed in September 2021).
- Statista (2020): Export value of natural gas from Russia. Available at: <https://www.statista.com/statistics/1032435/russia-natural-gas-export-value/> (Accessed in September 2020).
- Statista (2020): Share of economic sectors in the gross domestic product (GDP), Brazil. Available at: <https://www.statista.com/statistics/254407/share-of-economic-sectors-in-the-gdp-in-brazil/> (Accessed in March 2021).

- Statista (2020): Soybean production in Brazil from crop. Available at: <https://www.statista.com/statistics/741384/soybean-production-volume-brazil/> (Accessed in September 2021).
- TASS (2019): Russia capable of becoming a global leader in artificial intelligence – Putin. Available at: <https://tass.com/economy/1087848> (Accessed in September 2021).
- The Borgen Project (2020): HOW RUSSIA IS IMPROVING PUBLIC HEALTH AND EDUCATION. Available at: <https://borgenproject.org/public-health-and-education/> (Accessed in September 2021).
- The Global Economy (2018): Brazil Electricity consumption. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Brazil/electricity_consumption/ (Accessed in September 2021).
- The Global Economy (2018): Brazil Energy use per capita. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Brazil/Energy_use_per_capita/ (Accessed in September 2021).
- The Global Economy (2018): Brazil Natural gas revenue. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Brazil/Natural_gas_revenue/ (Accessed in September 2021).
- The Global Economy (2018): Brazil Oil reserves. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Brazil/oil_reserves/ (Accessed in September 2021).
- The Global Economy (2019): Electricity consumption, billion kilowatt-hours, based on Us Energy Information. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Russia/electricity_consumption/ (Accessed in December 2020).
- The Global Economy (2019): Electricity exports & Imports, billion kilowatt hours, based on Us Energy Information. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Russia/electricity_exports/ & https://www.theglobaleconomy.com/Russia/electricity_imports/ (Accessed in December 2020).
- The Global Economy (2019): Russian Electricity production, billion kilowatt-hours, based on Us Energy Information. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Russia/electricity_production/ (Accessed in December 2020).
- The Global economy (2019): Value added in the agricultural sector as percent of GDP, 1989 – 2019. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Russia/share_of_agriculture/ (Accessed January 2021).
- The Global Economy (2020): Brazil: Revenue minus production cost of oil, percent of GDP. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Brazil/oil_revenue/ (Accessed in September 2020).
- The Global Economy (2020): Russian Coal production, thousand short tons. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Russia/coal_production/ (Accessed in September 2020).
- The Global Economy (2020): Russian Energy imports as percent of total energy use. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Russia/Energy_imports/ (Accessed in September 2020).
- The Global Economy (2020): Russian Energy use per capita. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Russia/Energy_use_per_capita/ (Accessed in September 2020).
- The Global Economy (2020): Russian Income from natural resources, percent of GDP. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Russia/Natural_resources_income/ (Accessed in September 2020).
- The Global Economy (2020): Russian Liquefied petroleum gas production, thousand barrels per day. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Russia/lpg_production/ (Accessed in September 2020).

- The Global Economy (2020): Russian Natural Gas Revenue. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Brazil/Natural_gas_revenue/ (Accessed in September 2020).
- The World Bank (2000-2018): Agriculture, forestry, and fishing, value added (current US\$), Brazil, Based on World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.CD?locations=BR> (Accessed in September 2021)
- The World Bank (2000-2018): GDP growth of Brazil. Based on World Bank and OECD national accounts data. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=BR> (Accessed in September 2021)
- The World Bank (2000-2018): PPP, Brazil. Based on Information of International Comparison Program, World Development Indicators database, World Bank | Eurostat-OECD PPP program. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD?locations=BR> (Accessed in March 2021).
- The World Bank (2000-2018): The World Bank, Inflation in Brazil, based on International Monetary Fund information. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=BR> (Accessed in September 2021).
- The World bank (2017): Services, value added (current US\$), Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.CD?locations=BR> (Accessed in February 2021).
- The World Bank (2018): Agricultural land (% of land area), Brazil, Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS?locations=BR> (Accessed in August 2020).
- The World Bank (2018): Agriculture land (% of land area) - Russian Federation, based on Food and Agriculture Organization Information, electronic files and web site. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS?locations=RU> (Accessed January 2021).
- The World Bank (2018): Arable land (% of land area) - Russian Federation, based on Food and Agriculture Organization Information, electronic files and web site. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.ARBL.ZS?locations=RU> (Accessed January 2021).
- The World Bank (2018): CO2 emissions (metric tons per capita)-Russian Federation. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.PC?locations=RU> (Accessed in December 2020).
- The world Bank (2018): Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate) – Brazil. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?locations=BR>
- The world Bank (2018): Employment in industry (% of total employment) (modeled ILO estimate) – Brazil. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL.ZS?locations=BR> (Accessed in September 2021).
- The world Bank (2018): Energy imports, net (% of energy use) – Brazil. <https://data.worldbank.org/indicator/EG.IMP.CON.SV.ZS?locations=BR> (Accessed in September 2021).
- The world Bank (2018): Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) - Russian Federation. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=RU> (Accessed in September 2021).
- The World Bank (2018): Gini index (World Bank estimate) - Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=BR> (Accessed in August 2020).

The World Bank (2018): Gini index (World Bank estimate) - Russian Federation. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=RU>(Accessed in August 2020).

The World Bank (2018): International tourism, receipts (% of total exports), based on information of World Tourism Organization, Yearbook of Tourism Statistics, Compendium of Tourism Statistics and data files, and IMF and World. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.RCPT.XP.ZS>(Accessed in September 2021).

The World Bank (2018): International tourism, receipts (% of total exports), based on information of World Tourism Organization, Yearbook of Tourism Statistics, Compendium of Tourism Statistics and data files, and IMF and World. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.RCPT.XP.ZS>(Accessed in September 2021).

The world Bank (2018): Oil rents (% of GDP) – Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PETR.RT.ZS?locations=BR>(Accessed in September 2021).

The world Bank (2018): Physicians (per 1,000 people) – Brazil, based on World Health Organization's Global Health Workforce Statistics, OECD data. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.PHYS.ZS?locations=BR>(Accessed in September 2021)

The World Bank (2018): population of Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=BR>(Accessed in August 2020).

The World Bank (2018): population of Russia. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=RU>(Accessed in August 2020).

The world Bank (2018): Prevalence of moderate or severe food insecurity in the population (%) - Russian Federation. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.MSFI.ZS?end=2019&locations=RU&start=2015>(Accessed in September 2021).

The world Bank (2018): Prevalence of moderate or severe food insecurity in the population (%) – Brazil. <https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.MSFI.ZS?locations=BR>(Accessed in September 2021).

The World Bank (2018): Total Reserves (includes gold & Current US\$), Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.XGLD.CD?locations=BR>(Accessed in September 2021)

The World Bank (2018): Total Reserves (includes gold & Current US\$), Russia. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD?locations=RU>(Accessed in September 2021)

The World Bank (2018): Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) - Russian Federation. based on International Labour Organization information. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=RU>(Accessed in August 2020).

The world Bank (2018): Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) - Russian Federation. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=RU>

The world Bank (2020): Cereal yield (kg per hectare)-Russian Federation. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/AG.YLD.CREL.KG?locations=RU>(Accessed in September 2021).

- The world Bank (2020): CO2 emissions (metric tons per capita) - Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.PC?locations=BR>(Accessed in September 2021).
- The world Bank (2020): Energy imports, net (% of energy use) - Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.IMP.CON.S.ZS?locations=BR>(Accessed in September 2021).
- The World Bank (2020): Exports of goods and services (% of GDP), Brazil, Based on World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?locations=BR> (Accessed in March 2021).
- The World Bank (2020): Exports of goods and services (current US\$), Brazil, Based on World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?locations=BR> (Accessed in March 2021).
- The World Bank (2020): Foreign direct investment, net (Bop, current US\$) - Russian Federation Updated based on statistics of International Monetary Fund. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/BN.KLT.DINV.CD?locations=RU>(Accessed in September 2021).
- The World Bank (2020): Foreign direct investment, net inflows (Bop, current US\$) - Brazil, Data Are based on International Monetary Fund & supplemented data from the United Nations Conference on Trade and Development and official national sources. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=BR> (Accessed in February 2021).
- The World Bank (2020): GDP (current US\$) - Russian Federation. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=RU>(Accessed in September 2021)
- The World Bank (2020): GDP (current US\$), Russian Federation, Updated based on statistics of World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=RU>(Accessed in February 2020).
- The World Bank (2020): Gini index (World Bank estimate) - Brazil, Data are based on primary household survey data obtained from government statistical agencies and World Bank country departments. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=BR>(Accessed in September 2021)
- The World Bank (2020): Imports of goods and services (current US\$), Brazil, Based on World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?locations=BR> (Accessed in March 2021).
- The World bank (2020): Services, value added (% of GDP), Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?locations=BR>(Accessed in February 2021).
- The world Bank (2020): Services, value added (% of GDP)-Russian Federation. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?locations=RU>(Accessed in September 2021).
- The world Bank (2020): Services, value added (current US\$)-Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.CD?locations=BR>(Accessed in September 2021).
- The world Bank (2020): Services, value added (current US\$)-Russian Federation. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.CD?locations=RU>(Accessed in September 2021).

The world Bank (2020): Total natural resources rents (% of GDP) – Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.TOTL.RT.ZS?locations=BR>(Accessed in September 2021).

The world Bank (2020): Total natural resources rents (% of GDP). Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.TOTL.RT.ZS>(Accessed in September 2021).

The World Bank (2020): Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) – Brazil. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=BR>. (Accessed in September 2021).

Trading Economics (2000-2018): Brazil GDP from Transport, based on IBGE data, updated in 2020. Available at: <https://tradingeconomics.com/brazil/gdp-from-transport>(Accessed in February 2021).

Trading economics (2020): Car production in Brazil. Available at: <https://tradingeconomics.com/brazil/car-production>(Accessed in April 2021).

Trading Economics (2020): Employment Rate in Brazil, based on IBGE data. Available at: <https://tradingeconomics.com/brazil/employment-rate#:~:text=Employment%20Rate%20in%20Brazil%20averaged,statistics%2C%20economic%20calendar%20and%20news>(Accessed in September 2021).

Trading economics (2020): Russian Exports Based on World Bank Data. Available at: <https://tradingeconomics.com/russia/exports>(Accessed in September 2021).

US energy information (2017): Russian Overview of energy. Available at: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/RUS> (Accessed in February 2021).

WITS (2018): Brazil Trade Summary, based on The World Bank Data. Available at: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/BRA/Year/2018/SummaryText>(Accessed in August 2020).

WITS (2020): Russian economic growth VS World growth. Available at: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>(Accessed in September 2021).

World Population Review (2020): Largest Countries in The World. Available at: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/largest-countries-in-the-world> (Accessed in February 2021).

World-grain.com (2019): Russia unveils draft strategy to build out grain sector. Available at: <https://www.world-grain.com/articles/12339-russia-unveils-draft-strategy-to-build-out-grain-sector>(Accessed in September 2021).

ZD net (2019): Brazilian government announces creation of AI lab network. Available at: <https://www.zdnet.com/article/brazilian-government-announces-creation-of-ai-lab-network/>(Accessed in September 2020).

✳گزارش‌های رسمی

Embassy of the Netherlands in Brasilia (2020). Market Analysis-Airport Sector Brazil, published by RVO. Commissioned by the Netherlands Enterprise Agency. Brasilia, Brazil.

- Health Systems and Services Area of PAHO/WHO (2008): Monitoring and Analysis of Health Systems Change/Reform, Brasilia, D.F., Brazil, February of 2008
https://www.paho.org/hq/dmdocuments/2010/Health_System_Profile-Brazil_2008.pdf (Accessed December 2020)
- IDB (2020): ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR SOCIAL GOOD IN LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN: The Regional Landscape and 12 Country Snapshots, fAir LAC initiative report. Available at: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Artificial-Intelligence-for-Social-Good-in-Latin-America-and-the-Caribbean-The-Regional-Landscape-and-12-Country-Snapshots.pdf>. (Accessed in September 2021)
- IMF (2018): IMF Working Paper Western Hemisphere Department Investment in Brazil: From Crisis to Recovery Prepared by Ivo Krznar and Troy Matheson Authorized for distribution by Alfredo Cuevas January 2018. Available at: <https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/wp186.pdf?abstractid=3116211&mirid=1> (Accessed in September 2021)
- IMF (2018): Technical Assistance report, No.18/249, The Technical Assistance report on Brazil was prepared by a staff team of the International Monetary Fund. Available at: <https://www.sipotra.it/old/wp-content/uploads/2018/12/cr18249-BrazilTA.pdf>. (Accessed in September 2021)
- Kremlin Web (2017): National Economic Security Strategy until 2030. Available at: <http://en.kremlin.ru/acts/news/54497> (Accessed in September 2021)
- OECD-FAO (2015): Brazilian agriculture: Prospects and challenges, Agricultural Outlook, PART I, Chapter 2. Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/fr/brazilian-agriculture-prospects-and-challenges_5jrzzx46qkg1.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fcomponent%2Fagr_outlook-2015-5-en&mimeType=pdf. (Accessed in September 2021)
- The World Bank (2017): BRAZIL PRODUCTIVITY GROWTH FLAGSHIP REPORT, Agriculture Productivity Growth in Brazil, Recent trends and future prospects, Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/268351520343354377/pdf/123948-WP-6-3-2018-8-39-22-AriasetalAgriculturalgrowthinBrazil.pdf> (Accessed in September 2021)
- UNDP (2020): Human Development Report of Brazil, Human Development and the Anthropocene, Briefing note for countries on the 2020 Human Development Report. Available at: http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/BRA.pdf. (Accessed in September 2021)
- UNDP (2020): Human Development Report of Russian Federation, Human Development and the Anthropocene, Briefing note for countries on the 2020 Human Development Report. Available at: http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/RUS.pdf (Accessed in September 2021)
- World Bank Group (2006): Russia economic report, no. 13 Washington, D.C. Available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/606051468307166823/russian-economic-report> (Accessed January 2021)
- World Bank Group (2007): Russia economic report, no. 15 Washington, D.C. Available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/633311468092087845/russian-economic-report> (Accessed January 2021)
- World Bank Group (2008): Russia economic report, no. 17 Washington, D.C. Available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/469311468332940117/russian-economic-report>
- World Bank Group (2009): Russia economic report, no. 19 Washington, D.C. Available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/216051468294944373/russian-economic-report> (Accessed January 2021)

World bank Group (2018): Oil Prices, is an Average of three oil prices Includes Brent, WTI & Dubai Oil Prices. Russia economic report, no. 40 Washington, D.C. Available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/215711545408416700/russia-economic-report-preserving-stability-doubling-growth-halving-poverty-how-> on Page 2 of report. (Accessed in September 2021)

World Bank Group (2018): PRESERVING STABILITY; DOUBLING GROWTH; HALVING POVERTY-HOW? Available at: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/673631543924406524-0080022018/original/RER40English.pdf>

World bank Group (2018): Russia economic report, no. 39 Washington, D.C. Available at: [https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/221891529097400830/russia-economic-report-may-2018-no-39-modest-growth-ahead\(Accessed January 2021\)](https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/221891529097400830/russia-economic-report-may-2018-no-39-modest-growth-ahead(Accessed January 2021))

World bank Group (2018): Russia economic report, no. 40 Washington, D.C. Available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents->. (Accessed in September 2021)

World Bank Group (2020): Total reserves (includes gold, current US\$) - Russian Federation. Available at: [https://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD?locations=RU\(Accessed in September 2021\)](https://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD?locations=RU(Accessed in September 2021))

World Economic Forum (2019): The Global Competitiveness Report. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf(Accessed February 2021).

منابع روسی

*مقاله‌ها

Андреева, О. С. (2020). Печатается в рамках государственной программы Российской Федерации «Развитие образования». **постановление Правительства Российской Федерации** от 26 декабря 2017 г. № 1642.

Вольнец, эмануел (2015). Проблемы импортозамещения промышленной и сельскохозяйственной продукции в РФ. **Российский внешнеэкономический вестник**, (5).

Гришина, С. А., Сергеев, А. Н., & Дорохин, Ю. С. (2017). Курсовая работа по дисциплине "Макроэкономика". Москва, Россия. Тульский государственный университет. пр-т Ленина, д.125.

Евсеева, Е. Н. (2002). СССР В 1945–1953 гг: экономика, власть и общество. **Журнал Российского государственного гуманитарного университета. Новый исторический вестник**.

Некрасов, В. Л. (2017). Советский экономический реформизм эпохи НС Хрущева: авторитарный реформатор, партийно-государственная система и академическое сообщество. **Новый исторический вестник**, (4 (54)).

Халтурин, Р. (2012). Развитие транспортной инфраструктуры: проблемы и возможности. **Вестник Института экономики РАН**, (6).

Хаустов, А. Н. (2019). Стратегия развития судостроительной промышленности на период до 2035 года. **НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ И ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ ЖУРНАЛ**, Москва, Россия. Судостроение, (6), 65-67.

Шевелько, Д. А. (2015). Государственная программа" Развитие авиационной промышленности на 2013-2025 годы: основные результаты экспертизы. **Вестник АКСОР**, (2), 214-218.

Крыштановская, О. В. (2002). Трансформация бизнес-элиты России: 1998-2002. **Социологические исследования**, (8), 17-49.

Крыштановская, О. В. (2002). Трансформация бизнес-элиты России: 1998-2002. **Социологические исследования**, (8), 17-49.

Максимова, Е. В. (2019). ПРИВАТИЗАЦИЯ В РОССИИ В 90-е ГОДЫ XX ВЕКА. **Вестник экономической теории**, (11), 66-76.

Заяц, П. В. (2012). Экономический курс Бориса Ельцина глазами современников: дискуссии по осмыслению выбора модели экономического развития. **Социально-гуманитарные знания**, (11).

Скородумов, С. К., & Шатилов, В. В. (2015). " ЧЁРНЫЙ ВТОРНИК" 1994 ГОДА. In Россия в период трансформации: кризисные коммуникации и антикризисное управление (pp. 35-37).

Соколов, И. А., Дрожжинов, В. И., Райков, А. Н., Куприяновский, В. П., & Намиот, Д. Е. (2017). Искусственный интеллект как стратегический инструмент экономического развития страны и совершенствования ее государственного управления. Часть 2. Перспективы применения искусственного интеллекта в России для государственного управления. *International Journal of Open Information Technologies*, 5(9).

Милов, Владимир (2011). Российская экономика: состояние неопределенности. **Carnegie endowment** (Russian version).

Васильевич, Нечаев Александр (2020). НЕОИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ РОССИИ: СТРАТЕГИЯ ТЕХНИКОЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ, САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ, **ДИССЕРТАЦИЯ** на соискание степени кандидата экономических наук.

Рязанов, В. Т. (2017). Новая индустриализация и экономическое возрождение России: восточный вектор. **Journal of new economy**, (5 (73)).

*کتابها

Колганов, Андрей Иванович (2011). **ЧТО ТАКОЕ СОЦИАЛИЗМ?** Марксистская версия. МОСКВА, россия. Библиотека журнала «Альтернативы».

Горбачев, М. С. (2006). **Понять перестройку: Почему это важно сейчас**. Москва, Россия, альпина бизнес букс.

Иванова, В. Н., Серёгин, С. Н., & Аварский, Н. Д. (2015). Товаропроводящая и логистическая инфраструктура агропродовольственного рынка: выбор альтернативных направлений развития. **Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий**, (10), 65-72.

*پایان نامه

Александровна, Дарья (2015). **Собственность на землю и земельно-правовые отношения в советской и постсоветской России:** историко-правовой анализ законодательного развития. Кубанский государственный аграрный университет.

*پایگاه های اینترنتی

- Auto Review.ru (2018): Статистика российского авторынка: итоги 2018 года, Available at: <https://autoreview.ru/news/avtorynok-rossii-itogi-2020-goda>(Accessed March 2021)
- Forbes (2019): Стоимость запасов российской нефти, Available at: <https://www.forbes.ru/newsroom/biznes/383815-stoimost-zapasov-rossiyskoy-nefti-ocenili-v-1-trln>(Accessed April 2021)
- Президент России (2020): Указ о национальных целях развития России до 2030 года. Available at: <http://kremlin.ru/events/president/news/63728>(Accessed in September 2021).
- izvestia (2017): В России не используется около 60 млн га сельхозземель. Available at: <https://iz.ru/news/659472>(Accessed January 2021)
- MMF (2018): Добыча газа в России: лидер мировых продаж не собирается сдавать позиции. Available at: <https://moneymakerfactory.ru/spravochnik/dobyicha-gaza-v-rossii/>(Accessed April 2021)
- Sea news (2018): Экспорт и импорт гражданских судов. Available at: <https://seanews.ru/en/2019/10/31/ru-jeksport-i-import-grazhdanskih-sudov/>(Accessed January 2021)
- TAdviser (2021): Автомобильный рынок России, Russian version. Available at: <https://b2n.ir/k47611>(Accessed February 2021)
- UNECE(2019): Доля сельского хозяйства в ВВП, Available at: <https://w3.unece.org/PXWeb/ru/Charts?IndicatorCode=6>(Accessed February 2021)
- world's top exports (2020): Electricity Exports by Country, Available at: <https://www.worldstopexports.com/electricity-exports-country/>(Accessed April 2021)
- АВТОСТАТ (2013): Пресс-релизы на основе данных аналитического агентства, Available at: <https://www.autostat.ru/press-releases/archive/2013/>(Accessed February 2021)
- Агро Вестник (2019): Экспорт семян масличных культур из РФ. Available at: <https://agrovesti.net/lib/industries/oilseeds/eksport-semyan-maslichnykh-kultur-iz-rf-itogi-za-2019-god.html>
- ПРАВИТЕЛЬСТВО РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2019): Долгосрочная стратегия развития зернового комплекса Российской Федерации до 2035 года, 2019 г. № 1796-р, МОСКВА, Available at: Available at: <http://static.government.ru/media/files/y1IpA0ZfzdMCfATNBKGff1cXEQ142yAx.pdf>(Accessed March 2021)
- Агроинвестор (2018): Топ-30 экспортеров зерна, Available at: <https://www.agroinvestor.ru/rating/article/30049-top-30-eksporterov-zerna/>(Accessed August 2021)
- Агроинвестор (2019): Особенности национальной аквакультуры. Что мешает инвесторам увеличивать производство рыбы. Available at: <https://www.agroinvestor.ru/markets/article/31489-osobennosti-natsionalnoy-akvakultury/>(Accessed September 2021)
- ПРАВИТЕЛЬСТВО РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2018). Об утверждении Правил предоставления субсидий из федерального бюджета российским кредитным организациям и акционерному обществу "Агентство ипотечного жилищного кредитования" на возмещение

недополученных доходов по выданным (приобретенным) жилищным (ипотечным) кредитам (займам, москва, россия. Available at: <http://government.ru/docs/30909/>(Accessed September 2021)

Агроинвестор(2017): В России не используется 44% сельхозугодий, Available at: <https://www.agroinvestor.ru/analytics/news/29033-44-selkhozugodiy-v-rossii-ne-ispolzuyutsya/>(Accessed August 2021)

Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации (2020): Бюллетень о текущих тенденциях российской экономики, Available at: https://ac.gov.ru/uploads/2-Publications/BRE_62.pdf(Accessed August 2021)

Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации (2020): Динамика промышленного производства в России, Бюллетень о тенденциях российской экономики, №61. PDF. Available at: [https://ac.gov.ru/uploads/2-Publications/%D0%BC%D0%B0%D0%B8%CC%86_%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C_\(1\).pdf](https://ac.gov.ru/uploads/2-Publications/%D0%BC%D0%B0%D0%B8%CC%86_%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C_(1).pdf)

Ведомости (2019): 20 лет Владимира Путина: трансформация экономики, Available at: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2019/08/09/808435-20-vladimira-putina>(Accessed in September 2020)

Ведомости (2019): Как за 20 лет Россия похоронила старый и построила новый автопром, Available at: <https://www.vedomosti.ru/auto/articles/2019/11/11/815982-rossiya-avtoprom>(Accessed in October 2020)

ВЕКТОР ЭКОНОМИКИ (2019): ВНЕШНЯЯ ТОРГОВЛЯ РОССИИ ПРОДОВОЛЬСТВИЕМ, Available at: http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2019/6/worldconomy/Akhmadulina_Raspopov_Derk_ach.pdf(Accessed November 2020)

Заводы России (2020): Транспортная система России. Available at: <https://xn--80aegj1b5e.xn--p1ai/publication/transportnaya-sistema-rossii>(Accessed September 2021)

Известия (2019): Экспорт по-черному: поставки осетровой икры за рубеж вырастут в 5 раз. Available at: <https://iz.ru/873578/evgeniia-pertceva/eksport-po-chernomu-postavki-osetrovoi-ikry-za-rubezh-vyrastut-v-5-raz>(Accessed November 2020)

Издательство РИА (2017): Внутренние водные пути, Available at: <http://www.sovstrat.ru/journals/transportnaya-strategiya-21-vek/articles/st-trans37-51.html>(Accessed September 2021)

Институт энергетической стратегии (2015): Формирование долгосрочной энергетической политики В РОССИИ, Available at: http://www.energystrategy.ru/ab_ins/about.htm(Accessed September 2021)

Интерфакс (2014): Рост ВВП России в 2013 г, Available at: <https://www.interfax.ru/business/355147>(Accessed February 2021)

Инфляция в России (2020): Таблица уровня инфляции по месяцам в годовом исчислении, Available at: <https://b2n.ir/p30217>(Accessed December 2020)

- ЛУКОЙЛ (2019): Запасы, Available at: <https://lukoil.ru/Business/Upstream/Reserves>(Accessed December 2020)
- МАРКОТКИН, НИКОЛАЙ, ЧЕРНЕНКО, ЕЛЕНА (2020). Развитие технологий искусственного интеллекта в России: цели и реальность. Карнегие. Москва, россия. Available at: <https://carnegieendowment.org/2020/07/07/ru-pub-82173>(Accessed February 2021)
- Министерство труда и социальной защиты РФ (2018): Национальный проект «Демография». Available at: <https://mintrud.gov.ru/ministry/programms/demography>(Accessed September 2021)
- Минпромторг (2020): АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ ДЛЯ МИНПРОМТОРГА РОССИИ, Available at: <https://minpromtorg.gov.ru/common/upload/files/docs/Minpromtorg-2020.pdf>(Accessed August 2021)
- Минпромторг России (2020): Объем производства автомобилей, млн шт. Available at: <https://minpromtorg.gov.ru/activities/industry/otrasli/avtoprom/>(Accessed August 2021)
- Минфин России (2020): Государственный внешний долг Российской Федерации, Available at: https://minfin.gov.ru/ru/performance/public_debt/external/structure/(Accessed September 2021)
- Национальный исследовательский университет Высшая школа экономики (2020): РЫНОК НОВЫХ ЛЕГКОВЫХ АВТОМОБИЛЕЙ, Available at: <https://b2n.ir/u14813>(Accessed September 2021)
- Отчёт о деятельности Фонда Сколково (2013): Отчёт о деятельности Фонда Сколково, Available at: <https://old.sk.ru/news/m/wiki/15594.aspx>(Accessed March 2021)
- Официальный Интернет-ресурс Министерства транспорта Российской Федерации (2008): Транспортная стратегия Российской Федерации на период до 2030 года, Опубликовано 22 Ноября 2008. Available at: <https://mintrans.gov.ru/documents/7/1009>(Accessed September 2021)
- Официальный Интернет-ресурс Министерства транспорта Российской Федерации (2017): Стратегия развития внутреннего водного транспорта Российской Федерации на период до 2030 года, утвержденная распоряжением Правительства Российской Федерации от 29 февраля 2016 г. № 327-р. Available at: <https://mintrans.gov.ru/documents/8/8910>(Accessed September 2021)
- Официальный сайт Министерства энергетики Российской Федерации (2020): ДОБЫЧА ПРИРОДНОГО И ПОПУТНОГО НЕФТЯНОГО ГАЗА, Available at: <https://minenergo.gov.ru/node/1215>(Accessed April 2021)
- Официальный сайт для иностранных студентов (2018): Иностранные студенты российских вузов. Available at: <https://studyinrussia.ru/actual/articles/inostrannye-studenty-rossiyskikh-vuzov/>(Accessed in September 2021)
- Официальный сайт Министерства энергетики Российской Федерации (2020): ПРОИЗВОДСТВО ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В РОССИИ, Available at: <https://minenergo.gov.ru/node/17859>(Accessed April 2021)
- Официальный сайт Минфина России (2013): О росте цены на нефть марки Urals в 2012. Available at: <https://b2n.ir/y40392> (Accessed April 2021)

- ПРАВИТЕЛЬСТВО АМУРСКОЙ ОБЛАСТИ ПОСТАНОВЛЕНИЕ (2013): Государственная программа "Развитие сельского хозяйства и регулирование рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия Амурской области, 2013, Изменено 2019 г.
- Правительство России (2014): Государственная программа «Развитие авиационной промышленности», Available at: <http://government.ru/rugovclassifier/849/events/>(Accessed in October 2020)
- ПРАВИТЕЛЬСТВО РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2010): ОБ УТВЕРЖДЕНИИ ПОЛОЖЕНИЯ О ФЕДЕРАЛЬНОМ АГЕНТСТВЕ ВОЗДУШНОГО ТРАНСПОРТА, Available at: <https://favt.gov.ru/about-rosaviation/>(Accessed in October 2020)
- ПРАВИТЕЛЬСТВО РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2019): СТРАТЕГИЯ развития судостроительной промышленности на период до 2035 года, Available at: <http://static.government.ru/media/files/WlszFJXA26YAXaOifb1H2KQqmi1D7S7.pdf>(Accessed in October 2020)
- РБК (2009): Добыча природного газа в РФ, Available at: <https://www.rbc.ru/economics/15/09/2009/5703d6539a7947733180b138>(Accessed March 2021)
- РБК (2018): Египет стал крупнейшим покупателем российских продуктов, Available at: <https://www.rbc.ru/business/21/02/2018/5a8c24c89a79477a3f60a820>(Accessed March 2021)
- РИА Новости (2020): История строительства Транссибирской магистрали. Available at: <https://ria.ru/20130714/949077561.html>(Accessed December 2020)
- РИА Новости (2020): Метрополитен в городах России. Справка, Available at: <https://ria.ru/20101115/295049742.html>(Accessed December 2020)
- РИА РЕЙТИНГ (2018): Рейтинг регионов по уровню безработицы. Available at: <https://riarating.ru/infografika/20181030/630110496.html>(Accessed August 2021)
- Росатом (2020): Генерация электроэнергии, Available at: <https://rosatom.ru/production/generation/>(Accessed April 2021)
- Российская газета (2010): Указ Президента Российской Федерации от 30 января 2010 г. N 120 "Об утверждении Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации", Available at: <https://rg.ru/2010/02/03/prod-dok.html>(Accessed March 2021)
- Росстат (2019): Доля нефтегазового сектора в ВВП. Available at: [https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/p2EdtmzG/%D0%94%D0%BE%D0%BB%D1%8F%20%D0%9D%D0%93%D0%A1%20%D0%B2%20%D0%92%D0%92%D0%9F%20\(%D1%81%202017%20%D0%B3.\).xlsx](https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/p2EdtmzG/%D0%94%D0%BE%D0%BB%D1%8F%20%D0%9D%D0%93%D0%A1%20%D0%B2%20%D0%92%D0%92%D0%9F%20(%D1%81%202017%20%D0%B3.).xlsx)(Accessed April 2021)
- Росстат (2019): Индексы производства по Российской Федерации. Available at: https://rosstat.gov.ru/enterprise_industrial(Accessed March 2021)
- СФЕРА (2019): Мясная промышленность, № 2 (125), 17 апр 2019 г.3876. Available at: <https://sfera.fm/articles/myasnaya/rynok-myasa-v-rossii-v-2018-godu>(Accessed December 2020)
- ТАСС (2018): Динамика цен на нефть с 1990 года, Available at: <https://tass.ru/info/4903091>(Accessed September 2021)

- Федеральная служба государственной статистики (2018): Внешняя торговля Российской Федерации, по данным таможенной статистики. Available at: <https://rosstat.gov.ru/folder/11193#>
- Федеральная служба государственной статистики (2019): Статистика промышленного производства в России, Индексы производства по Российской Федерации. Available at: https://rosstat.gov.ru/enterprise_industrial (Accessed September 2021)
- Федеральная служба государственной статистики: Экспорт из России и Импорт в Россию, Available at: <https://ru-stat.com/> (Accessed March 2021)
- Федеральное агентство по туризму (2020): АНАЛИТИКА. Available at: <https://tourism.gov.ru/contents/analytics/statistics> (Accessed September 2021)
- Федеральное дорожное агентство "Росавтодор" (2017): Протяженность автомобильных дорог общего пользования федерального значения, Available at: <https://rosavtdor.gov.ru/pendata/7717509757-dlinafeddor/view> (Accessed September 2021)
- Федеральный закон РФ (2003): Федеральный закон "О внесении изменений и дополнений в Федеральный закон "Об обороте земель сельскохозяйственного назначения", Available at: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_43128/ (Accessed August 2021)
- Экспертно-аналитический центр агробизнеса (2019): Экспорт растительных масел из РФ. Available at: <https://ab-centre.ru/news/eksport-rastitelnyh-masel-iz-rf-itogi-za-2019-god> (Accessed August 2021)

منابع اسپانیایی و پرتغالی:

- Caldentey, Esteban Pérez, Sunkel, Osvaldo (2012). Un recorrido por las etapas de su pensamiento sobre el desarrollo económico, **Naciones Unidas (CEPAL)**.
- Dos Santos, T (1978). Imperialismo y dependencia, Impreso en Caracas, Venezuela/Printed in Venezuela.
- Dos Santos, T. (2002). La teoría de la dependencia: un balance. *Teoria da Dependência: Balanço e Perspectivas*. **Obras Escolhidas, PLAZA JANÉS**, Madrid 1, 25-42. Este material se utiliza con fines exclusivamente didácticos.
- Garcia, J. R., & Vieira Filho, J. E. R. (2014). Política agrícola brasileira: produtividade, inclusão e sustentabilidade. **Revista de Política Agrícola**, 23(1), 91-104.
- Ortiz, A. (2013). José Antonio Ocampo: CEPAL, teoría de la dependencia y una mirada a lo colombiano. Goliardos. **Revista estudiantil de Investigaciones Históricas**, (17).
- Rosa, L. P. (2015). Energia nos governos Lula e Dilma—perspectivas. **Revista USP**, (104), 45-50.
- Conselho Nacional de Segurança Alimentar e Nutricional (2006): Cria o Sistema Nacional de Segurança Alimentar e Nutricional. Presidência da República, Subchefia para Assuntos Jurídicos, LEI Nº 11.346, DE 15 DE SETEMBRO DE 2006, Brasil. Available at: <http://www4.planalto.gov.br/consea/conferencia/documentos/lei-de-seguranca-alimentar-e-nutricional>
- Conselho Nacional de Segurança Alimentar e Nutricional (2009): Política Nacional de Segurança Alimentar e Nutricional - Documento Aprovado na Plenária do CONSEA de 12 de agosto de 2009. Available at: <http://www4.planalto.gov.br/consea/eventos/plenarias/documentos/2009/proposicoes-do-conselho-nacional-de-seguranca-alimentar-e-nutricional-para-elaboracao-da-politica-nacional-de-seguranca-alimentar-e-nutricional-08.2009>

چکیده

در اوایل قرن بیست و یکم روسیه و برزیل به همراه ۲ کشور دیگر به عنوان اقتصادهای نوظهور مطرح شدند که پیش‌بینی می‌شد رشد اقتصادی سریعتری را نسبت به کشورهای توسعه یافته جهان تجربه کنند. این پژوهش با بررسی تطبیقی شباهت‌ها و تفاوت‌های روند توسعه اقتصادی در روسیه و برزیل، هم‌چنین بیان چالش‌های مختلف در این مسیر، به دنبال کشف الگویی مشخص برای توسعه اقتصادی است.

حال پرسش اصلی این است که روسیه و برزیل چه الگویی را برای توسعه اقتصادی خود پیش بردند و محرکه اصلی در این مسیر چه بوده است؟ در این پژوهش ابتدا تولید و تجارت روسیه و برزیل در بخش‌های کشاورزی، صنعت، خدمات و انرژی مورد بررسی قرار گرفته و پس از آن موارد مربوط به توسعه اجتماعی، ساختار حکمرانی و نقش دولت در روند توسعه اقتصادی دو کشور تجزیه و تحلیل شده است. براساس فرضیه تحقیق در روسیه نقش دولت و در برزیل بخش خصوصی به‌عنوان پیشران اصلی توسعه در نظر گرفته شده است. با توجه به اهمیت فاکتور نقش دولت و بخش خصوصی در این پژوهش، شرایط توسعه اقتصادی روسیه و برزیل در چارچوب نظریه‌های نئولیبرالیسم اقتصادی الکساندر روستو، نظریات سوسیالیستی اقتصاددان برتر روس و نظریات نووابستگی اقتصاددانان آمریکای لاتین تبیین می‌شود. این پژوهش نشان می‌دهد که دولت روسیه به منظور مقابله با شوک‌های خارجی، برنامه‌های خود را در چارچوب امنیت اقتصادی دنبال می‌کند و در این زمینه دستاوردهای قابل توجهی داشته است. اما دولت برزیل به‌عنوان بزرگترین اقتصاد آمریکای لاتین، از طریق گسترش بخش خصوصی تلاش می‌کند تا تعاملات و تبادلات خود با کشورهای مختلف جهان بیش‌تر کند و در این مسیر سهم برزیل از تجارت بین‌الملل و سرمایه‌گذاری را افزایش دهد.

واژگان کلیدی: توسعه اقتصادی، روسیه، برزیل

Abstract

At the beginning of the present century, Russia and Brazil as a member of the BRICS, were expected these countries to experience faster economic growth than the developed countries of the world. This study seeks to discover a specific pattern for economic development by comparative study the similarities and differences between economic development trends in Russia and Brazil, as well as expressing different challenges in this direction.

Now the main question is what model have Russia and Brazil set for their economic development and what has been the main impetus in this direction? In this study, first the production and trade of Russia and Brazil in the sectors of agriculture, industry, services and energy been investigated and then the issues related to social development, governance structure and the role of government in the process of economic development of the two countries are analyzed.

According to the research hypothesis, in Russia, role of the government and in Brazil, private sector are considered as the main stimulus of development. Given the importance of the role of government and the private sector in this study, the economic development conditions of Russia and Brazil are explained in the framework of Alexander Rostow's theories of economic neoliberalism, the socialist theories of the leading Russian economist and the Neo-dependency theories of Latin American economists. This study shows that the Russian government is pursuing its programs in the framework of economic security in order to deal with external shocks and has made significant achievements in this regard. But the Brazilian government, as the largest economy in Latin America, is trying to increase its interactions and exchanges with countries around the world through the expansion of the private sector, and in this way increase Brazil's share of international trade and investment.

Keywords: *Economic Development, Russia, Brazil*

Ministry of Foreign Affairs
School of International Relations

M.Sc. Thesis:

**comparative study of the economic development model
in Russia and Brazil**

By:

Mikaeel Modir Rousta

Supervisor:

Dr. Mahdi Fakheri

Advisor:

Dr. Sohrab Shahabi

August 2021